

A GUTENBERG KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT
KÖNYVEI

FORDÍTÓK ÉS BIRÁLÓK

ADORJÁN SÁNDOR	KARINTHY EMILIA
AMBRUS ZOLTÁN	KARINTHY FRIGYES
BÁLINT LAJOS	KELEN FERENC dr.
BALLA MIHÁLY	LÁNDOR TIVADAR
BÁNÓCZI LÁSZLÓ dr.	MARGITTAI SZANISZLÓNÉ
BONKÁLÓ SÁNDOR dr.	MEZEY DÉNES
CSERNA ANDOR	NÉMETH ANDOR
CSILLAY KÁLMÁN	OCSKAI ISTVÁNNÉ
ÉBER LÁSZLÓ dr.	Ifj. PÁLÓCZI HORVÁTH L.
ENDREI ZALÁN	DOBOSI PÉCSY MÁRIA
ENDRÓDY BÉLA dr.	PETERDI ISTVÁN
FEKETE OSZKÁR dr.	POGÁNY KÁZMÉR
FORRÓ PÁL dr.	PORZSOLT KÁLMÁN
GELLÉRT HUGÓ	PÜNKÖSTI ANDOR
GERGELY GYÓZÓ	SALGÓ ERNŐ dr.
GUTI ERZSI	SEBESTYÉN KÁROLY dr.
GYAGYOVSZKY EMIL	SCHÖNER DEZSÓ
HAIMAN HUGÓ dr.	SCHÖPFLIN ALADÁR
HALASI ANDOR	SZEGEDY ISTVÁN
HAVAS ALBERT	SZÉP ERNŐ
HAVAS ANDRÁS KÁROLY	SZIKLAY JÁNOS dr.
HAVAS JÓZSEF	SZINI GYULA
HEVESI SÁNDOR	SZIRMAI JÓZSEFNÉ
HONTI REZSÓ	SZTROKAY KÁLMÁN
KARDOS LÁSZLÓ dr.	TROCSÁNYI ZOLTÁN dr.

VECSEY LEÓ

Z O L A

PLASSANS
MEGHÓDÍTÁSA

(LA CONQUÊTE DE PLASSANS)

III.

JOGOSITOTT TELJES KIADÁS

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS BEVEZETÉSEL ELLÁTTA
AMBRUS ZOLTÁN

FRANCIA EREDETIBŐL FORDITOTTA
CSILLAY KÁLMÁN

CHRISTENSEN ÉS TÁRSA
GUTENBERG KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST

*A címlap keretrajzát
és a bekötést
VÉGH GUSZTÁV
iparművész,
a plakettet
BECK Ö. FÜLÖP
szobrászművész
tervezte*

(R
2)

64181/44 / 3-4

~~10.309~~

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomat. Növedéknapló
1920 év 607. sz.

TIZENHETEDIK FEJEZET

Marthe egészségi állapota immár aggasztotta Porquier orvost. Jóllehet megőrizte ugyan nyájas mosolyát, s őt is úgy kezelte, ahogy az előkelő társaság orvosához illett, hogy tudniillik sohasem állapít meg valami komoly betegséget s úgy osztogatja az orvosi tanácsokat, mint ahogy a varrónő ruhát próbál. Csakhogy ajkai körül látható volt egy bizonyos vonás, ami arra mutatott, hogy a „kedves asszonyom“ bizony nem egyszerű vérköpésben szenved, ahogy elhitette vele. Porquier orvos azt ajánlotta neki, hogy ha szép az idő, szórakozzék egy kissé, tegyen sétakocsikázásokat, csak meg ne erőltesse magát. Marthe tehát — akin mindinkább erőt vett valami megnevezhetetlen aggodalom, és annak szükségérzete, hogy ideges nyughatatlanságát valamivel foglalkoztassa — sétakirándulásokat tett a szomszéd falvakba. Reggeli után hetenként kétszer kikocsizott egy ujrafestett ócska hintóban, amit egy plassans-i szekerstől bérelt. Mindössze két vagy három mérföldnyi távolságra hajtattott, hogy hat órára visszatérhessen. Előszerezetettel foglalkozott azzal a tervvel, hogy Faujas abbét ilyenkor magával viszi; mi több: az orvos rendeletének is voltaképpen csakis ennek reményében engedelmeskedett. Faujas abbé azonban kereken visszautasította a meghívást azzal, hogy mindig nagy az elfoglaltsága. Kénytelen volt tehát Olympe vagy az öreg Faujas-né társaságával megelégedni.

Egy délután, amikor éppen Toulettes falun haj-

tottak keresztül s nagybátyja, Macquart kis birtoka mentén haladtak végig, ez — észrevevén őt — a tornácról, melynek két végében egy-egy eperfa állott, lekiáltott hozzá:

— Nos, hol van Mouret? Miért nem jött el ő is?

Egy pillanatra meg kellett állnia a nagybácsi háza előtt, akinek hosszasan el kellett magyaráznia, hogy ő bizony gyöngélkedik s így nem ebédelhet az asztalánál. A nagybácsi mindenáron egy csirkét akart levágni számára.

— Hát jól van, nem bánom, de azért mégis levágom ám a csirkét s majd magaddal viszed, — mondotta Macquart.

És már ment is, hogy elvágja a csirke nyakát. Mikor azután a levágott csirkével visszatért s odafekette a kőasztalra, amely a ház előtt állott, boldog mosollyal mormolta:

— Nos, ugy-e, hogy kövér kis jószág?

A nagybácsi épp egy üveg bor mellett üldögélt egy magas, sovány, szürkeruhás fiatal legényember társaságában. Tüstént két széket hozott ki, hogy leültesse a két nőt, elégedett vigyorgás közt látva el a házigazda szerepét.

— Ugy-e, hogy pompás hely ez itt? ... Ó, az eperfáim nagyon szépek! Nyáron a szabad levegőn pipázom; télen nekivetem a hátam a falnak, odasüt a nap ... Láttad a veteményeimet? A baromfiudvar leghátul van. A ház mögött van még egy kis darab földem, amelyben burgonyát és lóherét termeszték... Hát bizony öregszem, teringettét, ideje tehát, hogy egy kissé kedvemre éljek!

A kezét dörzsölgette s fejét lassan ingatva, simogató tekintettel nézett végig a birtokán. De mint hogyha valami gondolat jutott volna az eszébe, amely hirtelen elszomorította.

— Mikor láttad legutoljára az édesapádat? — kérdezte Macquart hirtelen. — Ó, Rougon bizony

nem jó rokon... Nézd csak, amott balra, az a buza-föld eladó, ha ő is úgy akarta volna, hát megvehet-tük volna. Olyan jómódu embernek, mint amilyen ő is: meg se kottyant volna! Azt hiszem, mindössze nyavalyás háromezer frankról lett volna szó... De ő megtagadta. Legutoljára pedig, mikor nála jártam, az anyáddal kiüzente, hogy nincs odahaza... Meg-lásd, megbánják még!

Majd a fejét rázva, szokásos gonosz mosolyával többször is megismételte:

— Meg bizony, megbánják még ők azt!

Ezután poharakért ment, mert mindenáron meg akarta izlelteni a borát. Ez volt az a híres-nevezetes saint-eutrope-i bor, amelyet ő fedezett föl s amelyet oly áhitattal ivott. Marthe éppen csak a nyelvét mártotta bele; Olympe azonban elfogyasztotta az egész üveg bort, sőt még elfogadta a felajánlott gyümölcs-szörpöt is. Erős volt a bor, — mondotta.

— Nos és mit csinál a papod? — kérdezte hirtelen a nagybácsi.

Marthe szinte sértődötten nézett reá, de nem válaszolt a kérdésre.

— Azt mondták nekem, hogy sokat sűrög-forog a szoknyád körül, — folytatta a nagybácsi lár-más hangon. — Hja, ezek a papok szeretik ám a jót! Mikor ezt hallottam, én csak annyit jegyeztem meg, hogy — úgy kell annak a Mouret-nak! Én figyelmez-tettem őt... Biz' én, hej, de kitenném a szűrét annak a papnak! No, de jöjjön csak hozzám tanácsért Mouret, majd adok én neki tanácsot, sőt még segítséget is, ha úgy kívánja. Nohát, én soha ki nem állhattam azt a reverendás népséget!... Egyet én is ismerek közülük, valami Fenil abbé nevezetűt, kinek háza van amott a tulsó soron. Hát bizony ez sem különb a többinél s olyan rosszindulatú, mint a majom. De én csak mulatok rajta. Azt hiszem, hogy nincs valami jóban a te papoddal, ugy-e, Marthe?

Marthe elsápadt.

— Önagysága Faujas abbé ur huga, — mondotta Marthe rámutatva Olympe-ra, aki kíváncsian figyelt.

— Ó, amit én most itt mondtam, az nem vonatkozik önagyságára, — felelte a nagybácsi rendületlen nyugalommal, csöppet sem zavartatván magát. — Önagysága nem veszi zokon. . . És elfogadja, ugy-e, ezt a kis szörpöt?

Olympe vagy három ujjnyi szörpöt öntetett magának; Marthe, aki most fölállott, menni akart, Macquart nagybácsi azonban erővel rávette, hogy tekintse meg előbb birtokát. Mikor a kert végére értek, Marthe megállott s egy nagy, fehér épület szemléletében merült el, amely a lankás domboldalon épült, néhány száz méternyire Toulettes-től. A belső udvarok olyanok voltak, akárcsak a fogház udvara, szabályos, keskeny ablakai pedig, amelyek fekete sávokat vontak a homlokzatra, a kórházak disztelen, bágyadt képét kölcsönözték a főépületnek.

— Az ott az őrültekek háza, — motyogta a nagybácsi, aki Marthe tekintetét követte szemmel. — Ez a nyurga legény itt ápoló abban a kórházban. Jól összeférünk s el-ellátogat ide egy kis bufelejtőre.

És ezzel Macquart a szürkeruhás legény felé fordult, aki épp most hörpintette ki a borát az eperfák alatt.

— Hej, Alexandre, gyere csak ide! — kiáltotta a nagybácsi. — Mutasd csak meg a hugomnak, melyik is a mi szegény öreganyánk ablaka!

Alexandre készségesen engedelmeskedett.

— Tetszik látni ott azt a három fát? — mondotta, kinyujtva az ujját, mintha vázlatrajzot körvonalozna a levegőben. — Nos, a baloldali fa fölött kis magasságban, az egyik udvar sarkában egy szökőkutat láthatnak. . . Most tessék csak szemmel végighaladni a földszint ablakai során, ott ni, az ötödik ablak.

Marthe elfehérült ajakkal, szótlánul állott ott szemét szinte öntudatlanul arra a megjelölt ablakra szögezte. Macquart nagybácsi is odanézett ugyan, de valami jóleső önelégültséggel, ami szemhunyorogatásban jutott kifejezésre.

— Olykor látom is az öreget, mikor a nap a tuloldal felől süt, — folytatta a nagybácsi. — Ugy-e, Alexandre, öreganyánk jól érzi magát. Ezt mondom én a többinek is, valahányszor bemegyek Plassans-ba... Nagyon jó, alkalmas hely ez itt, hogy vigyázhassak rája. Jobb helyet már kívánni sem lehetne.

És Macquart bácsi ekkor elégedetten röhögött.

— Hát látod csak, kedves hugom, a Rougnok elméje nem olyan egészséges ám, mint a Macquart-oké. Mikor én itt üldögélek, szemközt azzal a nagyfene épülettel, sokszor elgondolom magamban, hogy egyszer talán az egész társaság idekerül, hiszen öreganyánk máris odabenn van!... Hála Istennek, magamat nem félttem, mert nekem helyén van ám az eszem! Én azonban ismerek közülük többet is, akiknek bezzeg motoszkál valami az elméjükben... Nos tehát, azért vagyok én itt, hogy fogadjam őket, hogy innen, a vackomból ügyeljek rájuk és hogy Alexandre figyelmébe ajánljam őket, habár a család nem mindig viselkedett előzékenyen irányomban.

És a zsákmányára figyelő farkas szörnyű vigyorgásával hozzátette még:

— Roppant szerencsétek van nektek, hogy én itt vagyok Toulettes-ben,

Marthe-ot reszketés fogta el. Noha ismerte ugyan nagybátyja abbeli kedvét, hogy szerette a durva tréfákat és hogy nagy öröme szolgált, ha meggyötörhette azokat, akiknek házinyulakat vitt ajándékba, Marthe most mégis úgy érezte, hogy a bácsinak igaza van s eljön még annak az ideje, hogy az egész család egyszer csak ideköltözik ezekbe a sűrke börtöncellákba.

Most már azután igazán nem akart egy pillanatnál tovább is itt időzni, ellenére Macquart marasztalásának, aki még egy másik üveg bort akart fölbontani.

— De hol a csirke? — kiáltott fel Macquart uram, mikor Marthe-ék kocsiba szálltak.

Rohant is mindjárt és hozta is már. Mikor Marthe ölébe tette a csirkét, gonosz célzással így szólt:

— Ez itt egyedül Mouret-é, megértted? Mouret számára küldöm, senkinek másnak. No, de majd ha legközelebb találkozom vele, meg is kérdem tőle, hogy izlett neki!

És ugyanekkor rápislantott Olympe arcára. A kocsis már a lovak közé csapott, de Macquart még mindig a kocsiba kapaszkodott s így folytatta:

— Ugyan, kérlek Marthe, menj el édesatyádhoz, beszélj a fejével amiatt a buzaföld miatt... Látod csak, épp ez a föld az, ami itt előttünk elterül... Oh, Rougon rosszul teszi! Nagyon régi cimborák vagyunk, kár lenne tehát, ha emiatt összevesznénk. Ő bánná meg, tudja ezt ő maga is... Add tehát értésére, hogy rosszul cselekszik.

A cséza elrobogott. Menetközben Olympe visszatekintett s ekkor még láthatta, amint Macquart, eperfái alatt, összevigyorgott Alexandre-rel s fölbontja azt a második üveg bort is, amelyről az imént beszélt. Marthe most azután ráparancsolt a kocsisra, hogy többé ne hajtson Toulettes felé. De különben is, ezek a sétakocsizások immár untatták és fárasztották: ezentul mindig ritkábban kocsizott ki s hovatovább végképp megszűntette, mikor azt kellett tapasztalnia, hogy Faujas abbé kíséretére soha nem számíthat.

Marthe eközben teljesen ujjaalakult. Az az ideges életmód, amelyet ezidőszerint folytatott, teljesen megfinomította. Azt a nyárspolgári ügyefogyottságot, azt a nehézkes nyugalmat, amit tizenöt esztendei renyhe élet során a pult mögött szedett magára, a vallásosság lángja mintha leolvasztotta volna róla. Jobban, izlése-

sebben öltözködött s csütörtöki fogadónapokon ott csevegett Rougon-ék szalonjában.

— Nini, ez a Mouret-né napról napra fiatalabb!
— mondotta Condamin-né elcsodálkozva.

— Oh, igen — mormolta Porquier orvos halkán, a fejét csóválva —, visszafelé fejlődik.

Karcsubbá lett természetével, rózsapiros arcával, tüzes, fekete, gyönyörű szemével ebben az időben Marthe csakugyan különös szépség volt néhány hónapon át. Az arca sugárzott, egész lényéből az életnek rendkívüli, pazar megnyilvánulása áradt ki s övezte őt körül reszkető melegséggel. Olybá tűnt föl, mintha elszalasztott ifjúsága most, negyven esztendőskorában, lobbant volna föl új életre a tüzvész fényében. Most már Faujas abbé szavainak sem engedelmeskedett többé, hanem teljesen az imádkozásnak szentelte magát, melynek szükségét a nap minden órájában érezte. Térdeit a Saint-Saturnin-székesegyház kockakövein koptatta s egyházi énekekben, imádkozásban élte ki magát: a ragyogó szentségtartók, a lángoló kápolnák, a templomajtó sötét háttérében csillagok fényében tündöklő oltárok és papok látásán a lelke megkönnyebbült. E dicsőség iránt szinte testi vágyakozást érzett önmagában: vágyakozást, amely kinozta, keblét marcangolta, agyvelejében turkált, mihelyst nem elégítette ki. Sokat szenvedett, haldokolt, szenvedélyének kénytelen volt megadni a maga táplálékát, oda kellett borulnia a gyóntatószék suttogásai közben, meggörnyednie az orgonák megborzongató hatása alatt s elalélnia az áldozás görcsös állapotában. És azután immár nem érzett semmit többé, testi fájdalmai megszűntek. Átszellemülésében ott hevert a földön, haláltusáját vívta fájdalom nélkül, immár csak tiszta láng lévén, amely szerelmében lobbant ki és huny el.

Faujas abbé most még szigorubb lett Marthe iránt, akit csak rideg, nyers bánásmóddal tartott féken. Az abbét csodálatra ragadta ez a lánggra lobbant

szenvedély, ez a heves vágyakozás a szerelem és a halál után. Marthe-ot gyakran kivallatta gyermekkora felől s ellátogatott az öreg Rougon-néhoz is, mikor azután meghökkent s elégedetlen volt önmagával.

— A háziasszony panaszkodik reád, Ovide! — mondotta az öreg Faujas-né a fiának. — Hát már miért nem engeded is meg neki, hogy a templomba járjon, mikor neki tetszik? ... Kár ellenkezned vele, aki olyan jó mihozzánk.

— Tönkreteszi magát, — felelte halkan a pap.

Faujas-né csak a vállát vonogatta, ami neki már szokása volt.

— Az már az ő dolga. Ki-ki ott keresi a maga boldogságát, ahol megtalálja. Még mindig jobb, ha az ember imádkozással öli meg magát, mint tulhajtott élvezetekkel, mint ahogy az a drágalátos Olympe! ... Ne légy hát olyan szigorú szegény Mouret-né iránt, Ovide. Még az lesz a vége, hogy nem maradhatunk meg ebben a házban.

Egy más alkalommal, mikor Faujas-né megint efféle tanácsokat osztogatott, az abbé így szólt az anyjához:

— Anyám, ez az asszony utamban áll.

— Már mint Mouret-né? — kiáltott föl a vén parasztasszony. — De hiszen ő imád téged, Ovide! ... Ha nem pirongatod meg többé, azt teheted vele, amit akarsz. Képes lenne akár a tenyerén hordani téged.

Most már azután maga Faujas abbé is belátta, hogy kiméletlen bánásmódját mégjobban tulhajtania nem szabad. Valami kirobbanástól félt. Lassan-lassan mindinkább több és több szabadságot engedett meg Marthe-nak. Így megengedte neki, hogy magányában elmélkedhessék, rózsafüzérét végigimádkozhassa és hogy a keresztjárás stációjánál imát mondhasson: sőt azt is megengedte, hogy hetenkint kétszer meggyónhat neki a Saint-Saturnin-templomban. Marthe, miután nem hallotta többé azt a félelmetes hangot, amely őt

ájtatosságáért, mint valami szégyenletes módon kielégített bűnös vágyért, megpirongatta, azt hitte, hogy az Isten megkegyelmezett neki. Nagysokára tehát ő is megízlelhette a paradicsom gyönyöreit! El-elfogta az elérzékenyülés, könnyeinek kiapadhatatlan patakja megeredt, melyeknek hullását szinte nem is érezte. Ideges válságok voltak ezek, amelyek nagyon megviselték s annyira elbágyasztották, minthogyha az arcán végigpatakzó könnyeivel együtt, maga az élet is kiapadt volna belőle. Rose ilyenkor ágyba fektette, ahol azután órákhosszat maradt elterülve, elfehéredett ajakkal s félig nyitott szemmel, mint valami halott.

Egy délután azonban, amikor Marthe nagyon sokáig feküdt így mozdulatlanul, Rose megrémült, mert azt hitte, hogy urnője meghalt. Még csak nem is gondolt arra, hogy azon az ajtón kopogtasson, amely mögött Mouret volt bezárkózva, hanem felrohant a második emeletre s Faujas abbét kérte föl, menne le urnőjéhez. Mikor az abbé már benn volt a hálószobában, Rose kirohant onnan, hogy értet keritsen elő, magára hagyva Faujas abbét az ágyon keresztben fekvő, eszméletlen asszonnyal. Az abbé csak Marthe kezét fogta meg és tartotta a magáiban. Marthe ekkor megmozdult s összefüggéstelen szavakat mormolt. Mikor azután a hálófülke küszöbén álló alakban Faujas abbéra ismert, az arcát elöntötte a vér, fejét visszajejtette a vánkására s olyan mozdulatot tett, mintha magára akarná huzni a takarót.

— Jobban érzi-e már magát, kedves gyermekem?
— kérdezte tőle az abbé. — Nagyon megijesztett engem.

Marthe torkát annyira szorongatta valami, hogy nem birt válaszolni, csak hangosan felzokogott s fejét a pap két karja közt hánytorgatta.

— Nem fáj semmim, nagyon boldog vagyok, — mormolta Marthe halk, leheletszerű hangon. — De hadd sirjam ki magam, a sirás jól esik. Oh, mily jó ön,

hogy lejött hozzám! Én már régóta várom és hívom önt, abbé ur.

Marthe hangja mindinkább halkult, s most már csak mintha hó imát mormolna.

— Ki ad nekem szárnyat, hogy ön felé repülhessek? A lelkem, távol öntől, sóvárogva várja, hogy beteljék önnel; ön nélkül eleped, önt óhajtja hévvel s ön után sóhajtozik, oh, Istenem, oh, én egyetlen javam, vigaszom, édes gyönyörűségem, kincsem, boldogságom, életem, Istenem és én mindenségem . . .

Marthe mosolygott, mikor a szerelmi vágy e foszlányos vallomását elrebegette. Két kezét összekulcsolta s olybá tünt föl neki, mintha Faujas abbé komoly fejét dicsfény övezné. Az abbénak eddig még mindig sikerült megakadályozni azt, hogy Marthe ajkáról ez a vallomás elhangozzék: most azután egy pillanatra megdőbbsent s két karját hirtelen kiszabadította. És ekkor főlegyenesedve, szigorú hangon így szólt:

— Térjen az eszére, asszonyom! Akarom! Isten visszautasítja az ön hódolatát, ha nem lehiggadt, józan ésszel mutatja be neki azt . . . Most pedig az ön egészségéről van szó, ápolja tehát magát.

Rose kétségbeesett állapotban tért vissza, mert az egész házban nem talált éttert. Faujas abbé Rose-t odahívta az ágy mellé s gyöngéd hangon megismételte Marthe-nak:

— Ne gyötörje tovább magát! Istent meg fogja hatni ez a nagy imádat, s ha az ideje elérkezik: leszáll majd önhöz s örök boldogsággal tölti el a lelkét.

Faujas abbé távozott s Marthe-ot, aki halottaiból szinte új életre ébredt, sugárzó arccal hagyta ott. És e naptól kezdve Marthe olyan engedelmes volt, mint a kezes bárány. Alakíthatta kedve szerint, mint a lány viaszt. Hasznos szolgálatokat végzett neki Marthe bizonyos kényes küldetésekben Condamin-nét illetően, sőt egyszerűen kijelentett óhajára szorgalmas látogatója lett Rastoil-nének is. Föltételen engedelmességet tanu-

sított a pap iránt, s hűségesen tolmácsolta mindazt, aminek kijelentésére őt Faujas abbé fölkerlte, anélkül, hogy annak értelmét tudni akarta volna. Az abbé most már éppen semmi elővigyázattal nem élt vele szemben, kiméletlenül ráparancsolván az akaratát, mint akit élettelen gépnek tekint csupán. Marthe akár koldulni is kész lett volna az utcák során, ha Faujas abbé ráparancsolt volna. Ha pedig Marthe immár nyugtalanodni kezdett s ha fájó szívvvel és szenvedélytől duzzadó ajakkal karjait föléje tárta ki: egyetlen szavával a földig sujtotta s az ég akaratának hatalmával összetörte. Panaszkodni Marthe soha nem mert. Kettőjük közt ott meredezett a harag és a bosszuság választófala. Mikor a pap győzelemmel hagyta félben azt a küzdelmet, amelyet Marthe-tal folytatott, csak a vállát vonogatta, eltelve lekicsinyléssel, mint az olyan harcos, akit gyermek tartóztat föl utjában. Faujas abbé megmosakodott, lekefélkedett, mint aki akaratlanul is valami tisztátalan állattal érintkezett.

— Mondd csak, Ovide, miért nem használod azt a tucát zsebkendőt, amit Mouret-né ajándékozott neked! — kérdezte az öreg Faujas-né a fiától. — Szegény asszony, olyan boldog lenne, ha láthatná, hogy használod. Egy egész álló hónapig tartott, amíg behimezte a neved kezdőbetűit.

Az abbé ideges mozdulatot tett s így felelt:

— Ejh, csak használd te magad, anyám! Hiszen azok ugyanis női zsebkendők. Ki nem állhatom a szagukat.

Hogyha Marthe meghajolt is Faujas abbé akarata előtt, kinek kezében egyszerű eszköz volt csupán, bezeg elkeseredett napról napra jobban s az élet ezernyi apró gondjai közepette lassankint zsörtölődő lett. Rose mondotta, hogy ilyen „durcás“ még sohasem volt. Gyűlölete kiváltképpen az ura ellen irányult és nőttön-nőtt. A Rougon-ok régi lappangó haragja jutott kitőrésre ezzel a Macquart-ivadékkal, ezzel az emberrel

szemben, akit azzal vádolt meg, hogy gyötrelmessé teszi számára az életet. Mikor lenn, az ebédlöben együtt volt Faujas-néval és Olympe-pal, Marthe nem mérsékelte magát, hanem ugyancsak megvádolta Mouret-t.

— Oh, hogyha elgondolom, hogy husz esztendőn át tartott engem, mint valami alkalmazottat, tollal a fülem mellett, olajoskorsók és mandulászsákok közt! Soha örömet nem szerzett nekem, soha ajándékkal nem lepett meg engem . . . És megfosztott még gyermekeimtől is. Még arra is képes, hogy egy reggelen obábbáll, csakhogy elhitesse az emberekkel, hogy én teszem elviselhetetlenné számára az életet. Szerencse még, hogy önök itt vannak. Önök majd megmondják az igazat!

Igy azután Marthe sokszor minden alapos ok nélkül rátámadt Mouret-re. Bármit tett is, — tekintete, mozdulatai, az a néhány szó, amelyet Mouret néha mégis kiejtett — legott kihozták sodrából. Már egyszerűen látni sem tudta anélkül, hogy el ne ragadta volna a haragja szinte öntudatlanul. A civódás az étkezés végeztével tört ki leginkább, mikor Mouret, be sem várva a csemegét, asztalkendőjét szépen összehajtogatta s halkán, csendesen távozott.

— Hát bizony megvárhatná maga is, amíg asztalbontásra kerül a sor s mindnyájan távozunk, — förmedt reá Marthe idegesen. — Bizony nem illik az, amit ön cselekszik!

— Én már végeztem, tehát elmegyek, — felelte csöndes hangon Mouret.

Marthe azonban ezt a rendszeres visszavonulást Faujas abbé ellen irányuló, képzelt kihívásnak vette az ura részéről. Most már azután teljesen elvesztette önuralmát:

— Ön valóban faragatlan fajankó, aki csak szégyent hoz reám! . . . Nohát, csakugyan boldogtalan volnék ön mellett, ha nem találtam volna barátokra, akik kárpótolnak engem az ön durvaságaiért Hiszen

ön még azt sem tudja, hogy a terített asztalnál hogyan kell viselkedni! Még ebédelni sem tudok nyugodtan maga miatt... Maradjon, kérem, a helyén! Ha nem eszik, hát legalább nézze végig, hogyan eszünk mi!

Mouret azonban, mintha nem is hallotta volna, a maga módja szerint, szép csöndesen összehajtogatta az asztalkendőt s apró lépésekkel halkán távozott. Még lehallatszott, amint fölbballagott a lépcsőn s kétszer is ráfordította a zárt. Marthe ekkor fuldokolva hadarta:

— Oh, a szörnyeteg!... Bizony még megöl, megöl engem!

Még Faujas-nénak kellett őt vigasztalnia, Rose pedig a lépcsőig futott rohanvást s ahogy csak tudta, ordította, hogy Mouret is meghallja odafenn:

— Oh, maga szörnyeteg! A nagyságos asszony jól mondja, hogy ön valóságos szörnyeteg!

Olykor nagyon is heves volt a civódás. Marthe, kinek az elméje már meghibbant, fejébe vette, hogy az ura meg akarja verni. És ez már rögeszméjévé vált. Azt állította, hogy az ura folyton kémkedik utána és hogy csak alkalomra vár. Csak azért nem meri megverni — mondogatta Marthe —, mert eddig még sohasem találta őt egyedül, éjszaka pedig attól fél, hogy segítségért kiált. Rose váltig esküdözött, hogy látta, mikor a gazdája egy nagy botot dugott el valahová az irodájában. Faujas-né és Olympe tüstént el is hitték ezt a mesét: sajnálták is nagyon a ház urnőjét s egymással vetélkedve ajánlkoztak őrszolgálatra melléje. Ez a „vadember“ — ahogy ők Mouret-t ettől kezdve nevezték — talán csak nem meri bántani a feleségét az ő jelenlétükben! Este pedig arra biztatták, hogy hívja csak őket, mihelyst Mouret meg mer moccanni. És ily módon az egész ház örökös rettegésben élt.

— Ez az ember minden rosszra képes! — erősítette Rose.

Ebben az esztendőben Marthe kiváltképpen nagy buzgósággal vett részt a nagyheti egyházi szertartáso-

kon. Nagypénteken, a gyászpompáju templomban Marthe szinte elalélt, miközben a hajó sötét háttérben végigzsongó lamentációk viharában a viaszgyertyák egyenként kialudtak. Az volt az érzése, mintha a kihunyó fényvel együtt az ő lelke is kihunyna. Mikor az utolsó gyertya is végsőt lobbant s előtte most már a homály mint áthatlan, kemény fal meredezett, elszorult szívvvel s üresnek érzett belsővel, aléltan rogyott össze. Egy óra hosszat görnyedezett már Marthe a székén, mintha buzgó imádkozásba merült volna, anélkül, hogy a körülötte térdelő asszonyok észreveték volna a benne végbemenő válságot. Mire magához tért, akkora már a templom kiürült. Aléltságában úgy érezte, mintha megvesszőzték volna s a vér végigpatazik a tagjain; a fejében annyira elviselhetetlen fájdalmat érzett, hogy odakapott a kezével, mintha ki akarná tépni onnan a töviseket, melyeknek hegyét az agyában érezte. Este az ebéd alkalmával nagyon furcsán viselkedett. Az ideges rázkódtatás hatása még mindig nem mult el: behunyta a szemét s ekkor ismét mintha látta volna, mint száll tova a fekete sötétségbe a viaszgyertyák haldokló lelke. Tekintete most önkénytelenül is a kezeire tévedt s azokat a sebeket kereste rajtuk, melyeken át a vére elfolyt. Krisztus minden kinszenvedése benne vérzett.

Faujas-né, aki észrevette, hogy Marthe szenved, korán akarta ágyba fektetni; hálószobájába kísérté tehát és lefektette. Mouret, kinek kulcsa volt a hálószobához, már visszavonult az irodájába, ahol az estéket szokta tölteni. Mikor azután Marthe, aki állig betakaródzott, kijelentette, hogy most már fölmelegedett és jobban érzi magát, Faujas-né el akarta oltani a gyertyát, hogy Marthe zavartalanul alhassék, de a beteg ijedten esengett:

— Ne... ne oltsa ki a fényt! Tegye a gyertyát arra a fiókkoszokrényre, hadd lássam magam előtt... Sötétben meghalnék.

És tágranyitott szemmel, mintha valami rettentő dráma emléke borzongatná:

— Iszonyatos! Iszonyatos! — mormogta Marthe halkabb hangon, rémült sajnálkozással.

Marthe ezután visszahanyatlott párnájára, s midőn később mintha elszunnyadt volna, Faujas-né lábujjhegyen kiosont a szobából. Ezen az estén az egész ház már tíz órakor pihenni tért. Mikor Rose a lépcsőn felhaladt, megfigyelte, hogy Mouret még mindig az irodájában van. Betekintett hozzá a kulcslyukon s ekkor látta, hogy Mouret az asztalra ráborulva alszik, s mellette a konyhagyertya gyászosan füstölgő lánggal lobog.

— Bánom is én, hadd aludjék, én ugyan föl nem költöm, — motyogta magában, amint tovább lépkedett fölfelé a lépcsőn. — Bár meredne meg a nyaka, ha ilyesmiben telik kedve!

Ugy éjféltajt, mikor a ház javában aludt, hirtelen rémes kiáltozás hangzott föl az első emeleten. Eleinte csak tompa panaszhangok törtek elő, amelyek azonban csakhamar valóságos orditássá, fuldokló, rekedt kiáltozássá fajultak, mintha valakit fojtogatnának. Faujas abbé, aki álmából hirtelen fölébredt, az édesanyját szólította. Faujas-né hamarjában magára kapott egy szoknyát, bekopogott Rose ajtaján s így szólt hozzá:

— Szaladjon csak le hamar, azt hiszem az urnőjét gyilkolják.

Eközben a kiáltozás mindinkább erősödött. Hamarosan az egész ház talpon volt. Egyszerű vállkendővel a nyaka körül, megjelent Olympe, nyomában maga Trouche is, aki csak az imént jött haza enyhén pityókás állapotban. Rose lement az első emeletre, a többiek utána.

— Nyissa ki, nyissa ki az ajtót, nagyságos asszony! — kiáltozta Rose fejét vesztve s ökleivel döntve az ajtót.

De csak mély sóhajtás volt reá a válasz. Majd mintha test zuhant volna a földre s iszonyatos küzdelem folyt volna a padlón, miközben butorok dőltek volna rakásra. Tompa ütések lármája remegtette meg a falakat, s az ajtó alsó nyílásán keresztül olyan szörnyüséges hörgés hallatszott ki, hogy Faujas-ék és Trouche-ék elképedve tekintettek egymásra.

— Az ura üti-veri, — mormogta Olympe.

— Ugy van, igaza van, oh, az a vadember! — mondotta Rose. — Mikor fölmentem a szobámba, láttam, hogy színleli, mintha aludnék. Pedig akkor készült előre a merényletre.

És ekkor ismét döngetni kezdte öklével az ajtót, mintha be akarná törni s eközben kiáltozta:

— Hej, nagyságos ur, nyissa ki az ajtót! Ha nem nyitja ki tüstént, értesítjük a rendőrséget... Oh, ez a vén korhely, bizonyos, hogy a vérpadon végzi be az életét!

Ámde ekkor az ordítás újból kezdődött. Trouche azt mondotta, hogy az a gazember épp most vágja el egy nyisszantással a szegény asszony nyakát, mint valami csirkéét.

— Azzal ugyan nem sokat érünk el, ha csak egyszerűen kopogtatunk, — mondotta Faujas abbé, aki most már szintén előlépett. — Várjanak csak!

És ekkor hatalmas vállát nekivetette az ajtónak, amelyet lassu, de folytonos nyomással benyomott. Az asszonyok legott benyomultak a szobába, ahol valóban különös látvány tárult szemük elé.

A szoba közepén, széttépett ingben, karmolásoktól vérző s ütésektől kékre vált testtel hentergett a földön Marthe. Szétbomlott haja rácsavarodott egy szék lábára, míg kezei oly görcsösen kapaszkodtak bele a fiókosszekrénybe, hogy azt kimozdította a helyéből s most keresztben állott az ajtóval. Az egyik sarokban, kezében gyertyatartóval, buta tekintettel ott állott Mouret s nézte a felesége gyötrődését.

Faujas abbénak úgy kellett a fiókosszekrényt félretolnia.

— Oh, maga szörnyeteg! — kiáltott reá Rose, öklét fenyegetően emelve föl reá. — Így bánni el egy szegény asszonnyal! Bizony még meg is ölte volna, ha idejekorán meg nem akadályozzuk.

Faujas-né és Olympe Marthe körül sűrögtek-forogtak.

— Oh, szegény, szegény asszony! — szólalt meg elsőnek Faujas-né. — Oly rossz sejtelmek gyötörték ma este. Szinte előre rémüldözött.

— Hol, mije fáj? — kérdezte Olympe. — Talán csak nem törött csontja? Ugy-e, hogy nem? . . . Nini, milyen fekete az egyik válla, a térdéről pedig lehorzsolódott a bőr . . . No, de csillapuljon! Itt vagyunk mink, akik önt megvédelmezik.

Marthe most már csak nyöszörgött, mint valami gyermek. Mialatt a két asszony, Faujas-né és Olympe, vizsgálgatta Marthe testét — megfélekedve arról, hogy férfiak is vannak jelen — Trouche a nyakát nyujtogatta s alattomos pillantásokat vetett az abbé felé, aki — igazán tettetés nélkül — most a butorokat rendezgette. Rose segített urnőjét visszafektetni az ágyba. Mikor azután Marthe ismét az ágyban feküdt s a haját is rendbeszedték, egy darabig még mindnyájan mellette maradtak s kíváncsian tanulmányozták a szobát, bizonyos részleteket óhajtván még megtudni. Mouret, kezében még mindig a gertyatartóval, ott állott rendületlenül ugyanabban a sarokban, mintha kővé meredt volna attól a látványtól, amely az imént eléje tárult.

— Biztosítom önöket — dadogta Mouret — hogy én nem bántottam a feleségemet. Egy ujjal sem nyultam hozzá.

— Ejh, hiszen már egy hónap óta lesett erre az alkalomra! — kiáltozta elkeseredetten Rose. — Oh, mi tudunk ám mindent, mert résen voltunk mi is!

Az én drága urnóm már el volt készülve erre a kinzásra. Ne, ne hazudjék, mert bizony még megfedkezem magamról!

A másik két asszony nem mert ugyan ilyen hangon beszélni, de azért szintén fenyegető pillantásokat vetettek feléje.

— Ismételten biztosítom önöket — erősítette Mouret nyugodt, szelid hangon — hogy én nem nyultam hozzá egy ujjal sem. Épp lefeküdtem s a nyakra való kendőmet kötöttem a nyakam köré, a fiókoszekrényen levő gyertya felé nyultam, mikor Marthe hirtelen fölriadt; nagyot kiáltva széttárta karjait, öklével döngetni kezdte a homlokát s körmeivel tépniszagatni a testét.

Rose azonban rettenetesen rázta a fejét.

— Akkor hát miért nem nyitotta ki az ajtót? — kérdezte Rose. — Hiszen csak elég hangosan dörömböltünk!

— Higyjék el, hogy én nem bántottam, — ismételte Mouret még szelidebb hangon. — Igazán nem tudom, mi a baja. Egyszer csak levetette magát a földre, össze-viszaharapdálta a testét, hányta-vetette magát, hogy szinte összetörte a butorokat. Én nem is mertem a közelébe menni, egészen elbutultam. Hiszen én kétszer is odakiáltottam önöknek, hogy csak jöjjenek be, de önök bizonyára nem hallották, mert a feleségem nagyon erősen kiáltozott. Én bizony megijedtem. De én nem bántottam, arról biztosíthatom önöket.

— Hát persze, önmagát verte össze-vissza, nemde? — kiáltozta Rose gunyosan röhögve.

Majd Faujas-néhoz fordulva, megjegyezte:

— Bizonyos, hogy a furkósbotot kihajította az ablakon, mikor meghallotta, hogy mi jövünk.

Mouret végre letette a gyertyatartót a fiókoszekrényre s két kezét térdein pihentetve, leült. Nem védekezett többé, csak dermedten nézte ezeket a félig

ruhátlan asszonyokat, akik sovány karjaikkal ott hadonásztak a felesége ágya körül. Trouche és az abbé tekintete most összevillant. Az a szegény Mouret e pillanatban csakugyan nem látszott valami vérengző alaknak, amint ott kuksolt ingujjban a kopasz feje köré csavart sárga kendővel. Most ők is közelebb mentek az ágyhoz s megtekintették Marthe-ot, aki rángatózó arccal olybá tűnt föl nekik, mintha mély álomból most ébredt volna föl.

— Mi az, mi van itt, Rose? — kérdezte Marthe.
— Miért ez a sok ember itt körülöttem? Oh, nagyon törődött vagyok. Kérlek, mondd meg nekik, hogy hagyjanak magamra.

Rose egy pillanatig tétovázott.

— Mouret ur itt van a szobában, — dörmögte halkán Rose. — Nem fél egyedül maradni vele, nagyságos asszonyom?

Marthe csodálkozva nézett a szakácsnőre.

— Nem, nem félek, Rose, — felelte Marthe. — Menjetez már el valamennyien, olyan álmos vagyok.

Ekkor azután mind az öten távoztak, ott hagyva Mouret-t, aki még mindig ott ült s révedező szemmel a hálófülke felé bámult.

— Most legalább nem tudja bezárni az ajtót, — szólalt meg Rose, amint fölfelé haladtak a lépcsőn. — Az első kiáltásra lerohanok és rávetem magam a hátára. Le sem vetkőzöm, ruhástul fekszem az ágyba . . . Hallották önök, az a drága, jó asszony hogyan hazudott, csak hogy annak a vadembernek ne essék bántódása. Kész megöletni magát, de meg nem vádolná az urát. Ugy-e, milyen képmutató ábrázata van annak az embernek?

A három asszony egy darabig még ott fecsegett a második emelet lépcsőfordulójánál, kezükben a gyertyatartóval, mutogatva sovány, kiaszott karjaikat, amiket a jól-rosszul magukra dobott kendő látni engedett. Végre is arra a meggyőződésre jutottak, hogy

az ilyen emberrel szemben semmiféle büntetés nem elég szigorú. Trouche, aki utolsónak baktatott utánuk, röhögve motyogta Faujas abbé reverendája mögött:

— A háziasszony még mindig jó zsiros falat. De azért nem lehet ám valami kellemes, mikor az asszony úgy hányja-veti magát és rug-kapál, mint kukac a kövön.

Szétváltak. A házra megint mély csend borult, az éjszaka nyugodtan, háborítlanul telt el. Másnap, mikor a három asszony szóba hozta az éjszakai kínos jelenetet, Marthe nagyon meglepődött, zavarba jött és szégyenkezett; kérdéseikre mit sem felelt s hamarosan félbeszakította a fecsegéseiket. Mikor azután távoztak, Marthe lakatost hivatott s megcsináltatta vele az ajtót. Faujas-né és Olympe azt, hogy Marthe mit sem akar tudni a dologról, arra magyarázták, hogy egyszerűen kerülni akarja a botrányt.

Harmadnap, husvét első napján, a Saint-Saturin-templomban, a feltámadás diadalmas örömnépén, Marthe, eddigi álmatag állapotából mintha hirtelen fölébredt volna. A nagypéntek gyászos árnyait a hajnalpir mintha elsöpörte volna; a templom fehérén, illatosan, ragyogóan tárult föl, mintha isteni mennyegzőre készült volna. Mint lány fuvolaszó, hangzott fel a gyermekénekkar hangja. Marthe e vidám dallamok közepette úgy érezte, mintha fölemelné magával valami gyönyörűség, ami azonban még a keresztrefeszítés kinjainál is borzalmasabb hatást tett reá. Tűzben égő szemmel, száraz torokkal ment haza; aznap sokáig késlelte a lefekvést és szokatlanul vidám beszélgetéssel töltötte el az estét. Mikor fölment a hálószobába, Mouret már ágyban feküdt. Ugy éjjel felé megint csak iszonyu kiáltozások verték föl a ház csöndjét.

A múlt éjszakai jelenet megisméltődött azzal a különbséggel, hogy a legelső ökölcsapásra ingben s

dult arccal, Mouret legott ajtót nyitott. Marthe, ruhástul az ágyon hason hosszan elnyulva, keservesen zokogott s fejét az ágy lábához verdeste. Ruhája a derekán föltépve, meztelen nyakán két zuzódás látszott.

— Most pedig meg akarta fojtani! — motyogta halkan Rose.

Marthe-ot az asszonyok levetköztették. Mouret, miután az ajtót kinyitotta, visszafeküdt az ágyba; fázott, a foga vacogott s az arca olyan fehér volt, mint az ágyneműje. Nem védekezett, mintha nem is halotta volna a feléje zuhogó gonosz szavakat; az ágy és a fal közt levő szük rés felé fordulva, szinte eltűnt az ágyban.

Ettől kezdve ezek a jelenetek szabálytalan időközökben megisméltődtek. Az egész ház állandó rettenésben élt, mintha valami büntény bekövetkezését várná; a második emelet lakói a legcsekélyebb zajra talpon voltak. Marthe soha nem tett célzást ezekre a jelenetekre s azt sem akarta megengedni, hogy Rose hevederes ágyat állítson föl Mouret számára az irodában. Ugy látszott, hogy mihelyst a nap feljött, az éjszakai dráma emlékét is kitörülte Marthe emlékezetéből.

A környéken azonban hova-tovább az a hír terjedt el, hogy Mouret-éknél különös dolgok mennek végbe. Beszélték, hogy Mouret a feleségét minden éjjel furkós bottal félholtra veri. Faujas-nét és Olympe-ot megeskette ugyan Rose, hogy hallgatni fognak, tekintettel arra, hogy urnője az esetet mindenáron titkolni akarja; ő maga azonban nyavalygó sajnálkozásával, célozgatásaival és fontoskodásaival nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a szállítók és küldöncök révén ez a mese elterjedjen. A mézszáros, tréfás ember léte, azt állította, hogy Mouret a feleségét rajtacsipte a pappal; viszont a gyümölcsárus kofa a „szegény asszonynak“ fogta pártját, aki valóságos

ártatlan bárány, aki egyszerűen képtelen arra, hogy valami ballépést kövessen el. És a pékné? Nos, ő meg azt állította, hogy Mouret uramban egy olyan embert lát, aki „kéjes érzetből kinozza a feleségét.“ A piacon meg éppen már nem is emlegették Marthe-ot más-ként, mint aki állandóan az egek felé emeli a tekintetét s olyan hizelgő szavakkal halmozták el, mint ahogy csak a beteg gyermeket szokás. Valahányszor Olympe egy font cseresznyéért vagy egy bögre szá-mócaért ment le, a beszélgetés multhatatlanul Marthe-ra fordult. Ekkor azután legalább egy negyedóra hosszat tartott a sajnálkozás és a sópánkodás.

— Nos, hogy vannak, mi ujság otthon?

— Ejh, ne is kérdezze! Talán már minden köny-nyét elsírta a szegény... Hát csakugyan szánandó teremtés! Szinte jobb lenne, ha meghalna.

— A minap articsókát vásárolt nálam, s úgy össze-vissza volt karmolva az arca.

— Istenemre mondom, hogy bizony még meggyilkolja... És hátha még a testét is látná, mint ahogy láttam én!... Az egész teste csupa merő seb... Ahogy a földön hentereg, a férje össze-vissza rugdossa. Én már mindig attól tartok, hogy egyszer csak szétron-csolt koponyával találok reá, mikor éjszakánkint le-megyünk hozzá.

— Nohát, önöknek sem lehet kellemes, ilyen házban lakni! Én ugyan kiköltözködnék onnan, hi-szen belebetegednék, ha minden éjszaka olyan iszonyos jelenetet kellene végignéznem.

— Igen ám, de mi lenne abból a szerencsétlen teremtésből? Mikor olyan finom, olyan gyöngéd lé-lek! Csakis az ő kedvéért maradunk... Ugy-e, hogy öt sou jár ezért a font cseresznyéért?

— Ugy van, öt sou... Mindegy!... Bizony sokat kell önöknek is szenvedniök, önök igazán jó emberek.

És ez a mese az olyan férjről, aki csak az éjfélt várja, hogy bottal támadjon a feleségére, valóban al-

kalmas volt arra, hogy a város hirharangjait lelkesítse. Rémitő részletek gazdagították napról napra ezt a mende-mondát. Egy jámbor nénémasszony váltig azt bizonyítgatta, hogy Mouret-t valósággal az ördög rontotta meg, fogaival ragadja meg a felesége torkát elannyira, hogy Faujas abbénak ilyenkor bal hüvelykujjával három keresztet kell vetni a levegőbe, hogy áldozatának elbocsájtására kényszerítse. Ilyenkor Mouret — toldotta meg a nénémasszony — mint valami liszteszsák, lezuhan a földre, egy nagy fekete patkány ugrik ki a szájából s úgy eltűnik hirtelen, mintha a föld nyelte volna el. Még csak egyetlen lyuk sem mutatja, hol tűnt el a föld alatt! A rue Taravelle sarkán levő pacalárus azzal ijesztgette a környéket, hogy „azt a haramiát alighanem valami veszett kutya harapta meg“.

Plassans előkelőbb köreiből azonban ez a mende-monda nem talált hitelre. Mikor a hír eljutott a Sauvaire-sétányra is, jót mulattak rajta a kistőkések, akik a padokon szép sorjában elhelyezkedve, a napon sütkéreztek.

— Nohát az már lehetetlen, hogy Mouret verje a feleségét! — mondogatták a nyugalomba vonult mandulakereskedők. — Inkább hihető, hogy őt verik. Hiszen már megszokott sétáját sem végzi... Alighanem az asszony kerekedett fölül.

— Nem tudhatja az ember, — jegyezte meg egy nyugdíjas kapitány. — Volt az én ezredemben egy tiszt, akit a felesége minden csekélységért fölpofozott. Így tartott vagy tíz esztendeig. Egyszer azután az asszony ráadásul még meg is rugdosta az urát, aki erre olyan dühbe jött, hogy majd megfojtotta a feleségét... Lehet, hogy azóta Mouret is megelégette már a rugdosást.

— Bizonyára még jobban megunhatta már a papot, — jegyezte meg valaki röhögve.

Rougon-né egy ideig úgy színlelte, mintha nem volna tudomása arról a botránnyról, amely pedig már az

egész várost foglalkoztatta. Mosolygott, mint mindig, mintha meg sem értené azokat a célozgatásokat, amiket fülehallatára tettek. Egy nap azonban, Delangre polgármester hosszabb látogatása után, ijedt arccal s könnyes szemmel toppant be a leányához.

— Oh, én derék, jó leányom, mit kellett felöled hallanom! — szólalt meg az öreg Rougon-né, magához ölelve Marthe-ot. — Az urad állítólag annyira megfélekedezik magáról, hogy kezét emel reád!... Ugy-e, leányom, hazugság az egész?... Én már kereken visszautasítottam. Jól ismerem Mouret-t. Rossznevelésű, darabos ember, de nem gonosz.

Marthe elpirult. Megint csak elfogta az a zavar és szégyenkezés, amely rabul ejtette mindannyiszor, valahányszor ezt a tárgyat jelenlétében szóba hozták.

— Oh, őnagysága nem fog panaszkodni, — szőtt közbe Rose hangosan, arcátlan vakmerőséggel. — Én már régen jelenteni akartam ezt a nagyságos asszonynak, de mindig attól féltem, hogy urnóm megszid érte.

Az öreg Rougon-né hirtelen leejtette karjait, mint akit roppant nagy fájdalmas meglepetés ér váratlanul.

— Hát csakugyan igaz volna, leányom? — dűnyögte Rougon-né. — Hát megver?... Oh, az a gonosz ember!

És ekkor már sirásra fogta a dolgot.

— Azért öregedtem én meg, hogy ezt is megérem?... És éppen az az ember, akit atyja halála után, amikor még csak mint szerény alkalmazott szolgált a házukban, elhalmoztunk minden jóval!... Atyád, Rougon, akarta a ti házasságotokat. Én mondtam ugyan atyádnak, hogy Mouret nézése nem tetszik nekem. Különben sem viselkedett jól soha velünk szemben; Plassans-ba is csak azért telepedett le, hogy bosszantson bennünket arra a néhány fillérre támaszkodván, amit összekuporgatott. Hála Istennek, sohasem szorultunk reá, mert mink gazdagabbak voltunk nála. Ez fáj neki, ezért bosszankodott mindig.

Nagyon alacsony lélek s annyira irigy, hogy mint esetlen, bárdolatlan ember, soha még egyszer sem tette be a lábát a szalónomba, mert attól tartott, hogy megöli a sárga irigység... No, de nem is hagylak ám együtt ezzel a szörnyeteg emberrel egy percig sem tovább, szegény leányom! Szerencsére, vannak még birák!

— Csillapuljon, édesanyám, biztosítom, hogy tuloznak az emberek — mormogta Marthe mindjobban belezavarodva.

— Majd meg tetszik látni, hogy bizony még védelembe veszi a férjét! — mondotta Rose.

E pillanatban Faujas abbé és Trouche közeledett feléjük, akik a kertben fontos tanácskozást folytattak, a szokatlan zaj azonban felhívta a figyelmüket.

— Plébános ur, én nagyon boldogtalan vagyok — kezdte Rougon-né fennhangon a panaszkodást. — Csak az egyik leányomat tudhatom közelemben, s azt kell róla hallanom, hogy nem győz eleget sirni... Esdve kérem önt, plébános ur, vigasztalja és védelmezze meg szegény leányomat, hiszen ön ugyanis egy földél alatt él vele!

Faujas abbé ránézett az öreg Rougon-néra, mint-ha ennek a hirtelen föllobbant szülői fájdalomnak az okát keresné.

— Csak az imént volt nálam látogatóban valaki, akit most nem akarok megnevezni — folytatta Rougon-né, erélyesen viszonzva a pap fürkésző tekintetét. — Ez a látogató valósággal elrémitett engem... Isten a tanum, hogy vőm uramat bántani nem akarom. De anyai kötelességem, hogy a lányom érdekeit megvédelmezzem, nemde plébános ur!... Nos hát, a vőm egyszerűen gonosz ember, aki gyötri, kinozza a feleségét, megbotránkoztatja az egész várost s mindenféle piszkos ügyben benne van a keze. Meglássá majd, plébános ur, hogy még a politikában is szé-

gyent fog vallani, mihelyst elérkezik a választások ideje... Oh, én belehalnék, plébános ur!

— Csakhogy Mouret ur visszautasítana ám mindenféle beavatkozást a családi ügyeibe — kockáztatta meg az ellenvetést a pap.

— Én pedig nem hagyhatom tovább a lányomat egy ilyen ember házában! — kiáltotta az öreg Rougon-né. — Csak nem türhetem, hogy tönkretegy a becsületünket!... Hát mi célja akkor a törvénynek?

Trouche türelmetlenül tipegett. Az e pillanatban beállott szünetet felhasználva, durva hangon közbeszólt:

— Mouret ur egyszerüen — örült!

Ez a szó mint valami bunkócsapás hatott, s valamennyien egymásra néztek.

— Ezzel csak azt akartam mondani, hogy az elméje meghibbant, — folytatta Trouche. — nézzenek csak a szeme közé!... Nem titkolom, biz' én aggódom. Volt Besançon-ban egy ember, aki imádta a leányát, egy éjszaka azonban mégis meggyilkolta anélkül, hogy tudta volna, mit cselekszik.

— Oh, a nagyságos urnak már régóta nincs helyén az esze! — motyogta Rose.

— De hiszen ez rettenetes — mondotta Rougon-né. — Igaza van önnek, Trouche ur, mikor legutoljára láttam, különös arckifejezése nekem is feltűnt. Igaz ugyan, hogy sohasem volt tökéletes eszü... Oh, én szegény leányom, igérd meg, hogy mindent elmondasz nekem őszintén. Most már aludni sem tudok nyugodtan. Fogadj szót, leányom, s az urad legelső különös viselkedése esetén, tüstént mondd meg nekem s ne tedd ki magad további veszedelmeknek... A bolondokat be szokták csukni!

És ezzel elloholt. Mikor Trouche egyedül maradt Faujas abbéval, gonoszul a markába röhögött, miközben fekete fogait mutogatta.

— A háziasszony ugyancsak nagy szál gyertyát

gyujthat az én tiszteletemre! — mormolta fogai közt Trouche. — Most már azután rugkapálhat éjszaka, amennyit csak akar.

Faujas abbé ott állott földszinü arccal, lesütött szemmel, némán. Majd vállat vont s lement a kert mélyén lévő lugasba breviáriumot olvasni.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

Vasárnaponkint, régi kereskedői szokásához híven, Mouret távozott hazulról s került-fordult egyet a városban. Csakis ezen az egyetlen egy napon mozdult ki szigoru magányából, amelybe némi szégyenkezéssel vonult vissza. Ezt a kis sétát ugyszólván gépszerűen végezte el. Reggel mindjárt megborotválkozott, tiszta, fehér inget vett föl, kikefélte hosszú kabátját és a kalapját; reggeli után, azt sem tudta, hogyan, egyszer csak azon vette észre magát, hogy künn van az utcán. És ment, ment szép apró léptekkel kényelmesen, hátratett kezekkel.

Egy vasárnap, amint a házából kilépett, a rue Balande gyalogjáróján megpillantotta Rose-t, aki Rastoil-ék cselédjével beszélgetett élénk taglejtések közt. Mikor azok őt észrevették, mindketten legott elhallgattak. Olyan különös arccal néztek feléje, hogy végre is jónak látta meggyőződni arról, vajjon valamelyik hátsó zsebéből nem látszik-e ki a zsebkendő csücske. Mikor az al-megyefőnökség előtt elterülő térre érkezett, hátrafordult s a két cselédet még mindig ugyanazon a helyen látta ácsorogni. Rose a részeg ember tántorgó járását utánozta, míg az elnök ur cselédje hangosan kacagott.

— Talán bizony nagyon is gyorsan szedem a lábam, s most rajtam mulatnak, — gondolta magában Mouret.

Meglassította tehát a lépteit. A rue de la Banne boltosai, amint a piactér felé közeledett, valameny-

nyien kiállottak a boltajtóba s onnan pislogtak utána kíváncsian. A mézáros felé a fejével biccentett, aki annyira elbáméskodott, hogy még csak nem is viszonozta a köszönést. A pékné, akit kalaplevegéve üdvözölt, riadtan menekült a bolt háttérébe. A gyümölcsárusnő, a szatócs, a pástétomsütő, az utca két oldaláról egymásnak integetve, ujjal mutogattak feléje. Csődület támadt s hangos zürzavar és vigyorgás moraja kíséerte őt, amerre elhaladt.

— Láttá-e, mily feszesen lépked?

— Persze, hogy láttam... Mikor a vizárkot át akarta lépni, úgy ugrándozott, akár a bakkecske.

— Azt állítják, hogy valamennyien ilyenek.

— Már akárhogy van is, biz' én megjedtem tőle... De miért is hagyják szabadjára az ilyen embert? Ezt igazán meg kellene tiltani!

Mouret, akit már bosszantotta a dolog, dehogy is mert többé hátrafordulni. Nyugalanság vett rajta erőt, noha még nem tudta biztosan, hogy róla folyik a szóbeszéd. Gyorsabban lépkedett tehát s karjait könnyedén lóbálta. Most már azt is megbánta, hogy régi, mogyoróbarna hosszukabátját öltötte föl, ami bizony már nem volt divatos ruhadarab. Mikor a piac-térre érkezett, egy darabig tétovázott, de azután neki-bátorodva, elszántan végigment a zöldségárusok sor-fala közt. Csakhogy a megjelenése itt valóságos kavardást idézett elő.

A plassans-i asszonyok két oldalt sorfalat alkot-tak, amerre Mouret elhaladt. A kofák lócáikra állottak föl s kezüket csipőre téve, kihívóan néztek végig rajta. Az emberek egymást lökdösve csoportosultak körülötte, míg az asszonyok a gabonacsarnok sarokköveire állottak föl, hogy jobban láthassák. Mouret most mégjobban meggyorsította lépteit s igyekezett kikerülni a sokadalomból, de még mindig nem tudta határozottan, hogy ezt a nagy fölfordulást voltaképpen ő okozta.

— Az ám, a karjaival úgy hadonász, akárcsak a szélmalom, — jegyezte meg egy gyümölcsöt árusító parasztszöny.

— Ugy rohan, mint az örült, majd fellökte az állványomat, — toldotta meg a salátaárus kofa.

— Fogják el!... Fogják el! — kiáltozták tréfásan a molnárok.

De már erre Mouret-t is elfogta a kíváncsiság; megállott s mit sem sejtve, lábujjhegyre ágaskodott, hogy láthassa: mi történt; azt hitte, hogy tolvajt fogtak. Lett erre nagy hahota, amely végigmorajlott az egész tömegben, s mindenfelől kiabálás, füttyülés és különféle állati hangok hangzottak feléje.

— Nem veszélyes ember, ne bántsátok!

— Már pedig én nem hiszek neki!... Éjszakánként fölkel s az embereket fojtogatja.

— Annyi bizonyos, hogy a szeme sem áll jól.

— Talán bizony hirtelen jött rá a bolondéria.

— Ugy van, hirtelen lepte meg... Dehát ilyen az ember! Pedig milyen szelid ember volt!... Én már megyek is; még nézni sem tudom. . Fogja csak, kérem, itt a három sou a répáért!

Az asszonyok egyik csoportjában Mouret Olympe-ot pillantotta meg. Pompás őszi barackokat vett, amiket kifogástalan női kis tarsolyban cipelt. Valami megindító történetet mesélhetett a nénémaszszonyéknak, akik körülvették, elfojtott felkiáltásokban törtek ki és sopánkodva kulcsolták össze kezüket.

— Ekkor azután, — fejezte be mondókáját Olympe — megragadta a hajánál fogva s a fiókosszekrényen heverő borotvával bizonyosan elvágta volna a nyakát, hogyha mink elég jókor nem érünk oda, hogy gonosztettében megakadályozzuk... De nehogy megmondják neki, mert baj lenne belőle!

— Ugyan micsoda baj? — kérdezte Mouret megdöbbenve Olympe-tól.

Az asszonyok szétrebbentek, Olympe pedig szín-

lelte, mintha óvakodnék Mouret-től és sompolyogva, halkan mormolta:

— Ne mérgeledjék, Mouret ur... Menjen inkább haza.

Mouret most bemenekült abba a kis utcába, amely a Sauvaire-sétányra vitt. A lárma ismét megújult s az egész piactér zugó zsvajva kísérte őt még sokáig.

— Ugyan mi lelte ma ezeket? — elmélkedett magában Mouret. — Talán bizony rajtam köszörülik a nyelvüket? A nevemet ugyan nem hallottam... Mégis csak történnie kellett ott valaminek.

Levette fejről a kalapot, össze-vissza forgatta, vizsgálgatta, vajjon valami csintalan gyerkőc nem dobta-e meg egy marék mésszel; majd meggyőződött arról is, hogy sem papirossárkány, sem patkányfarok nem lóg le a hátáról. Ez a szemle kissé megnyugtatta. Ekkor azután a csendes kis utca során, rendes polgárember módjára tovább lépkedett s nyugodtan befordult a Sauvaire-sétányra. A kistőkések ott süt-kéreztek rendes helyükön a padokon.

— Nézzétek csak! Ott jön Mouret! — szólalt meg a nyugdíjas kapitány álmélkodva.

Erre azután roppant kíváncsiság ült ki az urak álmata arcára. Amint ott ültek, a nyakukat nyujtogatták Mouret felé, aki ott állott előttük. Nézegettek, vizsgálgatták aprólékosan, tetőtől-talpig.

— Egy kis séta, nemde, Mouret ur? — kérdezte a kapitány, aki a legbátrabbnak látszott köztük.

— Ó, igen egy kis séta, uraim, — felelte Mouret szórakozottan. — Nagyon szép az idő.

Ezek az urak azonban egyetértően összemosolyogtak; ők ugyanis fáztak s az ég is beborult.

— Nagyon szép az idő? — motyogta a kiszolgált cserzővarga. — No, önnek sincsenek nagy igényei... Igaz ugyan, hogy ön téliesen öltözködött. Furcsa felöltőt visel, annyi bizonyos.

A mosolygásból erre már röhögés lett. Mouretnek most hirtelen ötlete támadt.

— Ugyan uraim, kérem szépen, nézzék csak meg, nincs-e a hátamra nap felrajzolva? — kérdezte Mouret, hirtelen hátat fordítva nekik.

A nyugalomba vonult mandulakereskedők tovább már nem bírták türtöztetni kitorő nevetésüket, míg a társaság tréfacsinálója, a nyugdíjas kapitány, sunyin a szemével hunyorgatott.

— Micsoda nap? — kérdezte a kapitány. — Én csak egy holdat látok.

A társai egymást lökdösték oldalba, roppant elmesnek találva a kapitány tréfáját.

— Hogyan? Egy holdat? — mondotta Mouret. — Ugyan kérem, kapitány ur, legyen szives, törülje le a hátamról! Sok kellemetlenséget okozott nekem az a hold!

A kapitány kétszer-háromszor hátha veregette s azután így szólt:

— No, kedves barátom, volt, nincs ott a hold! Hát bizony nem valami kellemes dolog lehet, egy holdat cipelni a hátán... De mintha valami baja volna önnek, Mouret ur?

— Hát bizony nem a legjobban érzem magam, — felelte Mouret közömbös hangon.

Minthogy azonban mintha susogást hallott volna végigmorajlani a padon, hozzátette még:

— Oh, engem otthon jól gondolnak. A feleségem nagyon jó asszony, szinte elkényeztet... Nekem azonban inkább pihenésre van szükségem. Ez az oka annak, hogy önök engem mostanában ritkábban látnak, mint ennekelőtte. Mostanában alig hogy éppen kimozdulok hazulról, de mihelyst jobban leszek, megint csak dolgozni fogok.

— Csakhogy éppen azt beszélik ám, hogy a felesége nincs valami jól, — jegyezte meg kiméletlen hangon a kiérdemesült cserzővarga.

— A feleségem... Oh, dehogyan beteg, hazugság az egész! — kiáltott föl Mouret nekitüzesedve. — Semmi, éppen semmi baja!... Az emberek haragsznak reánk, mert bizony mink otthonülők vagyunk... No, de ilyet, hogy az én feleségem beteg! Hiszen olyan erős, egészséges, hogy még a feje sem fáj soha.

És Mouret így folytatta tovább a beszélgetést rövid, szaggatott mondatokban dadogva, nyugtalan szemmel ide-oda tekintgetve, mint a hazug és az olyan ember, aki valaha fecsegő volt, de azóta már elnémult. A kistőkések száználmasan csóváltgatták a fejüket, a kapitány pedig mutatójával a homlokát veregette. Egy külvárosi kalaposmester, aki Mouret-t tetőtől-talpig, a nyakkendője csokrától kabátjának utolsó gombjáig alaposan szemügyre vette, végezetül elálmélkodott, mikor tekintete a cipőjére tévedt. Mouret ballábán a cipőzsinór kioldódott, ami a kalaposmesternek most rendkívüli jelenségnek tűnt föl, elannyira, hogy könyökével a szomszédjait lökdöste s szemhunyorgatások közt a lelógó cipőzsinórra mutatott. És ime, csakhamar az egész padsor figyelme egyedül a cipőzsinór felé irányult. Ez azután megadta neki a kegyelemdőfést! Az urak vállukat vonogatták, jelezni akarván ezzel azt, hogy immár minden reményről le kell mondaniok.

— Mouret, kérem, kösse meg a cipőzsinórját — mondotta a kapitány atyai hangon.

Mouret ránézett a cipőjére, de mintha nem értette volna meg, hogy miről van szó. Tovább beszélt tehát. Mikor azonban azt vette észre, hogy szavaira senki sem válaszol, elhallgatott, egy darabig még ott vesztegelt, de azután nyugodtan folytatta sétáját.

— Ez az ember el fog zúlni, annyi bizonyos — jegyezte meg a cserzővarga s fölállott, hogy Mouret-t még tovább megfigyelhesse. — Ugy-e, milyen furcsa? Hát szinte nem elgyermekeskedett?

Mikor a Sauvaire-sétány végén Mouret az ifjusági

kör előtt elhaladt, az elfojtott nevetés, amely őt, amióta csak a lábát az utcára kitette, mindvégig elkísérte, most ismét megújult. Tisztán látta, hogy Séverin Rastoil, aki a kör küszöbén állott, ujjal mutogatott rája egy csapat fiatalember szemeláttára. No, de most már csak semmi kétség: az egész város rajta mulatott! Valami különös félelemérzet vett rajta erőt; lehorgasztotta a fejét, s amint végighaladt a házak során, váltig azon törte a fejét: mi az oka ennek az acsarkodásnak! Mikor a rue Canquoin sarkán befordult, háta mögött lármát hallott. Hátrafordult s ekkor három utcai suhancot pillantott meg, akik nyomon követték. Szemtelenképü két nagy fickó, meg egy egészen kicsi, komolyképü gyerkőc, akik a folyókában összeszedett, rohdadt narancsot szorongattak a kezükben. Végighaladt a rue Canquoin során, s átvágván a place des Récollets területén, elérkezett a rue de la Banne-ra. De az utcai gyerkőcök még mindig a nyomában voltak.

— Hát azt akarjátok, hogy megbíáljam a fületeket? — kiáltott rájuk Mouret, amint hirtelen feléjük rohant.

A gyerkőcök megfutamodtak s hahotázva, ordítva négykézláb menekültek előle. Mouret elvörösödött; érezte, hogy nevetségessé vált. Nyugodtságot erőszakolt magára s folytatta a sétát. Legjobban az bosszantotta, hogy át kell haladnia az al-megyefőnökség előtt elterülő téren s Rougon-ék ablaka előtt kell elmennie mégpedig kíséretében ezeknek a vásott kölyköknek, kiknek lármája egyre hangosabb és vakmerőbb lett mögötte. Ahogy továbbhaladt, kénytelen volt hirtelen egy vargabetüt csinálni, nehogy összelálkozzék az anyósával, aki Condamin-né társaságában épp a vecsernyéről tartott hazafelé.

— Kint a bárány, bent a farkas! — kiáltozták Mouret felé a vásott fickók.

Mouret, kinek a homlokát a verejték verte ki s a

lába csetlett-botlott a kövezeten, tisztán hallotta, amint az öreg Rougon-né odaszólt Condamin-nénak:

— Oh, nézze már azt a szerencsétlen embert! Hát ez már igazán szégyen és gyalázat! Ezt tovább nem tűrhetjük.

Ekkor azután Mouret, szinte öntudatlanul, futásnak eredt. Kinyújtott karokkal rohant, fejét veszelve, a rue Balande felé, ahová azonban egyidőben érkezett a suhancok hadával, amely most már tiz-tizenkét főre szaporodott. Olybá tűnt fel neki, mintha a rue de la Banne szatócsai, a piaci kofák, a korzón járók, az ifjusági kör ifju tagjai, Rougon-ék, Condamin-ék, egész Plassans fojtott nevetés közepette rohannának utána a meredék utcán végig. A suhancok, amint a hegyes kövezeten meg-megbotlottak és megcsuszta, nagyokat dobbantottak a lábukkal s a csön-des városnegyedben akkora zajt csaptak, mint valami szabadjára bocsájtott kutya farka.

— Fogják meg! — orditozták a kölykök.

— Hej, ha-hó! Micsoda madárijesztő abban a hosszú kabátban!

— Hé, halljátok! Kerüljetelek elébe a rue Taravelle felől, ott elcsiphetitek!

— Rajta, vágta!

Mouret, most már azután tökéletesen fejét veszelve, kétségbeesetten vágatott hazafelé, hogy a házát mielőbb elérje; ámde ereje fogytán, lábai fölmondták a szolgálatot s elvágódott a kövezeten, ahol néhány másodpercig mozdulatlanul fekvé maradt. A suhancok, félve Mouret rugásaitól, diadalordítással állták körül, a legkisebbik kölyök pedig egészen közel merészkedett s onnan vágta hozzá a rohadt narancsot, amely a bal szeme fölött loccsant szét. Mouret nagynehezen föltápáskodott s azon mód, le sem törülve homlokáról a narancslét, támolygott be a házába. Végre is Rose seprőt ragadott s szétverte a szemtelen suhanchadat.

E vasárnaptól kezdve egész Plassans meg volt győződve arról, hogy Mouret csakugyan kötözni való bolond. Meglepő dolgokat mesélgettek felőle. Például, hogy sokszor napokon át bezárkozik egy puszta szobába, amelyet immár egy álló esztendő óta nem tisztogattak; ez pedig nem kitalált mese ám, mert azok, akik ezt állítják, magától a ház cselédjétől hallották. Dehát mit is csinálhat ott egyedül, abban az üres, puszta szobában? Erre nézve különféle hírek keringtek szerte a városban; a cseléd szerint Mouret a hallottat játssza, aminek hallatára azután az egész környék elszörnyűködött. A piacon határozottan azt beszélték és hitték is, hogy Mouret ott koporsót rejteget, amelybe egész hosszában belefekszik s nyitott szemmel, mellén összekulcsolt kezekkel, nyujtózódik benne reggeltől estig csupa merő kedvtelésből.

— A baj különben már régóta környékezte Mouret urat, — ismételte Olympe valamennyi boltban. — Már lappangott benne; szomoru lett s el-elrejtőzött az emberek elől, tetszik tudni, mint a beteg állat. Én mindjárt az első napon, mikor a lábam betettem a házba, így szóltam az uramhoz: „A házigazdánk ugyan rossz bőrben van!“ — A szeme sárga volt, az arca pedig olyan sunyi, alattomos. És csakugyan bizonytalanságban élt azóta az egész ház . . . Különféle rögeszméi voltak. Megszámlálta a kockacukrot s még a kenyeret is elzárta. Annyira piszkosan zsugori volt, hogy a szegény feleségének már nem volt használható cipője sem. Szerencsétlen asszony! Teljes szivemből sajnálom. Bizony sokat kiállott . . . Képzeljék el annak a szegény asszonynak az életét egy ilyen bolond mellett, aki még az asztalnál sem tud tisztességesen viselkedni! Még véget sem ér az ebéd, ő már félredobja az asztalkendőjét s elrohan, mint valami ostoba fajankó, miután éppen csakhogy össze-vissza turkálta az ételt a tányérján . . . Még hozzá mennyire zsémbes, veszekedő! Már azért is jeleneteket rögtön-

zött, ha nem volt helyén a mustártartó. Most már nem beszél, csak rábámul az emberre, mint valami vadállat és szó nélkül torkon ragadja áldozatát . . . Hát biz' én furcsa dolgoknak vagyok szemtanuja. Hej, ha én beszélni akarnék! . . .

Mikor azután Olympe már ennyire fölsigázta az mberek kíváncsiságát, akik azután további kérdésekkel ostromolták, halkán dünnyögte:

— Nem és nem! Nem tartozik reám . . . Mouret-né valóságos szentéletű asszony, aki keresztényi türelemmel viseli el a szenvedéseket. A dologról megvan a maga kialakult véleménye, amit tiszteletben kell tartani . . . Képzeljék csak el: Mouret borotvával akarta elmetszeni a felesége nyakát!

Mindig ugyanazt a mesét ismételtette ugyan, de hatása mindig megvolt: ökölbe szorultak össze a kezek s az asszonyok fogadkoztak, hogy Mouret-t egyszerűen megfojtják! Ha akadt is néha hitetlen ember, aki a fejét rázta, legott letorkolták azzal: magyarázza meg tehát az éjszakánként megisméltődő jelenetek okát. Hát már csak bolond kell, hogy legyen az olyan ember, aki tüstént torkon ragadja a feleségét, mihelyst az lefekszik. Volt azonban az egész dologban valami titokzatos jelenség, ami különösképpen hozzájárult ahhoz, hogy ez a mese az egész városban elterjedjen. Immár egy álló hónap óta mindegyre jobban elharapódzott a mende-monda. Ellenére azoknak a rémes históriáknak, amiket Olympe terjesztett, a rue Palande nyugalma visszatért s az éjszakák csöndben teltek el. Marthe-ot legott ideges nyugtalanság fogta el, mihelyst bizalmasai homályos célozgatásokkal fokozottabb óvatosságra intették.

— A nagyságos asszony, ugy-e mindig csak a maga esze után indult, — mondotta Rose. — Hát majd meglátja! . . . Megint csak újra kezdi. Egy szép reggelen a nagyságos asszonyt holtan találjuk.

Az öreg Rougon-né mostanában minden másod-

nap átszaladt s aggodalmas arccal már a tornácon azt kiáltotta Rose elé:

— Nos, nem történt semmi ez éjjel?

Mikor azután a leányát megpillantotta, olyan kitörő örömmel ölelte át, mintha attól rettegett volna, hogy talán már nem is találja életben. Rettenetes éjszakái voltak — mondotta Rougon-né — s mindig összerezsent, valahányszor megszólalt a csengő, mert mindannyiszor arra gondolt: hátha valami nagy szerencsétlenség hírét hozzák. Hát ez már nem is volt élet többé! Mikor azonban Marthe váltig azt erősítette, hogy biz' őt semmiféle veszedelem nem fenyegeti, Rougon-né ámulva nézett a leányára s felkiáltott:

— Oh, hiszen te valóságos angyal vagy, leányom! Hogyha én nem volnék, te képes lennél egy zokszó nélkül legyilkoltatni magadat. No, de légy nyugodt: én résen vagyok, örködöm fölötted s megteszem az óvóintézkedéseket. Ha csak a kisujját is fölmeri emelni ellened az urad: hát velem gyülik meg a baja!

Az öreg Rougon-né nem mondott ugyan többet, de valójában nem maradt veszteg, mert sorra meglátogatta Plassans valamennyi befolyásos emberét. Leánya szerencsétlen sorsába beavatta már a polgármestert, az al-megyefőnököt, a törvényszéki elnököt, mégpedig a titoktartás pecsétje alatt, megesketvén őket arra, hogy a titkot megőrzik.

— Egy kétségbeesett anya szól önhöz, uram! — sopánkodott esdeklő hangon s könnyek közt Rougon-né. — A becsületét, szegény gyermekem jó hírnevét bizom önre, uram! A nyilvános botrány a férjemet egyenesen leverné a lábáról s belebetegednék, én azonban mégsem várhatom be ölbetett kézzel, hogy a végzetes katasztrófa bekövetkezzék... Kérem uram, adjon tanácsot: mitévő legyek?

És ezek az urak módfölött előzékenyek voltak. Megnyugtatták az öreg Rougon-nét s megígérték neki, hogy figyelemmel kísérik Mouret-né életét, természe-

tesen titokban; a legcsekélyebb veszedelem esetén azonban legott cselekedni fognak. Kiváltképpen Péqueur des Saulaise al-megyefőnököt és Rastoil elnök urat kérte föl, akik mindketten szomszédjai lévén a vejének, legott közbeléphetnek, mihelyst valami baj adódnék elő.

Valahányszor a két társaság Mouret-ék kertjében összetalálkozott, ennek az okos-bolond embernek a történetét, akin csak pontban éjfélkor tör ki a dühögés, mindannyiszor élénken megvitatták. Faujas abbét midannyian szívélyesen üdvözölték. Az abbé délután négy órakor már lement a kertbe, hogy vendégeit a lugasban szívélyesen üdvözölje. Egyébiránt most is, mint mindig, kimért és tartózkodó maradt és mindössze csak fejbiccentéssel adta meg a választ. A házban lezajlott drámára az első napokban csak éppen hogy célozhattak; egy keddi napon azonban Maffre békebíró ur, aki nyugtalan tekintettel nézegette a ház homlokzatát s félszeggel most is az elsőemeleti ablakra sandítva, ezt kérdezte:

— Ugy-e, az az a bizonyos szoba?

Ekkor azután az egész társaság arról a különös eseményről kezdett beszélni, amely az egész környéket megbotránkoztatta. Faujas abbé mindössze néhány magyarázó szót mondott úgy, immel-ámmal: hát bizony az eset nagyon bosszantó, módfölött szomorú és sajnálkozva emlékezett meg az eset valamennyi szereplőiről anélkül, hogy bővebb magyarázatokba bocsátkozott volna.

— Nos, doktor ur, ön, aki házi orvosuk, mit szól az esethez? — kérdezte Condamin-né Porquier orvostól.

Porquier orvos hosszasan a fejét csóválta, mielőtt a kérdésre megfelelt volna. Mindenekelőtt a titoktartó ember szerepét akarta megjátszani.

— Hja, bizony kényes dolog! — motyogta az or-

vos. — Mouret-né egészsége nem a legjobb. Ami pedig Mouret urat illeti . . .

— Találkoztam az öreg Rougon-néval — vágott közbe az al-megyefőnök. — Nagyon, de nagyon aggodik . . .

— A vejét sohasem szerette, — jegyezte meg Condamin ur kiméretlenül közbevágva. — Én pedig Mouret-val találkoztam a minap a körben. Engem biz' elvert a piquet-játékban. Én őt éppoly józaneszünek találtam, mint máskor bármikor... Ez a derék, jó ember különben sohasem volt lángész.

— Én egyetlen szóval sem mondtam, hogy Mouret ur örült, már ahogy közönségesen értik az emberek! — felelte az orvos, aki azt hitte, hogy Condamin támadni akar. — Viszont nem hallgathatom el, hogy az sem okos dolog ám, ha szabadjára engedik.

Ez a kijelentés már némi nyugtalanságot keltett. Rastoil ur önkénytelenül is a falat méregette szemmel, amely a két kertet elválasztotta. Most már azután minden tekintet az orvos felé irányult.

— Ismertem egy nagyon bájos hölgyet — folytatta az orvos — aki előkelő házat vitt, ebédeket adott, a legelőkelőbb személyeket látta magánál vendégül s ő maga is nagyon szellemes nő volt. No, mihelyst ez a hölgy magára maradt, bezárkozott a szobájába s az egész éjszakát azzal töltötte el, hogy négykézláb járt körül a szobában és ugatott, mint valami kutya. És csakugyan: cselédjei sokáig azt hitték, hogy urnőjük kutyát rejteget magánál . . . Ez a hölgy példát szolgáltatott arra a kőresetre, amit, mink orvosok, „világos pillanatokkal váltakozó örültség“ elnevezés alatt ismerünk.

Surin abbé alig birta visszafojtani kitörni készülő nevetését, mikor a Rastoil-kisasszonyokra pillantott, akiket módfölött mulattatott ez a történet, melynek szereplője egy olyan kifogástalan hölgy volt, aki ku-

tyának képzelte magát. Porquier orvos nagykomolyan az orrát törölgette.

— De tudnék még akár husz más, ehhez hasonló esetet is fölemlíteni, — folytatta Porquier orvos — mikor teljesen józaneszünek látszó emberek a legmeglepőbb szertelenségeknek hódolnak, mihelyst magukra maradnak. Bourdeu ur nagyon jól ismert Valence-ban egy márkit, akit most nem akarok megnevezni . . .

— Meghitt, bizalmas barátom volt, — vágott közbe Bourdeu. — Gyakori vendége volt ebédre a megyefőnökségnek. Esete annak idején nagy feltűnést keltett.

— Nos, mi volt az az eset? — kérdezte Condaminé, mikor látta, hogy az orvos is, meg a volt megyefőnök is elhallgatott.

— Hát, ami azt illeti: az a történet bizony nem valami épületes — folytatta Bourdeu nevetve. — A márki, aki különben is egy kissé gyöngelméjű volt, egész naphosszat a dolgozószobájában maradt, ahol állítóan valami nagy közgazdasági művén dolgozott . . . Tíz esztendő múltán végre kiderült, hogy mit csinált: reggeltől estig egyforma nagyságu, apró golyócskákat formált . . .

— A saját ürülékéből — fejezte be az orvos olyan komoly hangon, hogy ez a szó szinte feltűnés nélkül hangzott el s még a hölgyek sem pirultak el hallatára.

— Volt egy különös vezeklő hivem, egy leány, hozzám járt gyónni, — mondta Bourrette abbé — akit az efféle történetkéek annyira érdekeltek, akár csak a tündérmesék . . . Ennek a leánynak az volt a szenvedélye, hogy a legyeket rakásra öldöste; mihelyst egyet megpillantott, ellenállhatatlan vágya támadt, hogy azt elfogja. Otthon egymásután, szép sorjában kötőtűre füzte a legyeket. De mikor azután

gyónni jött hozzám, keservesen zokogott s azzal vádolta önmagát, hogy ezeken a szegény állatkákon ő valóságos gyilkosságot követett el és hogy most el fog kárhozni . . . Sohasem tudtam leszoktatni erről a szenvedélyről.

Az abbé elbeszélésének sikere volt. Még Péqueur des Saulaies és Rastoil urak is kegyeskedtek mosolyogni rajta.

— Az még hagyján, ha valaki csak legyeket öldös! — jegyezte meg az orvos. — Csakhogy az időleges elmebajban szenvedők nem ilyen ártatlanok ám valamennyien. Vannak köztük olyanok, akik rejtetett, de már megrögzött bűnös hajlamaikkal gyötörik családjukat és vannak e nyomorultak közt olyanok, akik részegeskednek, titkos kicsapongásokat üznek, akik ellenállhatatlan kényszerből lopnak, vagy akiket üres gög, féltékenység és beteges nagyravágás fűt. És ezek az elmebajosok úgy el tudják leppezni a betegségüket, annyira önfegyelmezettek, olyan jól tudják végrehajtani legbonyolultabb terveiket s olyan értelmesen válaszolnak a kérdésekre, hogy senki se sejtí bennük az elmeháborodottat. Mihelyst azonban magukra maradnak áldozatukkal — kinek bizalmába sikerült belopni magát — legott szabad folyást engednek esztelen szenvedélyüknek és valóságos hóhérokká válnak . . . Ha nem gyilkolnak is, de lassan ölnek.

-- És Mouret ur? — kérdezte Condamín-né.

— Mouret mindig veszekedő, nyugtalan természetű és önkényes hajlamu ember volt. Betegsége a korával, úgy látszik, fokozódott. Ma már habozás nélkül a veszedelmes örültek osztályába soroznám . . . Volt egy nőbetegem, aki, — éppugy, mint Mourut — bezárkózott egy félreeső szobába, ahol egész napokon át a leggyalázatosabb cselekmények kieszelésén és végrehajtásán törte a fejét.

— De orvos ur, ha ön így vélekedik Mouret ur

betegségéről, akkor tegyen is jelentést! — kiáltott föl Rastoil. — Az illetékes hatósághoz kellene jelentést tennie.

Porquier orvos egy kissé zavarba jött.

— Hiszen mi most csak beszélgetünk! — mondotta az orvos s ajkán újra megjelent a nőorvos szokásos mosolya. — Ha majd hivatalosan felszólítanak s ha már komolyra fordul az ügy: tudni fogom, hogy mi a kötelességem.

— Ejh, dehogy! — jegyezte meg kajánul Condamin. — A legnagyobb bolondok nem ám azok, akiket azoknak tart az ember!... Elmeorvos szerint ugyszólván nincs is egészséges elme... Az orvos ur az imént egyik lapjáról idézett annak a könyvnek, amelyet magam is olvastam s amely valóban olyan érdekes, akárcsak valami regény.

Faujas abbé figyelmesen hallgatta végig a beszélgetést, de nem vett részt benne. Mikor ennek a beszélgetésnek vége szakadt, Faujas abbé megjegyezte, hogy ezek a bolondos históriák egészen kedvét szegték a hölgyeknek; szeretné tehát, ha más tárgyról beszélgetnének. Ámde a kíváncsiság föl volt csigázva, s a kétféle társaság most már Mouret legjelentéktlenebb tettét is apróra meghányta-vetette. Mouret legujabban csak alig egy órát töltött lenn a kertben, azt is a reggeli után, mialatt Faujas-ék tovább is együttmaradtak az asztalnál a feleségével. Attól a pillanattól kezdve, hogy Mouret betette a lábát a kertbe, a Rastoil-család és az al-megyefőnökség hiveinek állandó megfigyelése alá került. Meg nem állhatott egy veteményeság előtt, meg nem vizsgálhatott egy fej salátát és nem tehetett egyetlen mozdulatot sem, anélkül, hogy a két kertből, jobbról is, balról is, ne a legbarátságatlanabb megjegyzésekkel kísérték volna. Mindenki ellene fordult. Még csak Condamin ur védelmezte őt egyedül. Egy napon azonban a felesége, a szép Octavie, így szólt hozzá a reggelinél:

— Miért fáj az magának, hogy az a Mouret bolond?

— Már mint nekem, kedvesem? — felelte csodálkozva Condamin. — Nekem ugyan egy cseppet sem fáj.

— Akkor hát ne ellenkezzék! Ha mindenki azt állítja, hogy Mouret bolond, hát hagyja rá maga is, hogy csakugyan az!... Nem tudom elképzelni, mi csoda keserű düh készteti önt arra, hogy más véleményen legyen, mint a maga felesége! Ez aligha mozditja elő a maga boldogulását, kedvesem!... Legyen hát annyi józan belátása, hogy itt, Plassans-ban, ne akarjon szellemes lenni.

Condamin ur mosolygásra fogta a dolgot.

— Igaza van, mint mindig, — felelte udvariasan Condamin. — Ön jól tudja, hogy a szerencsémét én az ön kezébe tettem le... Kérem, ne várjon ma haza ebédre. Lóháton Saint-Eutrope-ba megyek, hogy megnézzem az erdőirtást.

És Condamin szivarját harapdálva távozott.

Condamin-né előtt nem volt ismeretlen az a gyöngéd viszony, amit az ura egy saint-eutropei fiatal leánnyal folytatott. Ám Condamin-né türelmes volt s immár kétizben megmentette Condamin urat nagyon is veszedelmes helyzet következményeitől. Ami pedig Condamin urat illeti, nos, ő békében alhatott felesége erényessége felől, mert nagyon jól tudta, hogy a felesége sokkal okosabb asszony, semhogy Plassans-ban szőne viszonyt valakivel.

— Nohát, ön ugyan soha el nem tudná képzelni: mivel tölti Mouret uram az idejét abban a szobában, amelybe be szokott zárkózni! — mondotta másnap az al-megyefőnökségen az erdők és vízművek felügyelője a feleségének. — Tudja meg tehát: megszámlálja: hány „s“ betű van a bibliában! Mindig attól fél, hogy elhibázza a számlálást, s ez ok miatt immár

háromizben ujrakezdte... Hitemre mondom, önnek igaza volt: tisztára elment az esze ennek a paprika-jancsinak.

És ettől a perctől kezdve Condamin roppant elítélőleg nyilatkozott Mouret uramról. Mi több: egy kissé tulzásba is vitte a dolgot, mert a kérkedésben és tulzásban kipróbált tehetségét arra használta föl, hogy olyan hajmeresztő és képtelen históriákat eszeljen ki, amiktől az egész Rastoil-családnak valósággal égnek meredt minden hajaszála. Főként mégis csak Maffre békebiró urat választotta ki áldozatául. Egyszer azzal lepte meg, hogy Mouret-t anyaszüzmezten pillantotta meg az egyik utcai ablaknál, mindössze egy női hálófőkötő volt a fején s a világ minden tája felé mély hajlongás közepette üdvözetet intett. Máskor meg csodálatos komolysággal azt állította, hogy három mérföldnyire innen, egy kis erdő mélyén találkozott Mouret-vel, aki ott vadember módjára táncot lejtett. Mikor pedig a békebiró mégis kételkedni mert állításának igaz voltában, Condamin adta a sértődöttet s azt erősítette, hogy igenis, Mouret úgy le tud ereszkedni az ereszcsonatornán végig a földre, hogy azt ugyan senki észre nem veszi. Az almegyefőnökség hivei és látogatói persze, csak mosolyogtak ezeken a lóditásokon, de Rastoil-ék cselédje ezeknek a különös históriáknak a hírét másnap már szétvitte az egész városba, ahol a feleségét kinzó ember legendája immár roppant arányokban elterjedt.

Egy délután Aurélie, az idősebbik Rastoil-leány, szégyenkezve mesélte el, hogy előző este, úgy éjfél-tájt, mikor az ablak mellé állott, a szomszéd urat pillantotta meg, amint egy nagy viaszgyertyával a kezében, a kertjében sétált föl s alá. Condamin ur eleinte azt hitte, hogy Aurélie az ő hazugságaira akar ráduplázni s most egyszerűen gunyt üz belőle; Rastoil kisszony azonban pontos adatokkal is tudott szolgálni.

— A gyertyát a balkezében tartotta, letérdelt s azután zokogva vonszolta magát végig a földön.

— Talán bizony valami büntény nyomja a lelkét s a holttestet a kertben ásta el, — jegyezte meg Maffre halotthalvány arccal.

Most azután a két társaság elhatározta, hogy egy este, ha kell, akár éjfélig is, virrasztani fognak, de végére járnak a titokzatos kalandnak. Másnap éjjel csakugyan ott leselkedtek valamennyien a két kertben, Mouret azonban nem jelentkezett. Három éjszakaát fecséreltek el így hiába. Az al-megyefőnökség abbahagyta a kémkedést; Condamin-né kijelentette, hogy biz' nem kuksol a gesztenyefák alatt, ahol olyan félelmetes a sötétség, de azután a negyedik éjszaka, koromsötétségben, Mouret-ék házának földszintjén imbolygó fény csillant föl. Péqueur des Saulaies ur, akit legott értesítettek, maga suhant be a Chevillotteszsákutcába, hogy a Rastoil-családot meghívja az ő lakásának tornácára, ahonnan jobban be lehetett látni a szomszédos kertbe, Rastoil elnök, aki leányaival együtt a kis vizesés mögött állott lesben, egy darabig tétovázott, arról elmélkedvén: vajjon politikai szempontból itélve, nem teszi-e ki veszélynek magát, ha átmegy az al-megyefőnökségre! De mikor az éjszaka olyan sötét, Aurélie leánya pedig olyan nagy súlyt vetett arra, hogy megfigyelésének igaz voltát bebizonyítsa! A vége azután mégis csak az lett, hogy az elnök ur, a jótékony éji homályban, lábujjhegyen követte Péqueur des Saulaies urat. Így ment végbe Plassans-ban a legitimitás legelső látogatása egy bonapartista tisztviselő házánál.

— Nehogy zajt üssünk, — ajánlotta vendégei figyelmébe az al-megyefőnök. — Méltóztassanak inkább a tornác korlátján kihajolni.

Rastoil elnök ur és a leányai már ott találták Porquier orvost és Condamin-nét a férjével együtt. Olyan koromsötét volt, hogy a vendégek a kölcsönös

üdvözlés alkalmával egymást nem láthatták. Lélegzetüket visszafojtva, valamennyien feszülten figyeltek. Mouret most bukkant föl a szabad lépcsőfeljártnál, kezében nagy konyhai gyertyatartóval, amelyben gyertya égett.

— Nem megmondtam, hogy viaszgyertyát tart a kezében? — sugta halkán Aurélie.

Senki sem vonta kétségbe; tényként elfogadták, hogy Mouret viaszgyertyát tartott a kezében. Lassu léptekkel jött le a tornácról s mikor leért a kertbe, ott balra fordult s egy salátaágy előtt mozdulatlanul megállott. Most magasra fölemelte a gyertyát, hogy megvilágítsa a salátafejeket; az éjszaka sötét háttéréből szögán vált ki az arca.

— Ah, micsoda arc! — sugta halkán Condamin-né. — Bizonyos, hogy álmomban is kísérteni fog... Ugy-e, alszik az az ember, orvos ur?

— Nem alszik az! — felelte Porquier orvos. — Nem alvajáró, teljesen ébren van... Figyeljék csak meg, mily merev a tekintete és nézzék csak, mily szögletesek a mozdulatai...

— Csöndet kérünk! — vágott közbe Péqueur des Saulaies ur. — Nincs szükségünk magyarázatra.

Ekkor azután mélységes csönd támadt. Mouret átlépte a bokrot, a salátafejek között letérdelt s a gyertyát mélyen lehajtva, a salátasorok kitarult zöld levelei alatt mintha keresett volna valamit. Olykor-olykor halkán dűnnyögött magában: úgy tünt föl, mintha szétmorzsolna s azután földbe temetne valamit. Immár egy félóra hosszat tartott ez a jelenet.

— Nini, sir! — mondotta önelégülten Aurélie. — Ugy-e, hogy jól mondtam.

— Nohát, ez már igazán szörnyű! — susogta Condamin-né. — Menjünk innen, kérem önöket!

E pillanatban Mouret elejtette a gyertyát, amely legott elaludt. Áthallatszott, ahogy dörmögött magában, ahogy fölbotorkált a lépcsőn, s meg-megbotlott a

lépcső fokain. A Rastoil-kisasszonyok ijedten sikoltottak föl és csak a világos kis szalonban higgadtak le, ahol Péqueur des Saulaies ur mindenáron teát és kétszersültet akart ráerőszakolni a társaságra. Condamin-né még mindig reszketett s összegombolyodva egy kis pamlag egyik sarkában, bágyadt mosollyal ajkán váltig azt hangoztatta, hogy ennyire még sohasem volt felizgulva, sőt még azon a reggelen sem, amikor ostoba kíváncsiságból végignézett egy kivégzést.

— Mindenesetre, különös, — jegyezte meg Rastoil ur, aki néhány perc óta mélyen elgondolkozott. — Nekem úgy tűnt föl, mintha Mouret csigát keresett volna a salátalevelek alatt. A kerteket valósággal elárasztják ezek a csigák, és én úgy hallottam, hogy azokat csak éjszakának idején lehet legsikeresebben irtani.

— Csigák? Hát még mi? — kiáltott föl Condamin ur. — Ugyan, kérem, törődik is az a csigákkal! Hát gyertyafénynél vadásszák a csigát? Én már csak inkább Maffre ur véleményében osztozom, tudniillik: itt alighanem valami büntény esete forog fenn... Vajjon ennek a Mouret-nek volt-e valaha olyan cselédje, aki azóta nyomtalanul eltűnt? Én azt tartom, hogy itt nyomozást kellene indítani.

Péqueur des Saulaies ur észrevette, hogy barátja, az erdők és a vízművek érdemes felügyelője, egy kissé elvetette a sulykot. Miközben a teáját szürcsölgette, halkan megjegyezte:

— Dehogy, dehogy, kedves barátom! — Mouret egyszerűen bolond, képzelete rendellenesen működik, ennyi az egész... Már magában véve ez is borzasztó.

Ezzel a süteményes tálhoz nyult s odanyújtotta a Rastoil-kisasszonyoknak szép, katonás, délceg testtartással: mikor azután a tálát visszatette a helyére, így folytatta:

— És képzeljék csak el, hogy ez a szerencsétlen ember még politikával is foglalkozott! Én nem aka-

rok önnek szemrehányást tenni, elnök ur, amiért egy követ fuj a köztársaságiakkal, de ismerje be, hogy Lagrifoul márki Mouret urban mindenesetre furcsa párthívet mondhatott magáénak.

Rastoil elnök nagyon elkomolyodott, de nem válaszolt: mindössze egy elhárító mozdulattal ütötte el a dolgot.

— Mi több: még most is foglalkozik vele! — szólalt meg a szép Octavie, száját kecsesen megtörülve. — Talán éppen a politikába bolondult bele. Azt is beszélük, hogy a legközelebbi választások érdekében már is lázas tevékenységet fejt ki, nemde, kedves barátom?

És ezzel az ura felé fordult, akire ugyanakkor jelentőségteljes pillantást vetett.

— Nohát, ez ássa meg neki a sírját! — kiáltott föl Condamin ur. — Mindenfelé azzal kérkedik, hogy a szavazatoknak ő az ura és ha neki úgy tetszik, hát akár egy foltozó vargát is megválasztat.

— Ön tuloz, kedves uram! — jegyezte meg Porquier orvos. — Mouret-nek korántsincs akkora befolyása, hiszen az egész város rajta mulat!

— Ön pedig téved, orvos ur! — felelte Condamin. — Ha akarja, hát az egész ó-várost és még egy csomó falut visz a szavazó urnákhoz... Igaz, hogy bolond, de ez talán még előnye is... Még mindig tartom annyira okosnak, hogy köztársasági lehessen.

Ennek a nem valami szellemes élcelődésnek élénk sikere volt. Még a Rastoil-kisasszonyok is mosolyogtak szendén, mint valami növendékleánykák. Rastoil elnök ur már éppen helyeslően akart biccenteni a fejével: kilépvén zárkozottságából, megtette a maga észrevételét, miközben gondosan került az al-megye-főnök tekintetét.

— Lagrifoul — mondotta az elnök —, talán nem tette meg nekünk azokat a szolgálatokat, amiket méltán elvárhattunk volna tőle: de egy foltozó varga —

már bocsánatot kérek! — mégis csak szégyent jelentene Plassans-ra nézve.

És nehogy valaki észrevételt tehessen erre a kijelentésére, Rastoil elnök ur hirtelen hozzátette még:

— No, de most már elég legyen a lumpolásból, uraim — fél kettő!... Al-megyefőnök ur, fogadja mindnyájunk hálás köszönetét!

Condamin-né azonban, miközben sáلكendőjét a vállára vetette, módját ejtette, hogy az utolsó szó mégis csak az övé legyen:

— Végre is, a választások vezetését mégsem lehet egy olyan emberre bízni, aki éjjél után a salátafejek közt térden csuszik-mászik.

És ez éjszaka eseménye körül egész legendakör keletkezett. Condamin urnak könnyű volt a dolga, mikor Bourdeu, Maffre uraknak és az abbéknak elmesélte az éjszakai kalandot, akik az éjjel gyertyával mászkáló szomszédot nem látták. Három nap mulva már az egész környék arra esküdözött, hogy azt a bolond embert, aki a feleségét verni szokta, a feje körül csavart ágylepedővel látták sétálni a kertben. A délutáni találkozások alkalmával, a lugasban, főként Mouret uram foltozó vargájának jelöléséről folyt a beszéd. Jókat nevettek, miközben kölcsönösen egymást tanulmányozták. A politikai tapogatózások egyik alkalmas módja volt ez. Bourdeu ur, barátjának, Rastoil elnök urnak némely bizalmas észrevételéből azt vélte kihámozni, hogy őt magát illetően valamiféle hallgatólagos megegyezés jöhetne létre az al-megyefőnökség és a mérsékelt ellenzék közt elanynyíra, hogy a köztársaságiakat csufosan megverhetnék. Nemkülönbben maró gunnyal nyilatkozott Lagrifoul márkiról is, fölhánytorgatván aprólékosan azokat a baklövéseket, amiket a márki a kamarában elkövetett. Delangre ur, aki mostanában csak nagyritkán mutatkozott s elmaradását bokros közigazgatási elfoglaltságával okolta meg, a volt megyefőnök minden

egyed ujobb élcelődését finom, ravasz mosollyal kíserte.

— Az abbé ur akár készülhet is már a márki ur temetésére! — sugta oda egy napon Faujas abbé fülebe.

Condamin-né, aki e szavakat mégis csak meghallotta valahogy, arrafelé fordította a fejét s hamiskás arcfintorgatás közben az ajkára tette a kezét.

Faujas abbé most már nem bánta, ha politikáról is beszéltek jelenlétében. Mi több: néha még maga is megmondotta a véleményét, ajánlván a becsületes és vallásos lelkületű emberek tömörülését. Ekkor azután Péqueur des Saulaies, Rastoil, Bourdeu urak, egészen Maffre békebíró urig, egymást akarták tullicitálni. Pedig milyen könnyű lenne megegyezésre jutniok a tisztességes gondolkozású embereknek és közösen munkálkodniok ama nagy elvek megszilárdításán, amelyek nélkül semmiféle társadalom fenn nem állhat! Majd a magántulajdon, a család és a vallás dolga került szóba. Felhangzott néha Mouret neve is, de Condamin ilyenkor így motyogott:

— Őszintén szólva, csak félve engedem ide a feleségemet. Biz én félttem... No, de majd furcsa dolgoknak lesznek még önök is szemtanui a választások alkalmával, ha ugyan ez a bolond ember még mindig szabadon járhat-kelhet!

Ezalatt Trouche reggelenként ugyancsak ijesztgetni próbálta Faujas abbét, aki rendszeren elbeszélgett vele. A legijesztőbb hírekkel szolgált neki: az ó-város munkásai nagyon is sokat foglalkoznak a Mouret-ház dolgával s fogadkoznak, hogy meglátogatják azt a derék embert, hadd győződjenek meg személyesen az állapotáról és hogy tanácsot kérjenek tőle.

Faujas abbé e hírek hallatára rendszeren csak vállvonogatással felelt. Egy reggel azonban Trouche sugárzó arccal jött ki az abbé szobájából s egyenesen a feleségéhez rohant, akit össze-vissza csókolt.

— Na, végre sikerült, kedvesem! — kiáltotta örömmel Trouche.

— Rád bizta a dolgot? — kérdezte Olympe.

— Teljesen szabad kezet engedett... Héj, de pompásan élünk majd, hogyha az a másik már nem lesz itt!

Olympe, aki még ágyban feküdt, erre a kijelentésre magára huzta a takarót, majd dobálta magát az ágyban és kacagott, mint valami gyermek.

— Oh be jó lesz!... Ugy-e, akkor minden a miénk lesz?... Mindjárt más szobát nézök ki magunknak, lejárogatok a kertbe és odalenn főzök... No lám, hiszen ezzel tartozik nekünk a bátyám! Te nagy szolgálatokat tettél neki.

Aznap este Trouche csak tizóratájt érkezett abba a zugkávéházba, ahol Guillaume Pourquoier-vel s a város többi divatos ifjával szokott találkozni. Késedelmes érkezése miatt évődni kezdtek vele s ráfogták, hogy bizonyosan a leánymenedékhely egyik kis léhütőjével csatangolt a bástyák környékén. Az efféle évődést máskor szívesen fogadta, ma azonban komoly maradt. Azzal mentegetőzött, hogy sok, mégpedig nagyon komoly dolga volt. Éjfél tájt azonban, amikor már jól a fenekére nézett a pohárnak s elhervadt, legott barátságosabb és közlékenyebb lett. Guillaume Pourquoier mindjárt tegezni kezdte s a hátát a falnak vetve, minden mondat után rágyújtott a folyton kialvó pipájára.

— Ma este fölkerestem az atyádat, — mondotta hebegve. — Mondhatom, nagyon derék ember!... Valami okmányfélére volt szükségem. Oh, nagyon előzékeny volt, nagyon előzékeny. Rögtön ide is adta. Itt van a zsebemben... Eleinte kissé akadémikuskodott ugyan, mondván, hogy ez csak magára a családra tartozik. Én azonban ezt mondtam neki: „A család én vagyok! A mamája engem bizott meg...“ Ugy-e, hogy ismered a mamát? Hiszen eleget jársz hozzá! Oh, nagyon derék, jóra való asszony! Mikor ezt megelőzően

nála jártam és beavattam őt az ügybe, legott nagyon megörült... Nos, az orvos ur kiállította azt az okmányt, amely itt van a zsebemben, kitapinthatod...

Guillaume mereven nézett reá s élénk kíváncsiságát kételkedő mosollyal leplezte.

— Oh, én nem hazudom ám, az okmány ott van a zsebemben! — erősítgette a részeg ember. — Kitapintottad-e?

— Az csak egy ujság, — felelte Guillaume.

Hosszu kabátja zsebéből röhögve huzot telő Trouche egy nagy boritékot, amit a csészek és poharak közt letett az asztalra. Egy pillanatig igyekezett kivédeni Guillaume kíváncsiságát, aki már utána is nyult, de azután átengedte neki olyan hangos hahota közt, mintha csiklandozták volna. Az az irat pedig Porquier orvos részletes szakvéleményét tartalmazta François Mouret, plassans-i háztulajdonos elmeállapotát illetően.

— Tehát: becsukják egy kicsikét az ipsét? — kérdezte Guillaume, visszaadva az iratot.

— Ahhoz neked semmi közöd kicsikém! — felelte Trouche, aki most hirtelen megint csak bizalmatlankodni kezdett. — Ez az irat egyedül a feleségét illeti meg. Én csak a család barátja vagyok, aki örül, ha szivességet tehet neki. Hogy mit csinál vele: az már egyedül az ő dolga!... Azt azonban csak nem várhatja be, hogy az az ember végre is lemészárolja.

Trouche annyira lerészegedett, hogy amikor végre kitették a szűrüket a kávéházból, Guillaume kénytelen volt őt egészen a rue Balande-ig hazakisérni. Trouche a Sauvaire-sétány minden egyes padjánál megállott s mindenáron le akart ott heverni; mikor azonban az al-megyefőnökség előtt elterülő térre érkeztek, ellágyult és zokogva panaszolta:

— Oh, hiszen már jóbarát sincsen! Mert szegény vagyok, hát mindenki lenéz... Te azonban jó cimborá vagy. Téged meghivlak hozzánk, ha majd egyedül mi magunk leszünk az urak. Hogyha pedig az

abbé is kellemetlenkedni fog, hát egyszerűen — össze-
csukjuk a másikkal! . . . Oh, az abbé hiába vág olyan
komoly képet, csak gyöngye legény ő is! . . . Ugy a fal-
hoz állítom, hogy észre se veszi . . . Te azonban jó ba-
rátom vagy, nemde? Mouret-nak azonban egyszerűen
— fuccs! Annak a szüretelését már csak mi isszuk
meg!

Mikor azután Guillaume a ház kapujánál Trouche-t
végre lerázhatta a nyakáról, áthaladt az alvó Plassans
városán, s mikor Maffre békebiró háza elé érkezett,
halkan füttyentett. Ez volt az előre megbeszélte jeladás.
A Maffre-fiuk, akiket az atyjuk sajátkezűen zárt be a
szobájukba, kinyitották az első emelet egyik ablakát
s annak a vasrostélynak segítségével, amely a föld-
szinti ablakokat zárta el, sikerült lemászniok az utcára.
Minden éjszaka ily módon jutottak el a bűn ösvényére
a fiatal Porquier társaságában . . .

— Hát bizony bolondok volnánk, ha feszélyez-
tetnénk magunkat! — mondotta a Porquier-fiu, mikor
már a bástyák szűk, sötét sikátoraiban bandukoltak
valahol. — Ha pedig az apám megint megfenyeget,
hogy büntetésből bezár valami intézetbe, meg tudok
ám már felelni neki! . . . Mertek-e fogadni velem, hogy
akkor vétetem föl magamat az ifjusági körbe, amikor
én akarom?

A Maffre-fiuk tartották a fogadást. Most azután
mind a hárman besurrantak egy zöld ablakredőnyös,
sárga házba, amely a zsákutca végén, a bástyák egyik
szögletéhez támaszkodott.

Másnap éjjel Marthe-ot szörnyű roham lepte meg.
Aznap reggel egy hosszantartó egyházi szertartáson
vett részt, amit Olympe mindenáron végig akart nézni.
Mikor Marthe rettenetes kiáltozására Rose és a ház-
beliek berohantak hozzá, ott találták őt az ágy lába
mellett elterülve, tátongó sebbel a homlokán. Ágyneműi
közt, minden tagjában reszketve, ott térdelt Mouret.

— No, most aztán igazán megölte! — kiáltotta
Rose,

És ezzel Rose karjaival átfogta Mouret derekát, akin csak hálóing volt s a szobán végig, betuszkolta az irodába, melynek ajtaja a lépcső tulsó oldalán volt; majd visszament a hálószobába, ahonnan ágyneműt és takarót vitt ki magával s azokat egyszerűen belődította Mouret számára az irodába.

Trouche ezalatt Porquier orvosért rohant, aki azután Marthe sebét bekötözte. Csak néhány vonalnyival lejjebb: halálos lett volna az ütés — mondotta az orvos. — Mikor az orvos távozott, lenn, az előcsarnokban, az egész háznép előtt kijelentette, hogy most már azután csakugyan tenni kellene valamit, mert Mouret-né életét nem szabad tovább is egy dühöngő örült kénye-kedvére bizni.

Marthe-nak másnap ágyban kellett maradnia. Még mindig lázalmok gyötörték; vaskezet vélt látni, amely lángpállossal hasította ketté a koponyáját. Rose semmiáron nem engedte meg Mouret-nak, hogy a felesége szobájába betegye a lábát. A reggelit is az irodában, a poros asztalon tette eléje. Mouret hozzá sem nyult az ételhez; bárgyun, dermedten bámult a tányérjára, mikor Rose három feketeruhás urat vezetett be hozzá a szobába.

— Nemde, önök orvosok? — kérdezte tőlük Mouret. — Hogy van a beteg?

— Már jobban érzi magát, — felelte az egyik ur.

Mouret, szinte öntudatlanul, most kenyeret szelt le magának, mintha enni szándékoznék.

— Szeretném, hogyha a gyermekek itthon volnának, — motyogta maga elé Mouret. — Majd ápolnák ők az édesanyjukat s nem volnánk annyira elhagyottak... A feleségem is csak azóta beteg, amióta elmentek hazulról a gyermekek... És én magam sem vagyok már egészséges.

Egy falat kenyeret tett a szájába, miközben kövér könnycseppek gördültek végig az arcán. A három feketeruhás ur közül az, amelyik az imént megszólalt, most rápillantott másik két társára s így szólt;

— Megyünk és felkeressük a gyermekeit. Velünk tart, Mouret ur?

— Már hogyan mennék! — kiáltott föl Mouret s legott fölkelt az asztal mellől. — Mindjárt indulhatunk is.

Mouret nem vette észre a lépcsőházban Trouche-t és a feleségét, akik a második emeletről, a korlát fölött kihajolva, lángoló tekintettel figyelték minden lépését. Olympe tüstént lerohant mögötte a konyhába, ahol viszont Rose leselkedett izgatottan az ablakból. Mikor azután az a kocsi, amely már a ház előtt várakozott, Mouret-vel elrobogott, Olympe négy lépcsőt is átugorva, rohant föl a második emeletre s vállonragadva az urát, ujjongó örömeiben a lépcsőfordulónál megtáncoltatta.

— No, ennek már befellegzett! — kiáltozta Olympe.

Marthe nyolc napig nyomta az ágyat. Anyja minden délután meglátogatta s rendkívül nyájasan és gyöngéden bánt vele. Faujas-ék és Trouche-ék sülve-főve ott lábatlankodtak az ágya körül. Még Condamin-né is többször meglátogatta a beteget. Mouret soha szóba sem került. Marthe kérdésére Rose egyizben azt felelte, hogy Mouret urnak Marseille-ben valami dolga akadt, odautazott tehát. Mikor azonban Marthe már fölkelhetett az ágyból s első alkalommal ülhetett asztal mellé az ebédlőben, elcsodákozott s most már nyugtalanodva tudakozódott az ura után.

— Ugyan, kedves asszonyom, ne gyötörje magát, mert bizony még visszafekszik az ágyba! — mondotta neki az öreg Faujas-né. — Ideje volt, hogy határozunk. Az ön barátai és jóakarói fontolóra vették az ügyet s az ön érdekében cselekedtek.

— Ugyan, ne sopánkodjék miatta, nagyságos asszony! — vágott közbe durva hangon Rose. — Hát már elfelejtette volna, hogy bottal verte fejbe? Az egész környék megkönnyebbülten lélegzett föl, hogy nincs

már itt az az ember. Örökösen attól kellett rettegni, hogy bizony még ránk gyújtja a házat, vagy hogy készel rohan ki az utcára. Én a konyhámban valamennyi kést eldugdostam, de még a Rastoil-ék szakácsnője is ám! . . . No és a szegény édesanyja, Félicité önnagysága, aki szinte már se élt, se halt! . . . És azok is, akik betegsége alatt látogatóba jöttek ide a nagyságos asszonyhoz, a nők és a férfiak mind, valamennyien úgy nyilatkoztak, mikor kikísértem őket, hogy: „Meváltás volt ez egész Plassans-ra nézve.“ — Mert hát bizony állandó rettegést jelent az egész városra, mikor ilyen ember szabadon garázdálkodhatik.

Marthe halálsápadtan, kidülledt szemekkel hallgatta ezt a szóözönt. A kanál kiesett a kezéből s a szemközt lévő nyitott ablakon kibámult, mintha amott, a gyümölcsfák mögött, valami látomás rémitgetné.

— Toulettes! . . . Arra van Toulettes! — szólalt meg akadozva Marthe, szemeit reszkető két kezével takarva el.

Marthe most hátrahanyatlott s az idegroham hatása alatt az egész teste megdermedt. Ekkor Faujas abbé, aki épp most fogyasztotta el a levesét, megfogta s erősen megszorította mind a két kezét s lágy, simulékony hangján sugta oda neki:

— Legyen erős, asszonyom, e megpróbáltatással szemben, amit az Isten bocsátott önre. De küld majd vizsgáztatást is, ha nem lázadozik ellene. És részesíti önt abban a boldogságban, amelyet ön megérdemel.

A pap kezének szorítását érezvén s a lány, behizelgő hang hatása alatt Marthe uj erőre kapott, szinte fölélédt, az arca pedig lángba borult.

— Oh, igen . . . igen! — mondotta Marthe zokogva. — Sok, nagyon sok boldogságra van szükségem. Igérje meg nekem azt a sok boldogságot, abbé ur!

TIZENKILENCEDIK FEJEZET

Az általános képviselőválasztást október hóra írták ki. Szeptember dereka táján Rousselot püspök lírtelen Párisba utazott, miután előbb Faujas abbéval sokáig tanácskozott. Azt rebesgették, hogy a püspök egyik huga, aki Versailles-ban lakott, súlyosan megbetegedett. Öt nap multával a püspök visszaérkezett; most éppen Surin abbéval olvastat föl magának a dolgozószobájában. Karosszékében hátradőlve, dideregve húzta össze magán ibolyaszínű, vattával bélelt, selyem házikabátját, noha az idő még meleg volt, s mosolyogva hallgatta a fiatal abbé nőies hangját, amint Anakreon játszi, könnyed verssorait kedvtelve tagolta.

— Jól van, abbé ur, nagyon jól! — mondotta halk hangon a püspök. — Van érzéke ehhez a zengzetes nyelvhez.

Miután pedig az ingaórára tekintett, nyugtalan arccal így szólt:

— Vajjon Faujas abbé volt-e már itt ma reggel? ... Ah, kedves fiam, be sok vesződésem volt! Mintha még most is a fülemben zugna a vasut gyötrelmes kattogása ... Párisban az egész idő alatt szakadt az eső. Sokfelé volt dolgom a városban, de amerre mentem, mindenütt csak sár és sár! ...

Surin abbé a könyvet letette egy tükörszalka sarkára.

— Méltóságos uram, meg van-e elégedve az utazás eredményével? — kérdezte Surin abbé az elkényeztetett gyermek bizalmaskodó hangján.

— Amit tudni akartam, azt megtudtam — felelte a püspök, kinek ajkára ismét visszatért a szokásos finom mosoly. — Bánom, hogy önt nem vittem magammal az utra. Sok olyan hasznos dolgot látott és tapasztalt volna, amit az ön korabeli fiatalembernek

tudnia kell s mint akire születésénél és összeköttetéseinél fogva majdan a püspöki méltóság vár.

— Odafigyelek, méltóságos uram — mondotta a fiatal abbé esdeklő hangon.

A püspök azonban tagadólag rázta a fejét.

— Oh, nem... nem, az efféle dolgokat nem lehet szóval elmondani... Kérem, abbé ur, éljen jó barátságban Faujas abbéval! Valamikor talán sokat tehet majd az ön érdekében. Alapos értesüléseim vannak felőle.

Surin abbé olyan ártatlan kíváncsisággal kulcsolta össze kérésre a kezét, hogy Rousselot püspök folytatta:

— Besançon-ban sok kellemetlensége volt... Párisban nagyon szegényesen élt egy nagyon alacsonyrendű szállóban. Ő maga kínálta föl szolgálatait. A miniszter épp olyan papokat keresett, akik hajlandók a kormány szekerét tolni. Megértem, hogy Faujas abbé sötét arcától és kopott reverendájától eleinte megijedt a miniszter. Tehát csak úgy találomra küldte őt ide... Oh, a miniszter nagyon nyájas és szivélyes volt irántam.

A püspök könnyed kézlengetéssel fejezte be beszédét, jól megválogatva a szavakat, nehogy tulsokat mondjon. Mégis, elragadta őt az a gyöngéd jóindulat, amit a titkára iránt érzett s élénken hozzátette még:

— Száz szónak is egy a vége: járjon a kezére a Saint-Saturnin plébánosának! Faujas abbénak szüksége lesz mindenki segítségére, s úgy veszem észre, hogy ő olyan ember, aki sem a sértést, sem a jó szolgálatot nem felejtí el. De azért ne kösse hozzá magát. Nem jó vége lesz annak az embernek. Ez ugyan csak az én személyes véleményem.

— Hogy nem jó vége lesz? — ismételte az ifju abbé elcsodálkozva.

— Oh, e pillanatban ő most diadalt ül!... Én csak az arcától félek, gyermekem! Rettenetes egy

ábrázat! Ez sem fog ám ágyban, párnák közt meghalni... De kérem önt, nehogy ferde helyzetbe hozzon engem! Én már csak nyugodtan akarok élni, nekem már csak nyugalomra van szükségem.

Surin abbé épp a könyv után nyult, mikor Faujas abbé bejelentette magát. Rousselot püspök tárt karokkal, mosolyogva sietett a fogadására s „kedves plébánosom“-nak nevezte.

— Hagyjon csak magunkra, gyermekek! — mondotta a püspök a titkárának, aki nyomban távozott.

A püspök az utazásáról kezdett beszélni. A huga már jobban érzi magát és sok régi jó baráttal szoríthatott kezét.

— És beszélt-e a miniszterrel, méltóságos uram? — kérdezte Faujas abbé mereven a püspök arcába tekintve.

— Oh, igen! Kötelességemnek tartottam, hogy meglátogassan — felelte a püspök, aki érezte, hogy elpirult. — Sok szépet és jót mondott nekem önről, abbé ur.

— Akkor hát nem kételkedik többé, méltóságos uram, és megbizik bennem, nemde?

— Tökéletesen, kedves plébánosom! Különben is, én nem is konyitok a politikához, átengedem tehát azt egészen önnek.

Egész délelőttöt beszélgetéssel töltötték el. Faujas abbé ígéretét vette a püspöknek, hogy körutat tesz az egyházmegyéjében; ő majd elkiséri utjában s minden szavát sugalmazni fogja. De utasítani kell a korelnököket is, hogy még a legkisebb községek plébánosait is kellőképpen ki lehessen oktatni. Ez ugyan nem lesz nehéz feladat, hiszen a papság engedelmeskedni fog mindenütt. A legnehezebb feladat azonban itt Plassans-ban, annak Saint-Marc városnegyedében vár rájuk. A nemesség, amely bezárkózott palotáinak falai közé, bizony teljesen kívül maradt Faujas abbé hatás-

körén. Eddigelé ő csak a nagyravágyó royalistákra tudott hatni, milyenek: Rastoil-ék, Maffre-ék és Bourdeu, volt megyefőnökök. A püspök megígérte Faujas abbénak, hogy ő majd kikémeleli a Saint-Marc-negyed néhány szalónjának hangulatát, ahová ő bejáratos volt. Különben is: hogyha a nemesség ellenük foglalna állást, mindössze nevetségés kisebbségben maradna, föltéve, hogy a klerikális polgárság nem sorakozik melléje.

— Most pedig jó lenne, ha megtudnám nevét az ön jelöltjének, hogy írásban is ajánlhassam — mondta Rousselot püspök, fölemelkedve ültőhelyéből.

Faujas abbé mosolygott.

— A név megnevezése veszedelmes — felelte Faujas abbé. — Egy hét leforgása alatt még hirmondója sem maradna a mi jelöltjeinknek, hogy ha ma megneveznénk őket... Lagrifoul márki immár lehetlenné vált. Bourdeu ur pedig, aki arra számít, hogy utána ő lesz soron: még lehetlenebb. Hagyjuk hát magukra őket, hadd falják föl egymást, mi pedig majd csak az utolsó pillanatban lépünk közbe... Méltóztassék csak egyszerüen azt mondani, hogy az olyan választás, amely pusztán csak politikai szempontok figyelembevételével megy végbe, határozottan káros, míg Plassans érdeke azt kívánja, hogy egy olyan embert válasszunk meg, aki a pártok kötelékein kívül esik s aki alaposan ismeri a város és a megye szükségleteit. Méltóztassék még azt is értésükre adni, hogy ezt az embert már megtaláltuk; ennél többet azonban nem szabad elárulnunk.

Most azonban a püspök mosolyogta el magát, s mikor Faujas abbé elköszönni készült, marasztalta még.

— Nos — és Fenil abbé? — kérdezte halk hangon a püspök. — Nem fél ön attól, hogy keresztülhuzza a számításait?

Faujas abbé vállvonogatással felelt.

— Ő még a fülét sem mozgatta — felelte Faujas abbé.

— Ez igaz! — felelte a főpap. — Csakhogy épp ez a szótlansága nyugtalanít engem. Oh, mert én ismerem ám Fenil abbét! A leggyülölködőbb pap egész egyházmegyémben. Lehet, hogy lemondott arról, hogy önt politikai téren verje le, abban azonban bizonyos lehet, személyes bosszút fog állni önön... Rejtek-helyről leselkedik önre.

— Ejh, annyi baj legyen! — mondotta Faujas abbé, megcsillogtatva fehér fogait. — Talán csak nem fal föl szőröstől-bőröstől?

E pillanatban Surin abbé, a titkár lépett be. Mikor Faujas abbé már távozott, a fiatal titkár jóízűen megnevette a püspököt ezzel a megjegyzésével;

— Bárcsak egymást falnák föl, mint az a mesebeli két róka, amelynek csak a két — farka maradt meg.

A választási küzdelmek megindultak. Plassans, amelyet a politikai kérdések máskor teljesen hidegen hagytak, ezuttal mintha lázba jött volna. Mintha valami láthatatlan szájból áradnék a háborus hangulat a különben békés utcákon végig. Lagrifoul márki, aki La Palud nevezetű kis városkában lakott, immár két hét óta egyik rokonánál, Valqueyras grófnál időzött, kinek palotája a Saint-Marc-negyed egyik csücskét foglalta el. Gyakorta láttatta magát; végigment a Sauvairé-sétányon, el-ellátogatott a Saint-Saturnin-tempomba, üdvözölte a befolyásos embereket, anélkül azonban, hogy főuri zárkózottságából valamit is engedett volna. Csakhogy ezek az erőltetett kedveskedések, amelyek eleinte sikerrel jártak, ezuttal hatástalannak maradtak. Konkrét vádak emelkedtek a márki ellen, amelyek napról-napra egyre dagadoztak, de amelyeknek forrását senki sem ismerte. E vádak szerint a márki siralmasan hasznavehetetlen ember; akárki más, csak éppen nem a márki révén, Plas-

sans-nak már régóta megvolna közvetlen vasuti összeköttetése a nizzai vonallal; továbbá: ha valamelyik földije fölkereste a márkit Párisban, bizony sokszor háromszor-négyszer is meg kellett próbálkoznia, amíg végre valami csekély szivességre fölkérhette. Viszont az is igaz, hogy amíg a volt képviselő kilátásait ezek a vádak alaposan háttérbe szorították, másik jelölt határozott formában eddig még nem jelentkezett. Emlegették ugyan Bourdeu nevét, de legott megjegyezték, hogy nagyon bajos lenne többséget szerezni Lajos Fülöp hajdani megyefőnökének javára, akinek szilárd állásu párthivei sehol nem voltak. A valóság pedig ezzel szemben az volt, hogy valami ismeretlen befolyás Plassans-ban alaposan össze-vissza zavarta a különféle jelöltek kilátásait és szétrobbantotta a legitimisták és a köztársaságiak szövetségét. A lelkeken általános döbbenet, bosszantó bizonytalanság vett erőt s mindenki arra vágyott, hogy minél hamarabb tulessenek a választásokon.

— Az eddigi többség szerteszóródott — mondogatták a Sauvaire-sétány politikusai. — Most már azután az a kérdés: hogyan fog újra tömörülni!

Közepette ennek a lázas egyenetlenkedésnek, amely az egész városban érezte hatását, a köztársaságiak külön jelöltet akartak fölléptetni. Valami Maurin nevezetű, derék, jóra való kalaposmestert jelölték, akit a munkások nagyon szerettek. A kávéházakban azonban Trouche éjszakánként azt hangoztatta, hogy Maurin lanyha, szintelen ember, ellenben jelölésre ajánlott bizonyos tulettes-i kerékgyártót, a decemberi napok egyik számüztjét, akinek azonban volt annyi józan esze, hogy a jelölést visszautasítsa. Meg kell jegyeznünk, hogy Trouche a legrajongóbb köztársaságít játszotta; ő maga állana a mozgalom élére, — mondogatta — hogyha a feleségének bátyja nem volna pap. Sajnos, kénytelen a szenteskedő papok kenyerét enni, ami viszont arra kötelezi

öt, hogy a háttérben maradjon. Trouche volt egyike ama főkolomposoknak, akik Lagrifoul márkiról a rossz híreket terjesztették, s ugyancsak ő tanácsolta a legitimistákkal való szakítást. A köztársaságiak, akik Plassans-ban bizony kevesen voltak, előreláthatóan csufos vereségre lehettek elkészülve. De igazi diadalt akkor aratott Trouche, midőn az al-megyefőnökség és Rastoil csoportját vádolta meg azzal, hogy a szegény Mouret-t ők tüntették el, hogy a demokrata pártot a legtekintélyesebb vezérétől fosszák meg. Azon az estén, midőn Trouche ezt a vádaskodást a rue Canquoin egyik likőrárusboltjában világgá röpitette, az ott lévő vendégek bizony furcsa pillantásokat váltottak egymás közt. Az óváros pletykagyártói, akik a „feleségét verő bolondot“ most, hogy immár lakat alatt van, megsajnálják, azt hiesztelték, hogy Faujas abbé akart megszabadulni a kellemetlenkedő férj uramtól. Ekkor azután Trouche minden este megismételte a maga meséjét s olyan meggyőződéssel verte öklével a kávéházak asztalát, hogy végre is egész legendát font Mouret esete körül, amelyben épp Péqueur des Saulaies al-megyefőnök ur játszotta a legkülönösebb szerepet. A közhangulat most határozottan Mouret javára fordult. A politika áldozatának tekintették, kinek befolyásától annyira rettegetek, hogy egyszerűen bedugták egy tulettes-i börtöncellába.

— Bizzák csak reám, hogy mitévő legyek! — mondogatta Trouche bizalmaskodó hangon. — Ugy a faképnél hagyom ezt a szemforgató népséget, hogy no! De azután ugyancsak szép dolgokat mesélek majd az ő leánymenedékházukról! . . . Csinos kis intézet az, ahol az asszonyok a találkáikat szokták rendezni!

Faujas abbé ezalatt lázas munkásságot fejtett ki, s egy idő óta őt látták az embereket az utcákon mindenütt. Most még nagyobb gondot fordított külsejére s főként arra ügyelt, hogy az a bizonyos szívélyes, szeretetreméltó mosoly mindig ott játszadozzék az

ajkai körül. Szempillái néha-néha le-lecsukódtak, hogy tekintetének komor tüzét elrejtse. De azért gyakran kijött a sodrából; türelmét veszve s a mindennapos kicsinyes küzdelmekbe belefáradva, ökölbe szorított kézzel s kihasználatlan erőtől duzzadozó izmokkal tért haza puszta szobájába. Szinte óhajtotta: bár valami szörnyeteg kerülne eléje, hogy azt összetörvén, megnyugodjék. Az öreg Rougon-né, akit titokban még most is meglátogatott, volt az ő jó szelleme; fölényesen megdorgálta őt s hatalmas teste szinte meggörnyedve huzódott meg előtte az alacsony széken. Rougon-né váltig azt ajánlgatta neki, hogy iparkodjék másoknak is tetszeni, mert különben minden dolgát el fogja rontani azzal, hogy harcratermett izmos karjait ostoba módra meztelenül mutogatja. Később azonban, hogyha majd ő lesz itt az ur, torkonragadhatja Plassans-t, sőt akár meg is fojthatja, ha éppen kedve tartja. Annyi bizonyos, hogy az öreg Rougon-né nem nagyon rajongott Plassans-ért, amelyet a benne végigszenvedett negyvenesztendei nyomoruság miatt ugyancsak gyűlölt s amelyet ama bizonyos államcsiny óta igyekezett halálra mérgeíteni.

— A reverendát én viselem, — mondotta Rougonné Faujas abbénak néha-néha. — Az ön modora nagyon zsandáros, kedves plébános uram!

Kiváltképpen az ifjusági kör olvastótermében mutatkozott Faujas abbé gyakorta, megértő jóakarattal s türelmesen hallgatta az ifjak politizálódását, a fejével bólogatott és ismételten hangoztatta, hogy elég, ha a politikus becsületes ember. Népszerűsége nőttön-nőtt. Egy este még billiárdozott is, s még ebben a játékban is jelentős ügyességet árult el. Szük, bizalmas társaságban olykor-olykor cigarettázott is. Az ifjusági kör általában az ő véleménye szerint igazodott minden dolgot illetően. Türelmes és megértő embernek akkor ismerték el határozottan, midőn a

legnagyobb jóakarattal pártolta Guillaume Porquier fölvételét a tagok sorába, aki ezt ismételten kérelmezte.

— Én megfigyeltem ezt a fiatalembert, — mondotta az abbé. — Nálam végezte a gyónást s hitemre mondom, hogy én őt feloldoztam. Minden bűn irgalmában részesül... Azért, hogy Plassans-ban levert néhány cégtáblát, Párisban pedig adósságokat csinált, még nem szabad úgy bánni vele, mintha bélpoklos volna.

Mikor azután a fölvétel csakugyan tényé vált, Guillaume röhögve így szólt a Maffre-fiukhoz:

— Most pedig két üveg pezsgővel tartozok nekem... Láthatjátok, hogy az abbé azt csinálja, amit én akarok. Van egy kis eszközöm, amellyel a legérzékenyebb pontján megcsiklandozom, mire erőt vesz rajta a nevetés s ekkor azután, kedves gyermekeim, semmit sem tud tőlem megtagadni.

— De azért mintha mégsem szeretne téged valami tulságosan, — jegyezte meg Alphonse. — Nagyon ferde szemmel pislog feléd.

— Ah! Akkor talán azért, mert tulságosan megtaláltam csiklandozni!... No, de majd meglátjátok, hogy hamarosan a legjobb barátok leszünk.

És csakugyan, Faujas abbé mintha megszerette volna az orvos fiát, akit — amint ő mondotta — gyöngéd kézzel kell vezetni. Guillaume hamarosan a kör fő tréfacsinálója lett: uj játékokat eszelt ki, társaival megismertette a cseresznyepuncs készítésének módját s mulatozásra csábította a még nagyon fiatal embereket, akik alig hogy éppen lerázták magukról az iskola porát. Szeretetreméltó hibái révén nagy befolyásra tett szert. Mialatt a játékkerem fölött az orgona bugott, azalatt ő odalenn szorgalmasan üritgette a poharakat s Plassans legelőkelőbb családjainak fiait, akik őt ilyenkor körülvették, sikamlós históriákkal mulattatta és neveltette meg. Így azután

a trágár beszéd a kör minden sarkában meghonosodott. Faujas abbénak azonban mindezekről nem volt tudomása. Guillaume „nagy kobak“-nak nevezte el őt, amelyben nagy eszmék hánykolódnak.

— Az abbéból akkor lesz püspök, amikor akarja, — mondogatta Guillaume. — Egy párisi plébániát már visszautasított. Ő már csak Plassans-ban óhajt maradni, mert nagyon megszerette ezt a várost . . . Én, a magam részéről, akár képviselőnek is megválasztanám. Bezzeg jól képviselné a mi ügyünket a kamarában! Csakhogy el se fogadná, olyan szerény ember . . . Egyébiránt majd tárgyalni kell vele, ha elkövetkeznek a választások. Ő nem fog senkit belebonyolítani a választásokba.

Lucien Delangre volt a kör legkomolyabb embere. Faujas abbé iránt nagy tiszteletet tanusított s ennek párthiveiként meghódította a tanulóifjuság csoportját. Gyakran az abbéval együtt ment föl a körbe, miközben ketten élénken beszélgettek, de legott elhallgattak, mihelyt a közös terembe léptek.

Faujas abbé, mikor a Minimusok templomának pincéjében berendezett kávéházból távozott, rendesen a leánymenedékhely termeit kereste föl. Épp szünóra idején toppant be oda s mosolyogva állott meg az udvarra vivő szabad lépcsőn. És ekkor a sok serdülő leányka mind odafutott hozzá és egymással versenyezve kutatták ki a zsebeit, amelyekben állandóan szentképeket, rózsafüzéreket s szentelt emlékérmeket hordott magánál. Az abbé nagyon megszerettette magát ezekkel az immár nagyocska leányokkal, akiknek gyöngéden megcirógatta az arcoskájukat s a lelkükre kötötte, hogy jók legyenek ám, ami azután hamiskás, csintalan mosolyt csalt azok kihívóan dévaj arcára. Az apácák gyakran panaszkodtak neki a leányok miatt: hogy a gondjaikra bizott gyermekek fegyelmezetlenek, összeverekednek, egymás haját tépik, sőt még rosszabb dolgokat is művelnek. Faujas abbé mind-

ezekben csak enyhe gyermekcsinyt látott, a legcsintalanabbakat azonban már a kápolnában róttta meg, ahonnan azok már meghunyászkodva távoztak. Néha, súlyosabb fegyelmi vétségek esetén, a szülőket kérte magához, akik elégedetten s az abbé jóságától meghatottan mentek haza. Így azután a leánymenedék-hely növendék-leányai révén meghódította a plassans-i szegénysorsu szülők szívét. Mikor pedig a leányok este hazamentek, otthon rendkívül sok szép dolgot meséltek a szülőiknek a plébános urról. Mi több: még az sem volt ritka eset, hogy a bástyák homályos zugaiban szinte öltre mentek egymással amiatt a kérdés miatt, vajjon a plébános ur kettőjük közül melyiket szereti jobban!

— Ezek a kis mihasznák legalább is két- vagy háromezer szavazatot jelentenek, — elmélkedett Trouche, amint hivatalos helyiségének ablakából tekintett az udvarra s megfigyelte, mily szeretetreméltó módon bánik Faujas abbé a leányokkal.

Trouche ajánlkozott is, hogy ő majd meghódítja ezeket az „apró szenteket“, ahogy ő ezeket a süldő leánykákat nevezte. Faujas abbé azonban, látván Trouche szemében a lobogó lángokat, amely ott égett, a leghatározottabban megtiltotta neki, hogy a lábát az udvarra valaha is betegyje. Kénytelen volt tehát beérni azzal, hogy amikor az apácák félrefordultak, nyalánkságokat dobált le az „apró szenteknek“, mint ahogy az ember kenyérmorzsát hint a verebek elé. Kiváltképpen egy nagy szőke leánynak a kötényt dobálta tele cukrozott mandulákkal, aki egy cserzővarga leánya volt s akinek tizenhároméves korában már teljesen kifejlett asszonyos idomai voltak.

Ámde Faujas abbé napi munkája ezzel még nem ért véget; még csak ezután tette meg rövid ideig tartó látogatásait az előkelő társaságbeli hölgyeknél. Rastoilnét, Delangre-nét tulboldoggá tették ezek a látogatások, legkisebb elejtett szavát is nem győzték eléggé

ismételni s egy egész hétre való beszédanyagot hordottak így össze. Faujas abbé legjobb barátnője mégis csak Condamin-né volt, aki barátságos mosollyal fogadta ugyan, de a maga mindenhatóságában bizakodó szépasszony öntudatos fölényességével bánt vele. Olykor-olykor beszélgetés közben elhalkult Condamin-né szava s szemhunyorgatása és sajtósága nevetése elárulta, hogy kettejük közt valami titkos szövetségnek kell lennie. Mikor Faujas abbé betopant hozzá, Condamin-né egyetlen tekintettel eltávolította az urát a szobából. „A kormány összeül és tanácskozik!” — mondogatta ilyenkor tréfás hangon az erdők és vízművek felügyelője, s bölcs önmérsékléssel legott lóra ült. Condamin-nét annakidején az öreg Rougon-né ajánlotta az abbé figyelmébe.

— Condamin-nét — magyarázta Rougon-né a papnak — a társaság ugyan még nem fogadta be egészen, de kissé kacér volta mellett is nagyon okos asszony. Teljesen rábizhatja magát, abbé ur. Az ön győzelmében egyuttal a saját tekintélyének megalapozását is célozza. Nagy hasznára lesz önnek kiváltképpen akkor, ha majd állások és kitüntetések osztogatásáról lesz szó. Párisban még mindig megvan az ő jóbarátja, aki neki annyi piros szalagot küld onnan, amennyit éppen akar.

Miután az öreg Rougon-né — magasabb iskolára valló ügyességgel — félreállt az utból, a szép Octavie lett Faujas abbé legtevékenyebb szövetséges társa. Az abbé javára megnyerte a barátait s a barátainak a barátait. Minden reggel hadba szállt, csodálatos módon értett a propagandához, pedig egyebet sem tett, mint hogy kesztyűs kezének ujjaival üdvözeteket intett erre is, arra is. Kiváltképpen a polgárasszonyokra tudott hatni, megsokszorozván bájos asszonyi befolyását, melynek parancsoló szükségességét megérezte Faujas abbé mindjárt azoknál a legelső lépéseknél, amiket Plassans szűk világában tett. Ugyancsak Con-

damin-né volt az, aki a Paloque-házaspárt is elhallgattatta, akik kegyetlenül acsarkodtak a Mouret-ház ellen. Lépesmézzel hódította meg ezt a két szörnycetget.

— Ön tehát haragszik reánk, kedves asszonyom? — kérdezte Condamin-né a birónétól, mikor egy napon találkozott vele. — Aki pedig haragszik: annak nincs igaza! Rosszul teszi asszonyom, mert az önök barátai azért mégsem feledkeztek meg magukról! Igenis, gondoltak önökre és meglepetést tartogatnak számukra.

— Képzelem, milyen szép meglepetés! Bizonyára valami csapda! — kiáltott fel kesernyés hangon Paloque-né. — No, de tudom istenem, hogy többé nem mulatnak rajtunk! Megfogadom, hogy ki sem mozdulok a vackomból.

Condamin-né mosolygott.

— Nos, mit szólna ahhoz asszonyom, ha Paloque urat valami kitüntetésben részesítenék? — kérdezte Condamin-né.

A birónénak elállt szeme-szája a bámulattól. Vérhullám szökött az arcába, amely szinte szederjessé vált s így még rutabb lett.

— Ön tréfál, asszonyom, — hebegte Paloque-né. — Bizonyosan valami újabb fordulat készül ellenünk... Ha ezuttal sem mondott igazat: soha meg nem bocsájtom önnek!

A szép Octavie kénytelen volt megesküdni, hogy valóban komoly és igaz, amit mondott. A kinevezés bizonyos: a *Moniteur* című hivatalos lap azonban csak a választásuk után fogja nyilvánosságra hozni, mert a kormány kerülni akarja még a látszatát is annak, mintha a bírósági személyek szavazatait ily áron akarná megvásárolni. Condamin-né egyttal sejtetni engedte azt is, hogy ennek a régvárt kitüntetésnek megszerzésében bizonyos része van Faujas abbénak

is, aki ebben az ügyben az al-megyefőnökkel tárgyalt.

— Az uramnak tehát mégis csak igaza volt, — mondotta Paloque-né meghökkenve. — Már régóta iszonyu patáliát csap s váltig azt akarja, hogy menjek és kérjek bocsánatot az abbé urtól. Csakhogy én makacs vagyok ám, s inkább megöletem magam... De hogyha az abbé ur az első lépést megtenné... Mert hiszen mink semmit sem óhajtunk jobban, mint azt, hogy mindenkivel békességben élhessünk. Mindjárt holnap felmegyünk az al-megyefőnökségre.

Paloque-ék másnap nagyon megalázkodóan viselkedtek. Az asszony nagyon csunya dolgokat mesélt Fenil abbéról. A legnagyobb arcátlansággal mondogta el azt is, hogy egy napon fölkereste Fenil abbét, aki az ő jelenlétében azt hangoztatta, hogy „Faujas abbét pereputtyával együtt“ kikergeti Plassans-ból.

— Ha kívánja — mondotta Paloque-né Faujas abbénak, félrevonva őt —, átadhatok én önnek egy kéziratot is, amit maga a fő-vikárius mondott tollba. Őnről van benne szó, abbé ur. Ha jól tudom: csunya dolgok vannak ott leírva, amiket a „Gazette de Plassans“ című helyilapban szándékozott közzétenni.

— És hogyan jutott ez a kézirat az ön kezei közé? — kérdezte Faujas abbé.

— Elégedjék meg abbé ur azzal, hogy a birtoomban van, — felelte Paloque-né rendületlenül.

De azután elmosolyodott.

— Találtam, — tette hozzá. — Most azután az is az eszembe jutott, hogy a kéziratban látható törlés fölé int két vagy három szó a fő-vikárius kezétől ered... Én ezt az iratot az ön gondjaira és becsületére bízom, abbé ur. Mindnyájan tisztességes emberek vagyunk, nem szeretnénk ferde helyzetbe kerülni.

Mielőtt azonban Paloque-né az iratot átadta volna Faujas abbénak, néhány napig gyötrő lelkifurdalásokat szinlelt: elannyira, hogy Condamin-nének

külön meg kellett esküdnie arra, hogy Rastoil elnök nyugdíjaztatását rövidesen kérni fogják, s így Paloque ur végre elfoglalhatja a helyét az elnökségben. Erre azután Paloque-né kiszolgáltatta a kéziratot. Faujas abbé nem akarta azt magánál tartani, hanem elvitte az öreg Rougon-néhoz, akinek átadta azzal, hogy használja fel belátása szerint arra az esetre, ha a fő-vikárius bármily néven nevezendő módon beavatkoznék a választásokba. Ő maga háttérben kíván maradni.

Condamin-né Maffre békebiró urral is megsejtette, hogy a császár őt is ki akarja tüntetni. Porquier orvosnak pedig határozott ígéretet tett, hogy az ő drágalátos, akasztófavirág fia számára is találnak majd alkalmas állást. De kiváltképpen a délutáni kerti találkozások alkalmával volt lekötelezően szívelyes Condamin-né! A nyár immár a vége felé közeledett ugyan, de Condamin-né még mindig könnyű ruhákban állított be, dideregve bár s a náthát is megkockáztatva, csakhogy a karjait mutogathassa és hogy Rastoil társaságának utolsó aggodalmát is eloszlassa. A választás sorsát tehát valóban Mouret-ék lugasában döntötték el.

— Nos, al-megyefőnök ur, hamarosan döntő ütközetre kerül a sor! — jegyezte meg mosolyogva Faujas abbé egy bizalmas találkozás alkalmával.

Meghitt, szűk társaságukban ők ketten csak nevettek ezeken a választási harcokon. Mig a nyilvánosság előtt úgy színlelték, mintha egyenesen föl akarnák falni egymást, addig szűk baráti körben s a kerti találkozások alkalmával egymás kezét szorongatták. Condamin-né jelentőségteljes pillantást vetett Péqueur des Saulaies ur felé, aki az ő szokásos udvarias modorával mélyen meghajolt s egy szuszra elhadarta:

— Én már csak a sátramban maradok, plébános ur. Olyan szerencsés voltam, hogy jelenthettem őexcellenciájának, hogy Plassans érdekeire való te-

kintettel, a kormány bármily beavatkozástól tartózkodni fog. Hivatalos jelölt tehát nem lesz.

Bourdeu ur elsáppadt, szemével hunyorgatott s örömében a kezei reszkettek.

— Hivatalos jelölt tehát nem lesz! — ismételte Rastoil, akit ez a váratlan hír szinte kihozott a sodrából s most már félretette tartózkodó magatartását, amelyet eddig megőrzött.

— Nem bizony! — mondotta Péqueur des Saulaies ur. — Van a városnak elég tisztességes embere és elég önálló is már arra, hogy maga válassza meg a képviselőjét.

Az al-megyefőnök ekkor könnyedén Bourdeu felé hajolt, aki fölállott s ezt mormolta:

— Kétségkívül, kétségkívül!

Surin abbé ezalatt megszervezte a „Tűz! Tűz!” játékot. A Rastoil-kisasszonyok, a Maffre-fiuk és Séverin éppen Surin abbénak összegöngyölt zsebkendője után kutattak, amelyet maga az abbé dugott el. Az egész fiatalság ott tülekedett a komoly felnőttek körül, mikor Surin abbé a maga sajátos kappanhangján elkiáltotta:

— Tűz!... Tűz!

A zsebkendőt Angélique találta meg, még pedig Porquier orvos bő zsebében, ahová Surin abbé nagy ügyesen becsempészte. Lett is erre nagy nevetés, mert a rejtekhely illetően való megválasztását módfölött szellemes ötletnek találták mindnyájan.

— Bourdeu-nek most már jó kilátása van, — mondotta Rastoil Faujas abbénak, akit félrevont. — Ez pedig eléggé bosszantó! Ezt én nem adhatom tudtára, pedig mink nem szavazunk rája. Mint orléánista, nagyon is ferde helyzetbe juttatta magát.

— Nézze csak elnök ur a fiát, Séverin-t! — kiáltotta Condamín-né Rastoil felé, kinek beszélgetését ezzel félbeszakította. — Milyen gyermekes! Képzeld el: a zsebkendőt Bourrette abbé kalapja alá rejtette.

De azután halkan hozzátette még:

— Nini, majd el is felejttem!... Gratulálok önnek, Rastoil ur! Párisból kaptam levelet, amelyben közli velem valaki, hogy a fia nevét látta azon a névjegyzéken, amit az igazságügyminiszter elé terjesztettek. Azt hiszem, hogy ügyész-helyettesnek fogják kinevezni Faverolles-be.

Rastoil elnöknek arcába szökött a vér s mélyen meghajolt. A minisztérium sohasem tudta megbocsájtani neki azt, hogy Lagrifoul márkit képviselővé választhatták. Ez időtől kezdve mintha állandóan a bal-szerencse üldözte volna: sem a fiát nem tudta elhelyezni, sem a leányát férjhez adni. Nem panaszkodott, de összeszorított ajkai éppen eleget mondtak.

— Mondottam már önnek, hogy Bourdeu ur veszedelmes ember, — jelentette ki Rastoil ur, hogy leplezze felindulását. — És különben is: nem idevaló ember s nem is ismerheti a mi bajainkat. Akkor hát inkább a márkit válasszák meg újra.

— Hogyha Bourdeu fenntartja a jelöltséget, a köztársaságiak csufos kisebbségben maradnak, ami már igazán szégyenletes lenne reánk nézve, — jegyezte meg Faujas abbé.

Condamin-né mosolygott. Kijelentvén, hogy a politikához ugysem konyit, elmenekült, míg Faujas abbé az elnököt magával vonta a lugas mélyére, ahol halk hangon tovább folytatták a beszélgetést. Mikor azután lassu léptekkel onnan is visszatértek, Rastoil elnök így felelt Faujas abbnéak:

— Igaza van, abbé ur, csakugyan megfelelő jelölt lenne. Nem tartozik egyik párthoz sem, így hát a szövetséget létre lehetne hozni köztük. Én éppugy nem szeretem a császárságot, akár csak ön, nemde, abbé ur! De mégis csak gyermekes lenne, hogyha a kamarába mindig csak olyan képviselőket küldenénk, akiknek csupán az lenne a küldetésük, hogy szüntelenül borsot törjenek a kormány orra alá. Plassans-nak

elég a maga baja: olyan idevaló emberre van tehát szükség, aki meg tudná védelmezni a város érdekeit.

— Tűz!... Tűz! — hangzott Aurélie cérnaszál hangja.

Surin abbé, aki csapatvezér volt, most a lugast kutatta keresztül-kasul.

— Viz!... Viz! — kiáltotta most Aurélie kisasszony, akit módfölött mulattatott, hogy hiába kutatnak az eldugott zsebkendő után.

Az egyik Maffre-fiu azonban mégis csak megtalálta a négyrét összehajtott zsebkendőt egy virág-cserép alatt.

— Nohát, ez az égimeszelő Aurélie akár a szájába is dughatta volna azt a zsebkendőt! — jegyezte meg Paloque-né. — Kényelmesen elfért volna benne s ráadásul senki sem kereste volna ott.

Paloque ur azonban egyetlen dühös pillantással belefojtotta a szót, mert ujabban immár nem tűrte a felesége kesernyés kifakadásait. Miután attól tartott, hogy Condamin ur meghallotta a felesége megjegyzését, halkán ezt motyogta:

— Milyen szép fiatalság!

— Kedves uram — mondotta Condamin ur, az erdők és vízművek felügyelője, Bourdeu urnak — győzelme bizonyos! De jól vigyázzon ám, ha majd Párisban székel! Megbízható forrásból értesültem, hogy a kormány erőszaktól sem riad vissza arra az esetre, hogyha az ellenzék kellemetlenné válik reá nézve.

A volt megyefőnök nyugtalanul tekintett Condamin urra s váltig azon töprengett, vajjon nem gunyit üznek-e most belőle! Péqueur des Saulaies mosolyogva pödörgette a bajuszát. Később ismét általánossá vált a beszélgetés s Bourdeu boldogan állapította meg, hogy tapintatos módon itt mindenki az ő várható győzelmének örül s ennek alkalmából üdvöz-

lik öt. Egy órahosszat élvezte a nagy népszerűség dicsőségét.

— Valóban csodálatos, mennyivel hamarabb érik a szőlő napsütésben — jegyezte meg Bourrette abbé, aki eddig meg sem moccant a székén, hanem szüntelenül a lugast szemlélte.

— Északi vidékeken csak úgy érik meg a szőlő, ha a fürtöket beárnyékoló leveleket eltávolítják — magyarázgatta Porquier orvos.

Épp e kérdés körül indult meg a heves vita, mikor felhangzott Séverin hangja:

— Tűz! . . . Tűz!

Séverin olyan ügyetlenül akasztotta föl a zsebkendőt a kertajtó mögé, hogy Surin abbé legott megtalálta. Mikor azonban a zsebkendőt Surin abbé rejtette el, bizony a játékos fiatalság jó félóra hosszat hiába kutatott utána az egész kertben; végre is lemondottak arról, hogy megtalálják. Ekkor azután maga Surin abbé mutatta meg a zsebkendő rejtekhelyét egy veteményes ágy kellő közepén, ahová az abbé olyan ügyesen összegöngyölve dugta el, hogy az fehér kődarabnak látszott. Az egész délutáni játék során ez volt a legsikerültebb mesterfogás.

Annak híre, hogy a kormány egyetlen jelöltet sem fog támogatni, az egész várost bejárta s mindenütt nagy megütközést keltett. A kormánynak ez a tartózkodó álláspontja szükségképpen aggodalommal töltötte el a különféle politikai csoportokat, amelyek mindegyike arra számított, hogy a hivatalos jelölés esetén a szavazatok majd megoszlanak. Lagrifoul márki, Bourdeu és Maurin, a kalaposmester, körülbelül egyenlő arányszámban számíthattak az összes szavazatok három harmadára; bizonyos, hogy pótválasztásra kerül a sor, akkor pedig csak az Isten tudja, ki kerül ki győztesen! Igazság szerint volt még egy negyedik jelölt is; beszéltek róla, akinek azonban még a nevét sem ismerték, csak annyit tudtak róla,

hogy nagyon jóakaratu férfiu, aki talán egy táborba tudná vonni a szavazókat. A megijedt plassans-i választópolgárok, amióta a maguk urainak tudták magukat, most már csak megegyezésre törekedtek s azt a polgártársukat óhajtották megválasztani, akiben valamennyi párt bizalma összpontosul.

— Rosszul teszi a kormány, hogy ugy bánik velünk, mint valami vásott kölyökkel! — beszéltek bosszus hangon a ravasz politikusok a kereskedők egyesületében. — Hát nem azt mondhatják-e reánk, hogy ez a város a forradalom fészke? Hogyha a kormánynak lett volna annyi sütnivalója, hogy valami elfogadható jelöltet állítson: valamennyien arra szavaztunk volna... Az al-megyefőnök ur meg éppen valami leckéről beszélt. Hát köszönjük szépen, abból a leckéből nem kérünk! Majd találunk mink magunknak való jelöltet s megmutatjuk, hogy Plassans józaneszü, önálló, szabad város!

És most jelöltet kerestek. Csakhogy azok a nevek, amelyeket a jóbarátok és az érdekeltek hoztak forgalomba, még inkább fokozták az általános zürzavart. Egy hét leforgása alatt Plassans-nak vagy két tucat jelöltje volt. Az öreg Rougon-né, aki most már aggódott és nem látott tisztán, fölkereste Faujas abbét, aki előtt azután alaposan kidühöngte magát az al-megyefőnök ellen. Hogy ez a Péqueur des Saulaies számár, tetszelgő báb, aki a hivatalos szalónok díszül szolgálhat csupán. Egyszer már vereségbe juttatta a kormányt, nevetséges nemtörődömségével pedig most végképp lehetetlenné teszi.

— Csillapodjék, asszonyom! — mondotta Faujas abbé mosolyogva. — Péqueur des Saulaies ur most csak engedelmeskedik... A győzelem bizonyos!

— Ugyan! Hiszen önöknek még jelöltjük sincs — kiáltott föl Rougon-né. — Hol van hát a jelöltjük?

Faujas abbé ekkor előadta a tervét. Rougon-né, okos asszony létere, helyeselte a tervet, a jelölt nevét

azonban, amit az abbé elárult neki, a legnagyobb csodálkozással fogadta.

— Hogyan? . . . Önök ezt az embert választották? — fakadt ki Rougon-né. — Nohát, erre ugyan soha senki nem gondolt volna!

— Remélem is, hogy nem gondoltak reá — felelte Faujas abbé megint csak mosolyogva. — Hiszen nekünk ép olyan jelöltre van szükségünk, akire senki nem gondolt, mert az ilyent mindenki elfogadhatja anélkül, hogy szégyenkeznie kellene.

Majd, az olyan erős ember hajlandóságával, aki elhatározását kész tüstént megokolni, az abbé így folytatta:

— Oh, én sokat köszönhetek önnek, mert sok hiba elkövetésétől mentett meg engem, asszonyom! Csak a végcél lebegett szemem előtt, de nem vettem észre a kifeszített hálót, amelyben könnyen elpusztulhattam volna . . . De hála Istennek, vége az apró csatározásoknak s most már azután kedvem szerint cselekedhetem . . . Ami pedig a jelölt megválasztását illeti, nyugodjék bele asszonyom: nagyon jó! Plassans-ba való érkezésemet követő naptól kezdve kerestem az én emberemet, de csak ezt az egyetlenegy találtam megfelelőnek. Alkalmazkodó, tehetséges és nagyon tevékeny ember, aki értette a módját, hogy mindenkivel megszerettesse magát, ami már magában véve nem közönséges becsvágyra mutat. Azt is tudom, hogy ön, asszonyom, nem kedveli őt; ez az oka annak, hogy eddig nem avattam be a dologba. Ön azonban téved, asszonyom! Mert hamarosan meg fogja látni, mire viszi majd ez az ember, mihelyt nyeregbe ülhet. A szenátorságig meg sem áll! . . . Ami pedig engem erre az elhatározásra birt, az voltaképpen a leleményessége, amellyel a vagyonát szerezte. Ahogy nekem elmondották: három izben érte tetten s három izben fogadta vissza a feleségét, de mindannyiszor százezer frankot vasalt be a derék após

uramon. És hogyha csakugyan ily módon szerezte a vagyonát, akkor bizony az én jelöltem ugyancsak mindenféle hájjal megkent, ravasz ember lehet, akinek bizonyos ügyekben még nagy hasznát vehetik Párisban... Oh, asszonyom, bátran kereshetne ön más jelöltet! Ennek az egyetlen egynek kivételével, csupán tökfejü embereket találna Plassans-ban.

— Ha így van: akkor ön, abbé ur, értékes ajándékkal lepi meg a kormányt! — jegyezte meg Rougon-né nevetve.

Az öreg Rougon-né végre is megnyugodott. Másnap már az egész város visszhangzott Delangre ügyvéd és polgármester nevéől. Azt beszélték, hogy barátai szinte erőszakkal tukmálták reá a jelöltséget. Delangre sokáig huzódzott, mint aki méltatlan erre a hivatásra s váltig azt hangoztatta, hogy még hozzá nem is politikus, míg Lagrifoul márki és Bourdeu urak már sok tapasztalatot és jártasságot szereztek a közügyek terén. Mikor azonban azt az érvet szögezték vele szembe, hogy Plassans-nak épp olyan képviselőre van szüksége, aki egyik párthoz sem tartozik, végre megadta ugyan magát, de nagyon határozott politikai elvről tett hitvallást. Kijelentette, nagyon okosan, hogy nem azért megy ő a kamarába, hogy ott török-szakad akadékoskodják a kormánynak, vagy hogy tüzön-vizen át kövesse; ő csakis a város érdekeit fogja képviselni és különben is mindig csak azt tartja szem előtt: szabadság a rendben és rend a szabadságban! Végül még azt is kijelentette, hogy továbbra is megmarad Plassans polgármesterének, meg akarván mutatni azt, hogy pusztán kiegyenlítő és közigazgatási az a szerep, amelyre vállalkozott. Nagyon okos, nagyon talpraesett kijelentések voltak ezek. A kereskedők egyesületének ravasz politikusai még aznap este nem győzték elégszer ismételni:

— Ugy-e, hogy megmondottam már régen, hogy olyan ember kell nekünk, mint Delangre ur!... Ki-

váncsi vagyok, mit szól hozzá az al-megyefőnök, hogyha majd a polgármester neve kerül ki győztesen az urnából? Talán csak nem fognak bennünket azzal megvádolni, hogy pusztán duzzogó iskolásgyermekhez méltó daczból szavaztuk reá; viszont azt sem vethetik a szemünkre, hogy térdre rogytunk a kormány színe előtt... Kapna csak a császárság néhány ilyen leckét: bezzeg más világ lenne itt!

Futótűz volt ez. Az akna már kész volt, még csak a szikra hiányzott. A három városnegyed valamennyi zugában, mindegyik házában és családjában dicshimnusz zengve emlegették Delangre nevét. Ő lett a várva-várt Messiás, a megváltó, akit tegnap még nem ismertek, reggel fölfedeztek s akit este már imádtak.

A sekrestyék mélyén, a gyóntatószékek öblében Delangre nevét emlegették; ez a név hangzott végig a templomokban, hallatszott a külváros szószékeiről s mint valami szentige, járt szájról-szájra s jutott el az ájtatos hivek legutolsó hajlékába is. A papok ugyszólván reverendájuk redőiben hordozták magukkal mindenüvé ezt a nevet; Bourrette abbé tekintélyemelő pocakjával kölcsönzött neki jóhangzást, Surin abbé mosolyának bájosságával, Rousselot püspök pedig pásztori áldásának minden nőies kecseségével tette közkedveltté a Delangre nevet. Az előkelő társaság hölgyei nem győzték magasztalni Delangre urat; szépnek találták a jellemét, finomnak és szellemesnek az arcát. Rastoil-né még mindig elpirult; Paloque-né szinte beleszépült a lelkesedésbe; ami pedig Condamin-né illeti: nos, ő kész lett volna legyezőharcra is érte s megnyerte a szíveket részére azzal, hogy melegen, gyöngéden megszorongatta az olyan választók kezét, akik megígérték, hogy Delangre urra fognak szavazni. És végül lelkesedett Delangre urért az ifjusági kör is, ahol Séverin valóságos hősként emlegette, míg Guillaume és a Maffre-fiúk a város rosszhírű lebujaiban szereztek számára hiveket. Mi több: még a leánymenedékhely

kis mihasznái is Delangre ur érdemeit dicsőítették, amint a bástyák néptelen utcáinak mélyén a városnegyed timárlegényeivel játszadoztak.

A szavazás napján az eredmény minden várokozást fölülmult. Az egész város összejátszott. Lagrifoul márki, majd Bourdeu is, dühöngve kiáltották, hogy árulás történt s mindketten visszaléptek. Így tehát Delangre egyedül Maurin kalaposmesterrel maradt a küzdőtéren. Ez utóbbira a külváros ezerötszáz kérlelhetetlen köztársasági érzelmű polgára adta le szavazatát. Ellenben Delangre polgármesterre szavazott a környék, a bonapartista telep, az új-város klerikális polgársága, az ó-város félénk szatócsai és kereskedői, sőt néhány royalista polgára a Saint-Marc-negyednek, melynek nemessége azonban tartózkodott a szavazástól. Így hát Delangre harminchármezer szavazatot kapott. Az egész ügy oly simán bonyolódott le, az eredményt olyan könnyed jókedvvel vítették ki, hogy aznap este egész Plassans ámult-bámult: mily egységes akarat honol köztük! A város azt hitte, hogy hirtelen valami heroikus álomból ébredt föl, valami hatalmas kéz varázsolta elő a földből azt a harminchármezer választót, ezt a szinte félelmetes hadsereget, melynek erejét eddig még senki sem sejtette. A kereskedők egyesületének politikusai csodálkozva néztek egymásra, mint akiket a győzelem teljesen kihozott a sodrúkból.

Rastoil ur társasága aznap este együtt gyült össze Péqueur des Saulaies al-megyefőnök társaságával, hogy az al-megyefőnökség kertre nyiló egyik szalónjában kiméletes módon megünnepelje a diadalt. Teát szolgáltak föl. A nap nagy győzelme végre egyé olvasztotta a két társaságot. A rendes törzsvendégek kivétel nélkül valamennyien megjelentek.

— Rendszeres ellenzékieskedést egyik kormány-nyal szemben sem folytattam, — jelentette ki végül Rastoil ur, az apró sütemények közül válogatva, amikkel Péquerur des Saulaies ur kínálta meg. — A bíróság

tartsa távol magát a politikai küzdelmektől. Sőt azt is elismerem szívesen, hogy a császárság sok szép és nagy dolgot mivelt és még több s nagyobb feladatok elvégzésére van hivatva, hogyha megmarad az igazság és a szabadság útján.

Az al-megyeifőnök meghajlással fogadta ezt a kijelentést, mintha ez a dicséret egyenesen az ő személyének szólt volna. Megjegyzendő, hogy Rastoil ur épp az előző nap estjén olvasta a *Moniteur* című hivatalos lapban, hogy fiát alügyésznek nevezték ki Faverolles-ba. Arról is sok szó esett, hogy Lucien Delangre feleségül veszi az idősebbik Rastoil-kisasszonyt.

— Ugy van, asszonyom, ez már befejezett tény! — felelte Condamin ur halk hangon Paloque-nének, aki erre vonatkozóan kérdést intézett hozzá. — Lucien Angéline-t választotta ugyan, noha Aurélie jobban tetszik neki. Dehát értésére adták, hogy a fiatalabb leány addig nem mehet férjhez, amíg az idősebbiket el nem vitték.

— Bizonyos ön abban, hogy csakugyan Angéline-t veszi el, — sutogta gonosz mosollyal Paloque-né. — Nem gondolja, hogy Angéline feltűnően hasonlít...

Az erdők és vízművek felügyelője diszkrét mosollyal illesztette az ujját az ajkára.

— Hát ezt bizony már igazán csak a véletlen szerencsére kell bízni, nemde Condamin ur? — folytatta Paloque-né. — Legalább a kötelék még szorosabbra fűződik a család közt!... Most tehát szent a barátság köztünk! Paloque a kitüntetést várja, én pedig mindent a legjobb rendben levőnek találom!

Delangre csak nagyon későn állított be, Nagy üdvriadallal fogadták. Condamin-né épp most adta tudtára Porquier orvosnak, hogy Guillaume fiát kinevezték postafőtisztnek. Csak úgy szórta mindenfelé a jó híreket: Bourrette abbé jövő esztendőre püspöki fővikárius lesz; Surin abbé negyvenéves kora előtt püspökséget kap, Maffre pedig kitüntetésben fog részesülni.

— Szegény, szegény Bourdeu! — mondotta végső sajnálkozásával Rastoil ur.

— Ejh, soh'se sajnálják! — kiáltott fel vigan Condamin-né. — Magamra vállalom, hogy megvigasztalom őt! Ugysem a kamara volt az ő vágyainak netovábbja. Megyefőnökség kell neki! . . Kérem, mondják meg neki, hogy majd találunk számára egy megyefőnökséget.

A csapongó jókedv egyre fokozódott. A szép Octavie szeretetreméltó jókedve s az az igyekezete, hogy mindenkinek kedvébe járjon: valósággal elbájolta az egész társaságot. A szó szoros értelmében ő volt az almegyefőnökség háziasszonya. Uralkodott. És ugyancsak ő volt az, aki tréfás módon okos tanácsokat osztogatott Delangre urnak arra nézve; hogyan töltsé be azt a helyet, amelyet majdan a törvényhozó testületben elfoglal. Félrevonta magával s felajánlotta neki, hogy beajánlja néhány befolyásos személyiségnél, amit Delangre hálás köszönettel fogadott. Ugy tizenegy óra tájt Condamin urnak az az ötlete támadt: hátha kivilágítanak a kertet! Octavie, a felesége azonban azzal az érveléssel csillapította le az urak lelkesedését, hogy az valóban illetlen lenne; olybá tünnek föl, mintha kiakarnák hívni maguk ellen az egész város haragját.

— Nos, és mi van Fenil abbéval? — kérdezte Octavie, hirtelen Faujas abbé felé fordulva, akit egyablakmélyedésbe vont félre magával. — Most hirtelen reá gondoltam . . . Hát még életjelt sem adott magáról?

— Oh, Fenil abbé nagyon tapintatos ember! — felelte Faujas abbé savanykás mosollyal. — Tudtára adták, hogy nagyon rosszul cselekedné, ha még ezután is beleavatkoznék a politikába.

És e diadalittas jókedv közepette Faujas abbé mindvégig komoly maradt. Nehéz győzelem volt biz' ez! Condamin-né haszontalan fecsegése untatta; e nagy-ravágyó közönséges emberek megelégedettsége pedig undorral töltötte el. A kandallóhoz támaszkodva, ott

állott egyenesen, a messziségbe révedező tekintettel. Most ő volt itt az ur, nem volt tehát szükség arra, hogy továbbra is elleplezze ösztöneit. Most már csak ki kellett nyujtania a kezét, hogy hatalmába vegye és megszerkesztesse az egész várost! Hatalmas fekete alakja megtöltötte az egész szalónt. Lassan-lassan egészen közelébe tölték a karosszékeket, amelyek valóságos kört alkottak körülötte. A férfiak elismerő szavait lesték, az aszonyok, alázatos rabszolganők módjára, esdő tekintetet vetettek feléje. Faujas abbé azonban kiméretlenül törte meg a kört s néhány rövid szóval bucsút mondva — elsőnek távozott.

Mikor a Chevillottes-sikátoron és a kerten keresztül Mouret-ékhez hazaérkezett, Marthe-ot az ebédlőben egyedül találta; a falhoz támasztott széken feledkezve, ott ült sápadt arccal, mélázó szemmel bámulva bele a füstölő lámpa fényébe. Fönn, az emeleten, Trouche-éknál vendégek voltak; Trouche éppen valami dévaj nótát énekelt, amihez Olympe és a vendégek — késnyéllel a poharakat verdesve — a kíséretet szolgáltatták.

HUSZADIK FEJEZET

Faujas abbé Marthe vállára tette a kezét.

— Nos, mit csinál itt, asszonyom? — kérdezte. Miért nem feküdt már le? . . . Nem megtiltottam, hogy várakozzék rám?

Marthe hirtelen fölriadt. Dadogva felelte:

— Azt hittem, hogy korábban jön haza. Elnyomott az álom . . . Rose teát főz.

Faujas abbé beszólította a szakácsnőt s megdorgálta, miért nem fektette le urnőjét, akár erőszak árán is. Olyan erélyes, parancsoló hangon beszélt vele, amely nem türt ellentmondást.

— Rose hozzon teát a plébános ur számára! — mondotta Marthe.

— Ejh, dehogy kell nekem tea! — kiáltott föl haragosan az abbé. — Feküdjék le asszonyom, de tüstént ám! Már igazán nevetséges! Hát nem lehetek többé a magam ura? . . . Rose, világítson!

A szakácsnő egészen a lépcsőaljig kísérté ki az abbét.

— Plébános ur tudhatja, hogy én nem vagyok hibás — mondotta Rose. — A nagyságos asszony igazán különös. Legyen bár akármennyire beteg: egy óra hosszat nem tud megmaradni a szobájában. Szünet nélkül jár-ke, amíg a lélegzete el nem akad, sűrőforog anélkül, hogy valami célja volna . . . Hiszen én szenvedek miatta legtöbbit, mindig itt lábatlankodik közelemben és csak utamban van . . . Hogyha végre fáradtan leroskad a székre, akkor aztán ott is marad jó hosszú ideig. Ott ül, maga elé bámul ijedt ábrázattal, mintha rémeket látna . . . Ma este is vagy tizszer figyelmeztettem, hogy menjen föl és feküdjék le, ha azt nem akarja, hogy a plébános ur megharagudjék. Mintha csak nem is neki beszéltem volna!

A pap fölment a szobájába, anélkül, hogy Rose szavaira válaszolt volna. Fenn azután, mikor Trouche-ék szobája elé ért, kinyújtotta a karját, mintha öklével meg akarta volna döngetni az ajtót. Az ének-szó azonban épp e pillanatban elhallgatott s az abbé a székek ide-oda tologatásából megértette, hogy a vendégek távozni készülnek. Sietett tehát a szobájába. Csakugyan, Trouche nemsokára két cimborájával együtt ment le a lépcsőn, akiket alighanem valamelyik lebujsztala alól szedett föl. Miközben a lépcsőn lebotorkáltak, Trouche egyre azt hangoztatta, hogy ő tudja ám, mi az illendőség: hazáig kísérni a barátait. Olympe a korlátot át mélyen kihajolva nézett utánuk.

— Bátran bezárhajta reteszsre az ajtót, ugysem jön haza hamarább reggelnél! — kiáltotta le Olympe a szakácsnőnek.

Rose, aki előtt Olympe ugysem titkolhatta férje korhelykedéseit, nagyon sajnálta a szegény asszonyt. Mikor az ajtót retesszel bezárta, közben így dünyögött:

— Hát tessék! Így menjen férjhez a nő! A férfiak vagy ütik-verik a feleségüket, vagy szajhák után szaladgálnak... Oh, mégis csak jó, hogy így maradtam, ahogy vagyok!

Mikor Rose visszament urnőjéhez, azt még mindig azonmód ülve találta, amint fájdalmas kábulatában elmerülten, a lámpa fényére bámult. Költögette, fölrázta s rávette, hogy feküdjék ágyba. Marthe mostanában nagyon félénk volt. Éjszakánként, mondotta Marthe, mintha nagy világosság árasztaná el a szoba falait s erős ütésekkel érezne a párnáin. Rose most rendszeren a szomszédos fülkében hált, ahonnan tüstént átszaladt urnőjéhez, hogy megnyugtassa, mihelyt annak legcsekélyebb panaszhangját meghallotta. Ez éjszaka is Rose még javában vefkőzött, mikor urnője hörgésére lett figyelmes; berohant hozzá s ott találta feldult, széttépett ágyneműi közt, a néma félelemtől kimeredt szemmel s öklével a száját tömködve, hogy kiáltozását magába fojtsa. Rose-nak épügy kellett őt biztatgatni, mint valami gyermeket; széthuzni a függönyöket, bepillantani az ágy alá és valósággal esküdni, hogy Marthe tévedett, nincs a szobában senki. Ezek az ijedezések a test teljes dermedtségével végződtek s Marthe ilyenkor fennakadt szemhéjjal, halottmerekven feküdt párnáin.

— Még most is és még mindig Mouret ur kinozza — dörmögte magában Rose, amint végre ágyba fektetett.

Másnap Porquier orvos látogatónapja volt, aki hetenként kétszer látogatta meg Mouret-nét. Az orvos megveregette Marthe tenyerét s a maga szeretetreméltó, derüs bizakodásával vigasztalta:

— Ejh, nagyságos asszonyom, föl a fejjel, nincs itt semmi baj!... Egy kissé még köhécsel, ugy-e? Mindössze elhanyagolt hurut, amit egy kis mellszörp-pel is meggyógyítunk.

Marthe azonban arról panaszkodott, hogy a háta és a melle szinte türhetetlenül fáj, a tekintetét pedig le sem vette az orvos arcáról, mintha arról és az orvos egész külsejéről akarná leolvasni azt, amit az elhallgatott előtte.

— Félek, hogy megőrülök! — zokogta Marthe.

Az orvos nevetve vigasztalta betegét. Marthe-et az orvos látogatása mindannyiszor megrémítette: félt ettől a különben olyan udvarias, nyájas embertől. Gyakran meg is parancsolta Rose-nak, hogy be ne bocsássa hozzá az orvost, s mondja neki azt, hogy ő már nem beteg, nincs tehát semmi oka annak, hogy szüntelenül orvost kelljen látnia maga körül. Rose csak a vállát vonogatta s az orvost mégis bebocsátotta. Az orvos végre nem is beszélt neki többé a betegségéről, mintha csak éppen egyszerű udvarias látogatást tenne nála.

Távoztában az orvos találkozott Faujas abbéval, aki a Saint-Saturnin-templomba indult hazulról. Az abbé Mouret-né egészségi állapota után tudakozódott.

— Hja, a tudomány néha bizony csődöt mond — felelte Porquier orvos komoly hangon —, de a Gondviselés jósága kimeríthetetlen!... A szegény asszony egészsége bizony alaposan megrendült, de azért én még nem mondok le róla. A tüdő még csak kevésbé van megtámadva, az itteni éghajlat pedig jó.

Ezután még hosszas magyarázatba fogott bele a mellbetegségek gyógyítását illetően Plassans vidékén. Már értekezést is irt erről a témáról, nem ugyan a nyilvánosság számára, mert hiszen ő nem akar mindenáron a tudós szerepében tetszelegni, hanem csak azért, hogy néhány meghitt barátjának fölolvassa.

— Ezek tehát azok az okok, — fejezte be ma-

gyarázatát Porquier orvos —, amelynek alapján bizvást hiszem, hogy a mi dombvidékünk egyenletes hőmérséklete, illatos növényzete és egészséges vize páratlanul kitűnő hatással mozdítják elő a tüdő betegségeinek gyógyulását.

Az abbé mogorva arccal, némán hallgatta az orvos fejtegetéseit.

— Nincs igaza, orvos ur! — felelte az abbé halk hangon. — Mouret-né számára Plassans nem megfelelő hely... Miért nem küldi őt Nizzába, hogy töltsen ott a telet?

— Nizzába? — ismételte az orvos csodálkozva.

Egy darabig Porquier rábámult az abbéra, majd udvarias hangon folytatta:

— Nizza valóban alkalmas hely lenne számára. Ideges izgatottságában a helyváltoztatás is valóban jó hatással lenne. Ajánlani fogom neki ezt az utazást... Mondhatom, kitűnő eszmét adott nekem, abbé ur!

Az orvos elköszönt s egyenesen Condamin-nét kereste föl, kinek legcsekélyebb féloldali fejfájása rendkívül nagy gondot okozott neki. Másnap az ebédnél, Marthe hevesen kikelt az orvos ellen; esküdözött, hogy többé nem bocsátja maga elé.

— Egyenesen ő tesz engem beteggé! — mondotta Marthe. — Ma délután is nem azt tanácsolta-e nekem, hogy utazzam el!

— Én pedig nagyon helyesnek találom, — jegyezte meg Faujas abbé, miközben az asztalkendőjét hajtogatta össze.

Marthe sápadt arccal, mereven nézett az abbéra s halk hangon mormolta:

-- Hát még ön is el akar távolítani engem Plassans-ból? De hiszen meghalnék ott, idegen helyen, távol az én megszokott otthonomtól és távol mindazoktól, akiket szeretek!

Faujas abbé már fölállott s menni készült; közelebb lépett Marthe-hoz s mosolyogva jegyezte meg:

— Barátai csak a javát akarják. Miért e lázadkozás?

— Nem és nem! Nem akarok elmenni innen! Megértette? — kiáltotta Marthe hátrálva.

Még egy kis ideig tartott a vita. Az abbé haragjában elvörösödött s karjait a mellén keresztbe fonta, mintegy leküzdeni akarván ily módon a kisértést, hogy megverje ezt az asszonyt. Marthe a falhoz támaszkodva egyenesedett föl, gyöngesége érzetén való kétségbeesésében. Azután megadással tárta ki karjait és esdve szólt:

— Kérem önt, abbé ur, engedje meg, hogy ittmaradhassak! — Szófogadó leszek.

Mikor azonban Marthe zokogásban tört ki, Faujas abbé vállvonogatás közben távozott, mint az olyan férj, aki irtózik a sirástól. Faujas-né, aki nyugodtan folytatta az ebédet, tele szájjal nézte végig ezt a jeletet. Hadd sirja ki magát kedvére, Marthe! — gondolta magában.

— Nincs helyén az esze, kedves gyermekem! — szólalt meg Faujas-né, ismét beföttet véve a tányérrjára. — Bizony még magára haragitja Ovide-ot. Nem tud bánni vele... Miért vonakodik attól az utazástól, hogyha az javára válik? Mi majd vigyázunk a házra, s ha visszatér: mindent a maga helyén talál.

Marthe még mindig zokogott, s úgy látszott, hogy meg sem értette Faujas-né szavait.

— Ovide-nak roppant sok a gondja, — folytatta az öreg Faujas-né. — Tudja-e, hogy akárhányszor reggel négy óráig fennmarad és dolgozik!... Az ön éjszakai köhögése is nagyon fölizgatja s a gondolkodásban is gátolja. Most már dolgozni sem tud, és többet szenved, mint ön... Tegye meg Ovide kedvéért is, kedves gyermekem, utazzék el és térjen vissza egészséggel!

Marthe fölemelte könnytől ázott, kipirult arcát s kétségbeesetten kiáltozta:

— Hát még az ég is hazudik?

A későbbi napok során a nizzai utazás kérdése nem jött többé szóba. Mouret-né legott fölfortyant, mihelyst valaki arra célzást tett. Olyan kétségbeesetten tiltakozott a Plassans-ból való eltávolítás ellen, hogy maga Faujas abbé is felismerte azt a veszedelmet, amit az ehhez a tervhez való csökönyös ragaszkodás jelent. Marthe immár szinte akadály volt az abbé diadalutjában. Röhögve jegyezte meg Trouche, hogy mindenekelőtt Marthe-ot kellett volna Toulettes-be küldeni. Mouret elszállítása óta Marthe a legszigorubb lelkigyakorlatok közé zárkózott, az urának még a nevét sem ejtette ki soha s imáiban csak azért fohászzkodott: bár egész lénye dermedt, örök álomba merülne! Ámde lelkinyugalmát a Saint-Saturnin templom sem tudta visszaadni, s onnan is a feledés kinos vágjától elteltén, tért vissza otthonába.

— Ez a mi háziasszonyunk ugyancsak hamis szemforgató asszony ám! — beszélte Olympe esténként az urának. — Elkísértem őt ma a templomba, ahol valósággal úgy kellett fölszednem a földről . . . Nevetnél, ha elmondanám neked, hogyan dül-ful Ovide ellen, akire kigyót-békát rákiált. Szinte dühöng. Azt mondja róla, hogy szivtelen és hogy rutul megcsalta, mikor vigasztalással hitegette. Még a jó Istennel is perbeszál! Hallanád csak! Csakis az ilyenfajta jámbor hívőtől telik ki, hogy ennyire ócsárolja a vallást. Mintha bizony az Isten valami nagy összeg erejéig megcsalta volna őt! . . . Tudod-e, mit mondok most? Azt hiszem, hogy az ura jár hozzá vissza — kísérteni!

Ezek a fecsegések Trouche uramat módfelett mulattatták.

— Az már aztán az ő baja! — felelte Trouche. — Hiszen ő akarta, hogy ezt a félbolond Mouret-t el-

tegyék láb alól! Bezzeg tudnám én, hogy mit kelljen tennem, hogyha én Faujas abbé helyében lehetnék! Majd ellátnám én a baját s úgy megszelidíteném, hogy olyan lenne, akárcsak a kezes bárány! Csakhogy ez a Faujas valósággal ökör! Meglásd, még maga is rámegegy! . . . Hidd el, kedvesem, hogy a bátyád nem úgy bánik velünk, hogy érdemes lenne őt kihuznunk a hinárból. Biz' én csak jót nevetek, hogyha a háziasszonyunk a víz alá buktatja majd. De mi a fenének kezd is ki egy asszonnyal az a férfi, aki olyan természetű, mint amilyen a bátyád!

— Ugy van: Ovide semmibe se vesz bennünket, asszonyokat — mormolta Olympe.

Trouche uram most halkabb hangon folytatta:

— Tudod, kedvesem, hogyha ezt a háziasszonyt a te drágalátos bátyáddal együtt valahogyan elvinné innen az ördög: hát akkor mi ketten maradnánk itt az urak! Az egész ház a miénk lenne. Szép kis vagyona tehetnék szert . . . Künn lennénk a vízből!

Mouret eltávolítása után a földszinti helyiségeket különben is már Trouche-ék foglalták el. Olympe azzal a panasszal kezdte, hogy odafenn valamennyi kandalló füstöl; majd meggyőzte Marthe-ot arról is, hogy a szalon, amelyet ezidőszerint különben sem használnak, legegészségesebb helyiség az egész házban. Miután Rose-t utasították, hogy fűtsön be alaposan a szalonban, a két asszony ettől kezdve, véget nem érő fecsegés közben s a lángoló roppant fahasábkra bámulva, egész napjaikat itt töltötték. Hiszen Olympe vágyainak netovábbja mindig is az volt, hogy szép ruhában a pamlagon végignyulva, fényesen berendezett lakás kényelmét élvezhesse. Rávette Marthe-ot, hogy új kárpittal vonassa be a falakat, vásároljon új butorokat és szőnyeget. Ekkor azután Olympe átvedlett uri dámává. Papucsban és pongyolában járt-kelt s adta a háziasszonyt.

— Ennek a szegény Mouret-nének annyi a

gondja-baja, hogy megkért, legyen segítségére — mondogatta Olympe. — Én hát segítek neki, ahogy tudok. Hiszen szívességi szolgálat csupán!

És csakugyan annyira meg tudta nyerni Marthe bizalmát, hogy az merő kényelemszeretetből is reábizta a háztartás apró-cseprő gondjait. Olympe őrizte a pince- és a szekrénykulcsokat; ő fizette a szállítókat is. Sokáig törte a fejét: hogyan tudna befészkelődni valahogyan az ebédlőbe is! Trouche uram azonban erről lebeszélte: akkor nem ehetnének, nem ihatnának kedvükre; nem ihatnák meg a maguk kis borocskáját s nem hívhatnák meg cimboráikat egy kis feketekávéra. Azt mégis megigérette Olympe, hogy a csemegéből juttat valamit neki is. Olympe tehát teletömte a zsebeit cukorral, sőt még a gyertyavégeket és mind fölhordta neki. E célból nagy vászonzsebeket varrt a szoknya aljába, amelyeknek kiürítése minden este legalább is egy jó negyedóra hosszát eltartott odafenn.

— Nézd csak ezt a szomszág ellen való körtét! — mondotta Olympe halkán, amint a lopott eleséget egy rakásra beledobálta a ládába, amit azután az ágya alá rejtett. Ha netán összekülönböznénk is a háziasszonnyal, egy darabig mégis csak lesz miből éldegélnünk . . . Még néhány üveg befőttre s egy kis frissen sózott disznóhusra van szükségünk. Ezeket is fölhordom.

— Ejh, nem szükséges, hogy így alattomban csináld! — mondotta Trouche. — Én a te helyedben egyenesen Rose-zal hordatnám föl mindezeket, hiszen ugyis te vagy az urnő a háznál!

Maga Trouche a kertre vetette rá magát. Ugyis már régóta irigykedett Mouret-re, mikor látta, mint nyesegeti a fákat, hinti be homokkal az utakat, öntözgeti a salátáit. Vágyainak netovábbja az volt, hogy legyen neki is legalább egy talpalatnyi földje, ahol áshat, kapálhat és ültethet kedvére. Hozzá is látott

legott, mihelyst Mouret-t elszállították s a kertet alaposan feldulta és teljesen átalakította. Mindenekelőtt a zöldségféléket kűszöbölte ki s mint gyöngéd lelkű ember, a virágokat szerette. Ámde már a második napon megunta az ásást, ami kifárasztotta, miért is kertészt fogadott fel, aki azután az ő utasítása szerint átalakította a veteményes ágyakat, szemétdombra hányta a salátát s alkalmassá tette a talajt arra, hogy tavasszal bazsarózsát, rózsátót, liliumot, sarkantyuvirágot, fölfutókát, szekfűbujtványt és geraniumot ültessen bele. Majd újabb ötlete támadt: rájött, hogy olyan szomoruvá, gyászosan komorrá a sok virágágyat azok a nagy, sötét bokrok teszik, amelyek szégyelvezik azokat; sokáig azon tételődött tehát, vajjon a bokrokat nem kellene-e valamennyit kiirtani!

— Hát persze, hogy igazad van! — biztatta az urát Olympe, akitől tanácsot kért Trouche. — Olyan az a kert, mint valami temető. Én a magam részéről öntött vasból készült, nyers fához hasonló alacsony kerítést szeretnék helyette... No, de majd rábeszéllem a háziasszonyt. Azokat a bokrokat pedig csak vágasd ki!

És a bokrokat csakugyan ki is vágták, egy hét múlva pedig a kertész már az öntöttvas-kerítést is felállította. Még néhány gyümölcsfát távolított el és helyezett át, amelyek a kilátást zavarták; világoszöld színre festette a lugasokat, apró, gömbölyű kövekkel diszitette a szökökutat. Rastoil ur vizesése nagy kísértés volt ugyan reá nézve, egyelőre azonban megelégedett azzal, hogy kiszemelte azt az alkalmas helyet, ahol majd ő is csináltat ahhoz hasonlót, „ha jól megy a dolog“.

— Hej, de nagyot néznek majd a szomszédok! — mondogatta Trouche esténként a feleségének. — Rögtön észreveszik, hogy bezzeg jóizlésű ember lakik most itt... Legalább nyáron, ha kitekintünk az ablakon, kellemes illatot és szép kilátást élvezünk.

Marthe rájuk bizott mindent s jóváhagyta minden szándékukat, amit tudomására adtak; végül azután már meg se kérdezték. Trouche-éknak most már csak egyedül az öreg Faujas-néval kellett harcolniok, aki lépésről-lépésre igyekezett tőlük visszahódítani a házat. Mikor Olympe a szalont is megkaparintotta, kénytelen volt valóságos csatát vívni a saját édesanyjával. És kis hija, hogy nem az anyjái lett a győzelem, amit különben az abbé hiusított meg.

— Az a te gonosz hugod, fiam, megrágalmaz bennünket a háziasszonynál — panaszkodott gyakran az öreg Faujas-né. — De én belelátok ám a kártyájába s jól tudom, hogy minket innen ki akar szorítani, hogy minden jó egyedül csak az övé legyen... Hát nem betelepedett már a szalonba is, mint valami uri dáma, az a semmirekelő!

Az abbé oda se figyelt, csak haragos kézlegyintéssel felelt. Egyszer azonban mégis kifakadt s így förmedt rá az anyjára:

— Kérem, édesanyám, hagyjon engem békén! Ne is beszéljen nekem sem Olympe-ról, sem Trouche-ról... Akasszák föl magukat, ha úgy tetszik nekik!

— De hiszen elveszik ezt az egész házat! Megrágnak ezek mindent akárcsak a patkány! Mire a magadéhoz akarsz nyulni, akkorára már mindent fölfalnak... Egyedül te birnál velük, fiam.

Faujas abbé keserü mosollyal nézett az anyjára.

— Ön nagyon szeret engem, megbocsátok tehát, édesanyám, — felelt halk hangon a pap. — Nyugodjék meg, egészen másra vágyom én, nem erre a házra! Ez a ház nem az én tulajdonom, nem kell nekem a másé, csak az, amit én magam szereztem. Büszke lesz majd reá, édesanyám, ha megtudja, hogy mire vágyom én!... Trouche hasznos szolgálatot tett nekem, szemet kell hunynom tehát.

Faujas-né kénytelen volt takarodót fujni. Nagyon

kelletlenül tette s mérgesen dörmögött, hallván Olympe kárörvendező nevetését, amellyel üldözte őt. Fiának teljes érdektelensége és közömbössége, ezt az asszonyt, a maga falánk étvágyával s józan parasztfukarságával együtt valósággal kétségbeejtette. Faujas-né biztonsgában akarta tudni s üresnek és tisztának látni a házat, hogy majdan, ha egyszer Ovide-nak arra szüksége lesz: készen találja azt! Trouche-ék pedig kapzsiságukkal kétségbeesésbe kergették, mint ahogy kétségbeesik a zsugori ember, mikor a vagyonából idegenek kifosztják. Ugy érezte, hogy Trouche-ék egyenesen az ő vagyonából élösködnek, a husán rágódnak koldusbotra juttatják őt és imádott fiát! Mikor azután az abbé megtiltotta neki, hogy Trouche-ék lassu térhódításának elleneszegüljön, Faujas-né arra határozta el magát, hogy legalább megmenti azt ami még menthető. Ettől kezdve ő is éppugy fosztogatta a szekrényeket, mint Olympe. Ő is nagy zsebeket varrt a szoknyájába s neki is volt olyanféle ládája, amelyet a lopott holmikkal töltött meg: eleséggel, fehérneművel, csipp-csupp tárgyakkal,

— Nos, mi az, mit dugdos ott, édesanyám? — kérdezte tőle egy este a fia, aki, mikor a szobába lépett, meghallotta hogy valamit rakosgat a ládába.

Faujas-né ötölt-hatolt, de a fia most már mindent megértett s iszonyu haragra lobbant.

— Oh, mily szégyen és gyalázat! — kiáltott fel a pap. — Hát közönséges tolvaj lett az én anyámból? Elképzeli azt, mi lenne, hogyha rajtakapnák? Nyelvehegyére venne engem az egész város!

— Teérted tettem, Ovide, — motyogta Faujas-né.

— Tolvaj! Az én anyám tolvaj! Azt hiszi talán, hogy én is lopok, hogy azért jöttem ide, hogy lopjak, hogy egyetlen vágyam kinyujtani kezemet mindaz után, amit csak elérhetek vele! Jó Isten, miféle fogalmi lehetnek én rólam? . . . El kell válnunk, anyám, ha nem tudjuk jobban megérteni egymást.

Ezek a szavak porig sujtották az öreg asszonyt, aki még mindég ott kuporgott a láda előtt; majd leült a földre s fulladozva, sápadt arccal tárta ki szélesen a két karját. Mikor végre szólni tudott, így esedekelt:

— Esküszöm, fiam, hogy érted, csakis térted tettem . . . Hiszen figyelmeztettelek, hogy azok mindent összeharácsolnak, Olympe mindent összeszed a zsebébe. Neked azután nem jut semmi, még egy darab cukor sem . . . De nem, nem teszem többé, mert te ellenzed. Viszont te is tőrj meg engem magad mellett, fiam! Ugye, nem kergetsz el?

Faujas abbé kijelentette, hogy mindaddig nem tesz semmiféle ígéretet, valameddig az anyja vissza nem tesz mindent oda, ahonnan elvette. Személyesen ügyelt föl közel egy héten át, amíg az a bizonyos láda titkon kiürült; végignézte, mint rakja meg az anyja a zsebeit s megvárta, amíg egy fordulót tett, hogy újabb utat tegyen. Faujas abbé óvatosságból esténként csak két fordulót engedett tennie. Az öreg Faujas-nének majd megszakadt a szive, mikor az elorzott tárgyakat egyenként vissza kellett csempésznie. Sirni ugyan nem mert, de szemhéjai a bánatkönnyektől megduzzadtak, a kezei pedig most még jobban reszkettek, mint akkor, mikor azokat a szekrényekből elcsente. Ámde mégis csak az sujtotta le végképp, hogy azokat a tárgyakat, amelyeket ő visszalopott a helyükre, másnap már Olympe emelte el onnan, aki állandóan nyomában volt. A fehérnemű, az élelmiszerek, a gyertyavégek mindössze zsebet cseréltek.

— Én már többé nem viszek el innen semmit! — jelentette ki az öreg Faujas-né a fiának e váratlan csapás hatása alatt. — Pedig ugyis hiába, mert hugod mindent zsebrerak, mihelyst háttat fordítok. Oh, az a gézengúz! Egyszerűbb lett volna, hogyha az egész ládát azonmód átengedem neki. Alighanem már szép kis raktára lehet odafenn! . . . Kérlek hát, Ovide, engedd meg, hadd tartsam meg én azt, ami még megmaradt.

Ezzel nem ártunk a háziasszonynak mert hiszen így is, úgy is elveszett az már reá nézve.

— A hugom mindössze az marad, aki eddig is volt; de azt akarom, hogy az én édesanyám ezután is tisztességes, becsületes asszony maradjon! — felelte nyugodtan az abbé. — Többet lendít anyám az én ügyemen azzal, hogy hasonló cselekedettől a jövőben tartózkodni fog.

Az öreg Faujas-nének tehát az utolsó darabig, mindent vissza kellett adnia, s ettől kezdve ádáz gyűlölettel telt el mind Trouche-ék, mind Marthe, sőt az egész Mouret-ház iránt. Kijelentette, hogy az az érzése, hogy lesz még idő, amidőn mindezekkel szemben ő fogja megvédelmezni a fiát!

Eszerint tehát most már Trouche-ék uralkodtak a házban. A házat teljesen a hatalmukba kerítették s még a legkisebb zugba is behatoltak. Egyedül az abbé lakosztályát tartották eddig tiszteletben. Még csak tőle reszkettek. Mindez azonban nem tartotta őket vissza attól, hogy meg ne hívják cimboráikat s ne csapjanak afféle „dinom-dánom“ multságokat, amelyek sokszor éjfélután két óráig is eltartotak. Guillaume Porquier volt gyakori vendégük egészen fiatal barátainak társaságában, Olympe, ellenére harminchét esztendejének, ugyancsak tetszeni vágyott s nem egy megugrott fiatal nővendék sürgött-forgott a szoknyája körül, ami tulboldoggá tette és olyan nevetésre fakasztotta, mintha csiklandoznák. Mintha paradicsommá változott volna számára ez a ház! Trouche vigyorogva tréfálkozott vele, mikor magukra maradtak; azt mondotta, hogy iskolai rajztömböt talált a felesége szoknyája alatt.

— Ejh, hát te nem mulatozol eleget kedvedre? — felelte Olympe harag nélkül. — Hiszen tudhatnád, hogy nem tartozunk egymásnak számadással!

Csakhogy igazán kicsibe mult, hogy Trouche durva kiruccanásával végkép el nem rontotta magá-

nak derüs életmódját. Az egyik apáca meglepte őt egy cserzővarga leányával, azzal a szőke, nagy lánnyal, akire Trouche már régebben szemet vetett. A lány elmondotta, hogy nem ő ám az egyedüli, akinek Trouche ur cukorkákat osztogatott, mert vannak ám még mások is! Az apáca, aki tudta, hogy Trouche ur rokona a Saint-Saturnin-templom plébánosának, volt annyira tapintatos, hogy nem hozta nyilvánosságra a kalandot, valameddig a plébános urral nem közölte. Faujas abbé megköszönte a kiméletet s kijelentette, hogy az efféle botrány elsősorban is a vallás ügyének ártana. Az esetet tehát agyonhallgatták s így a védnöknők meg sem tudták. Hanem aztán Faujas abbé odahaza ugyancsak kiadta ám a nyargalót az ő drágalátos sógorának, akit a felesége, Olympe fülhallatára hordott le alaposan, hogy annak fegyvert adjon a kezébe az urával szemben, akit azzal sakkban tarthatott. És azóta Olympe, ha Trouche rossz fát tett a tüzre, gunyosan az orra alá dörgölte:

— Hát csak menj és szórj cukorkákat az „apró szenteknek!”

De volt ennél még nagyobb bajuk is. Ellenére annak a jólétnek, amelyben most részük volt s ellenére annak, hogy a háziasszony szekrényei ugyancsak ellátta őket minden jóval: nyakig usztak az adósságban s fünek-fának tartoztak a kerületben. Trouche a kávéházakban nyakára hágott a fizetésének, Olympe pedig üres cicomára költötte el mindazt a pénzt, amit fantasztikus mesékkel Marthe zsebéből csikart ki. A megélhetéshez szükséges egyéb dolgokat hitelre szerezték be. Kiváltképpen a rue de la Banne pástétomsütőjének számlája okozott nekik nagy gondot, mely számla száz franknál is nagyobb összeget tett ki, s kiváltképpen azért, mert ez a pástétomsütő ugyancsak goromba ember volt ám, aki azzal fenyegette meg Trouche uramékat, hogy mindent elmond Faujas abbénak. Hát bizony Trouche-ék emiatt állandó aggo-

dalmak közt éltek, mert irtóztak a szörnyü jelenettől. Mikor azonban a számlát mégis csak bemutatták az abbénak, ez legott szó nélkül kifizette az összeget, sőt még szemrehányást sem tett érte senkinek. Mintha az abbé a mindennapi élet nyomoruságai fölé helyezkedett volna; folytatta tovább a maga rideg, örömtelen életét ebben a pusztulásnak indult hajlékban, anélkül, hogy észrevette volna a falakon rágódó ragadozó fogakat s a lassu, alattomos rombolást, amely máris megrecsegtette feje fölött a háztetőt. Minden, de minden romlásnak s pusztulásnak indult körülötte, mi alatt ő nagyratörő álmainak megvalósítására törekedett. Mint harcrakész katona, szinte állandóan fegyverben élt nagy, puszta, disztelen szobájában, megtagadván magától minden legkisebb kényelmet s haragudott, ha valahogyan a kényelmét keresték. Amióta ura lett Plassans-nak, megint csak elhanyagolta külsejét: kalapja vörösre kopott, a harisnyája sáros, a reverendája pedig, amelyet az anyja minden reggel kitatarozott, kezdett immár hasonlítani ahhoz a siralmas külsejű, nyütt, kifehéredett rongyhoz, amit kezdetben viselt.

— Ejh, hiszen ez még nagyon megjárja! — felelte az abbé annak, aki mégis félénk célzást mert tenni rája környezetéből.

És fennen fitogtatta, mutogatta az utcán, rá sem hederítve a feléje irányuló sanda tekintetekre. Nem kihívás volt ez részéről, hanem egyszerű és természetes hajlam. Most, amidőn már azt hitte, hogy nincs többé szüksége arra, hogy másnak is megnyerje tetszését, megint csak visszaesett eredeti állapotába, amikor megvetett mindenféle tetszenivágyást. Hiszen éppen azt tartotta dicsőségnek, hogy a meghódított Plassans lakosai előtt olyannak mutatkozzék, amilyen valóságában volt: esetlen, nagy testével, durvaságával, rongyos ruhájában.

Condamin-né, akit a reverendájából kiáradó fa-

nyar illat módfölött bántott, egyizben anyailag meg akarta korholni.

— Tudja-e azt, abbé ur, hogy a hölgyek lassanként elidegenednek öntől? — jegyezte meg Condamin-né mosolyogva. — Szemére vetik, hogy az öltözködésére egyáltalán nem fordít gondot... Ezelőtt, ha clövette a zsebkendőjét, olyan illat áradt szét körülötte, mintha csak a ministráns fiu lóbálná háta mögött a tömjéntartót.

Faujas abbé nagyon meglepődött. Oh, ő nem változott, mondotta. Condamin-né azonban közelebb hajolt hozzá s barátságos hangon folytatta:

— Engedje meg, kedves plébános uram, hogy őszintén beszéljek... Nos, ön nagyon rosszul teszi, hogy elhanyagolja a külsejét. Ritkán borotválkozik, meg sem fésülködik, a haja állandóan olyan kócos, mintha épp most jönne valami ökölharcból. Mondhatom, abbé ur, hogy mindez rossz hatást tesz ám mindenkire... Épp tegnap mondták nekem Rastoil-né és Delangre-né, hogy rá sem ismernek önre. Higyje el, hogy elért sikereit kockáztatja.

Faujas abbé gunyosan föl kacagott, megrázva bárdolatlan, hatalmas üstökét.

— Oh, ezen mi már tuestünk! — felelte az abbé. — Most már csak fogadjanak el engem fésületlenül is.

És csakugyan: Plassans kénytelen volt őt fésületlenül is elfogadni. Az alkalmazkodó, simulékony papból rideg, zsarnoki természetű ember lett, aki minden más akaratot megtört. Az arca megint csak földszinüvé vált, a tekintete mint a sasé; nagy kezei csak fenyegetésre és korholásra emelkedtek. A város határozottan megrémült, mikor ezt az urává elfogadott, fanyar szagu embert, piszkos lebernyegében, ördögien rőt hajával ily félelmetes módon megnőni látta. A nők szóltan félelme méginkább megnövesztette a hatalmát. Bünbánó, jámbor hiveivel szemben

szinte kegyetlen volt és mégsem mertem senki ott hagyni. Az asszonyok jóleső, lázas borzongással jártak eléje.

— Kedvesem — vallotta meg Condamin-né Marthe-nak egy alkalommal —, nem volt igazam, mikor azt kívántam tőle, hogy használjon illatszert. Már megszoktam s úgy találom, hogy így sokkal jobb... Igazi férfi!

Faujas abbé kiváltképpen a püspöki rezidenciában gyakorolt kényuri hatalmat. A választás óta Rousselot püspök valóban kényelmes, munkátlan főpapi életet élt. A püspök kizáróan kedvelt régi könyveinek élt dolgozószobájában, ahol Faujas abbé — aki a szomszédos szobából egymaga intézte az egyházmegye ügyeit — valósággal zár alatt tartotta őt és csakis olyan személyeket bocsátott be hozzá, akikben ő teljesen megbizott. A papság reszketett ettől a hatalmas kényurtól; őszhaju agg papok görnyedeztek előtte akarát nélkül való papi alázatosságukban. Rousselot püspök bezárkózáván Surin abbéval szobájába, bizony keserű könnyeket hullatott titokban. Bezzeg sajnálta most Fenil abbé száraz, csontos kezét, akinek azonban mégis csak voltak gyöngédebb órái, míg ezidő szerint kérlelhetetlen és folytonos elnyomatás súlyát érezte magára nehezedni. De azután mégis csak elmosolyodott s szeretetreméltó önzésében e szavakat mormolta önmagával megbékélve:

-- Most pedig fogjunk hozzá a munkához, kedves fiam!... Voltaképpen nincs is okom panaszra, hiszen olyan az életem, amilyenről mindig álmodoztam; teljes-tökéletes egyedüllét a könyveimmel!

A püspök felsóhajtott s azután folytatta:

— Boldogságom teljes lenne, ha attól nem kellene tartanom, hogy elveszitem önt, kedves Surin... Végül még majd önt sem türi meg itt. Tegnap is úgy vettem észre, hogy nagyon ferde szemmel néz önre. Kérem tehát, beszéljen mindig az ő szájaize szerint,

legyen a segítségére, engem pedig ne kiméljen. Hej, önön kívül, kedves fiam, nincs már nekem — senkim!

A választások után két hónap múlva Vial, az egyik püspöki fővikárius, Rómába költözött. Természetesen Faujas abbé a maga részére biztosította ezt az állást, noha azt már jórégén Bourrette abbénak ígérték oda. De még a megürült Saint-Saturnin plébániát sem engedte át szegénynek, hanem azt is egyik hívének, egy nagyravágyó, fiatal papnak adományozta.

— A püspök ur hallani sem akart az ön kinevezéséről, abbé ur, — jelentette ki Faujas abbé, mikor találkozott Bourrette abbéval.

Mikor azonban az öreg pap akadozva azt mondotta, hogy majd a püspök urtól kér felvilágosítást és magyarázatot, Faujas abbé szelidebb hangon hozzátette még:

— A püspök ur gyöngélkedik, nem fogadhatja önt. De bizza csak reám, én majd magamévá teszem az ön ügyét.

Delangre ur a Kamarában mingyárt kezdetben a többséggel szavazott. Plassans tehát nyíltan a császárság mellett foglalt állást. Mi több: olybá tünt föl, mintha Faujas abbé egyenesen bosszút akarna állni ezeken az óvatos nyárspolgárokon oly módon, hogy a Chevillottes-sikátor kiskapuit bezáratta, így kényszerítvén Rastoil urat és barátait, hogy megint csak a főtéren levő hivatalos bejáraton át járjanak az almegyefőnökségre. Mikor a bizalmas ülések alkalmával maga Faujas abbé is megjelent, az urak valamennyien nagyon meghunyászkodtak előtte. És ez a zilált külsejű, nagytestű behemót ember oly varázslatos, néma félelmet terjesztett maga körül, hogy még akkor sem mert senki fölszólalni ellene, mikor jelen sem volt.

— A legérdemesebb ember! — áradozott Péqueur des Saulaies ur, aki megyefőnök szeretett volna lenni.

— Nagyon kiváló férfit! — jelentette ki Porquier orvos.

És valamennyien helyeslően bólintgattak a fejükkel. Condamin ur azonban, akit ezek az áradozások már hosszantottak, néha zavarba hozta az urakat.

— Jóindulatunak azonban mégsem mondható! — dünnyögte halkán.

Erre a kijelentésre megfagyott bennük a vér. Ez urak mindegyike azzal gyanúsította meg a szomszédját, hogy bizonyosan titkos besugója az abbénak.

— Oh, a fővikárius urnak nagyon jó szive van, csakhogy — mint valamennyi nagy szellem — talán egy, kissé tulszigoru — kockáztatta meg az óvatos Rastoil ur.

— Akárcsak jómagam! Én velem már igazán könnyü összeférni, mégis kemény ember hírében állottam — jegyezte meg Bourdeu ur, aki megint csak kibékült a társasággal, amióta Faujas abbé egy alkalommal elbeszélgetett vele négyszem közt.

Rastoil elnök, aki mindenkinek a kedvét kereste, ismét megszólalt:

— Tudják-e uraim, hogy a fővikárius urat püspökségre jelölik?

Lett erre szivbeli nagy örvendezés! Maffre ur ugy vélekedett, hogy Faujas abbé plassans-i püspök lesz, mihelyt Rousselot püspök távozik, kinek egészsége alaposan megrendült.

— Mindannyiunkra nézve nagy nyereség lenne — jegyezte meg ártatlanul Bourrette abbé. — A püspök urat nagyon elkedvetlenítette a betegsége, arról pedig biztos tudomásom van, hogy a mi kitünő fővikáriusunknak sok fáradságába kerül, amig a püspök ur némely igazságtalan elfogultságát el tudja osztalni.

— Önt nagyon kedveli, abbé ur — jelentette ki Paloque bíró, akit nemrég tüntettek ki. — A felesé-

gem hallotta, mikor amiatt panaszkodott, hogy önt következetesen mellőzik.

Ha Surin abbé is jelen volt: egy nótát fujt az urakkal. Neki már — ahogy az egyházmegye papjai beszéltek — a tarsolyában volt a püspöksüveg, Faujas abbé rideg modora sértette; de visszaemlékezvén a püspök ur jóslatára: kereste azt a sebezhető pontot, amelyen át le lehetne dönteni ezt az ember-kolosszust.

Egyébiránt ezek az urak már ki voltak elégitve, kivéve Bourdeu és Péqueur des Saulaies urakat, akik még mindig várták a kormány kegyeit. Ámde talán éppen azért, ezek ketten voltak Faujas abbé legbuzgóbb hívei. A többiek, őszintén szólva, szívesen föllázadtak volna már ellene, ha — mertek volna. Megunták a folytonos hálálkodást, amit pedig az abbé egyenesen megkövetelt tőlük, s türelmetlenül várták azt a bátor kezét, amely megszabadítja őket tőle. Összevillant a tekintetük, de legott lesütötték valamennyien a szemüket, mikor egyszer Paloque-né, hideg közömbösséget színlelve, így szólt:

— Nos, mi van Fenil abbéval? Száz esztendeje, hogy hírét sem hallottam.

Mély csend követte e szavakat. Egyedül Condamin ur volt az, aki ilyen sikamlós talajra mert lépni, s így most valamennyien rápillantottak.

— Azt hiszem, hogy elzárkóztan él touletes-i birtokán — felelte Condamin nyugodt hangon.

Condamin-né gunyos mosollyal toldotta meg:

— Oh, felőle már nyugodtan alhatunk: letört ember, aki nem fog többé beleavatkozni Plassans ügyeibe.

Most még csak egyedül Marthe volt akadály Faujas abbé útjában, aki érezte, hogy ez az asszony napról napra jobban kisiklik kezei közül. Papi és férfiui erejével s kemény akarattal igyekezett ő megtörni ezt az asszonyt, de nem bírta mérsékelni azt a tüzet, amelyet ő maga gyújtott benne. Marthe egye-

nesen a szenvedélyek logikus végcélja felé törekedett s óráról órára mindjobban vágyott megpihenni a békében, szomjuhozta az átszellemülést és az isteni boldogságban való teljes megsemmisülést. És halálos aggodalom fogta el Marthe-ot, hogy husának rab-bilincseibe verve, nem fog tudni fölemelkedni ama fényességig, amelyet most már még távolabb, még magasabban levőnek látott. A Saint-Saturnin-temp-lomban, ebben a hideg árnyékban, most már fagyos-kodott, pedig az izzó gyönyörök közelségét itt izlette meg először. És az orgona bugása is végighullámzott lehajtott nyakszirtje fölött anélkül, hogy a gyönyör kéjes borzongása nyakának puha pihezszálait meg-rezegtette volna. A tömjénfüst fehér felhői nem rin-gatták többé misztikus kábulatba, a lángoló fényben uszó kápolna, a csillagok ragyogásában tündöklő szentségtartó, az arannyal és ezüsttel ékes misemondó-ruhák könnyeitől homályos szeme előtt elhomályo-sodtak, elenyésztek.

Ekkor azután, mint a paradicsom tüzében égő, elkárhozott lélek, kétségbeesetten tárta ki két karját, hívta, szólította szerelmesét, aki őt eltaszította magá-tól s rebegve ejtette ki e panaszos szavakat:

— Istenem, én jó Istenem, miért tagadtál meg engem?

A boltivek néma hidegségétől sértődötten, Marthe szégyenkezve, a visszautasított szerelmes nő haragjá-val szívében, távozott a templomból. Fájdalmas testi szenvedésekről álmodozott, hogy a vérét adja oda ál-doztatul; dühöngve vergődött tehetetlenségében, hogy az imádkozásnál tovább nem mehet s nem vetheti magát egyetlen ugrással Isten karjai közé. Mikor az-után hazaérkezett, már csak Faujas abbéban remény-kedett. Egyedül az ő segítségével juthat az Isten színe elé; ő izlettette meg vele a fölvatás gyönyöreit, ő tépje hát széjjel a fátyolt. És képzeletében végigvonul-tatta lelki szemei előtt azokat a cselekedeteket, ame-

lyek lényének teljes kielégítését eredményezik. Faujas abbé azonban haragra lobbant s annyira megfélelkezett magáról, hogy még gorombáskodott is vele; meg sem akarta hallgatni mindaddig, amig megalázkodva, élettelenül térdre nem omlik tehetetlen holttestként. Marthe, egész testében lázadozva, állva hallgatta végig az abbét s megcsalt vágyainak ádáz haragját feléje viharozván, gyáva árulással vádolta, amely a halálát okozza.

Az öreg Rougon-né mostanában gyakran tartotta szükségesnek, hogy Faujas abbé és a leánya közt közvetítőként szerepeljen, mint ahogy valaha Marthe és Mouret közt. Marthe elpanaszolta neki a bánatát, mire ő szívére beszélt az abbénak mint anyós, aki gyermekei boldogságát akarja előmozdítani s aki azzal tölti az idejét, hogy békességet teremtsen a háiban.

— Nézze csak, abbé ur! — mondotta Rougon-né mosolyogva. — Hát önök ketten sehogy sem tudnak békében élni egymással? Marthe soha ki nem fogy a panaszból, ön pedig, legalább úgy látszik, örökösen csak duzzog... Jól tudom én azt, hogy az asszonyok tulkövetelők, de viszont ön sem eléggé kiméletes iránta... Én nagyon fájlalom a történeteket, pedig milyen könnyen megérthetnék önök egymást ketten! Kérem önt, kedves abbém, legyen hozzá egy kissé nyájásabb!

És ugyancsak ily barátságos hangon róttá meg Faujas abbét az elhanyagolt külseje miatt is. Mint jóérezkü és szimatu asszony, észrevette, hogy az abbénak kissé fejébe szállt a dicsőség, amellyel most visszaél. Majd a leányát mentegette: a szegény gyermek bizony sokat szenvedett, ideges érzékenysége tehát nagy kiméletre szorul; egyébként pedig kitünő jellemü, vonzó természetü asszony, akivel az ügyes férfi kedve szerint bánhat. Mikor azonban Rougon-né egyszer megint csak azt magyarázta, hogy Marthe-

tal bátran azt tehetné, amit csak akar: Faujas abbé megsokalta az örökös kukli-prédikációt.

— Ej, dehogyis! — fakadt ki az abbé durva hangon. — Az ön leánya bolond, s agyongyötör engem! Tudni sem akarok róla!... Nagyon hálás lennék az iránt, aki engem megszabadítana tőle.

Rougon-né, összeszorított ajakkal, merően nézett az abbé arcára.

— Meg kell adni, kedves abbé, hogy ön egy csöppet sem tapintatos — mondotta neki Rougon-né rövid szünet után. — Ez okozza majd a vesztét is. Dehát csak rajta, bukfencezzék, ha kedve telik benne! Én — mosom kezeimet. Támogattam önt; igaz: nem a szép szeméért, hanem hogy szivességet tegyek párisi jó barátainknak. Azt irták nekem, hogy legyek az utmutatója, hát az voltam önnek... De jegyezze meg jól magának abbé ur: nem tűröm, hogy az én házamban ön adja az urat! Hogyha a kis Péqueur és az a jámbor Rastoil remeg az ön reverendájától: hát rendben van. Mi azonban dehogyis félünk és ijedünk meg tőle s továbbra is mi akarunk itt az urak maradni. Az én uram már ön előtt meghódította Plasans-t és meg is őrizzük a várost a magunk számára. Ezt előre megmondom önnek, abbé ur!

E naptól kezdve Rougon-ék és az abbé közt nagyon elhidegült a viszony. Mikor azután Marthe megint csak panaszkodni jött az anyjához, ez kereken kijelentette neki:

— A te abbéd az orrodnál fogva vezet téged, leányom. Ezzel az emberrel sohasem fogsz zöld ágra vergődni... Én a te helyedben bizony az orrához dörgölném az igazságot. És különben is, egy idő óta nagyon piszkos; nem is értem: hogy tudsz együtt étkezni velem?

Az igazság pedig az, hogy Rougon-né zseniális tervet sugallt az urának. Arról volt szó, hogy az abbét félre kell tolni az utból s kamatoztatni azokat az

előnyöket, amelyeket az kivivott. Most, hogy a város helyesen viselkedett, Rougon — aki nyílt ütközetet nem akart megkockáztatni — egyedül is elég erős lesz arra, hogy Plassans városát továbbra is a jó uton tartsa meg. A Rougon-ék zöld szalónja ezzel még hatalmasabb lesz. És ettől kezdve Félicité azzal a kitartó ravaszsággal várakozott, amelynek vagyonát köszönhetette.

Azon a napon, amikor az édesanyja tudtára adta neki, hogy Faujas abbé őt „az orránál fogva vezeti” — Marthe vérző szívvél s a legvégsőre is elkészülve, kereste fel a Saint-Saturnin-templomot. Két óra hosszát időzött a néptelen templomban és szakadatlan imádkozások közt várta az átszellemülést s gyötörte magát, hogy enyhülést találjon. A megalázkodás a templom kőlapjaira nyomta le, a lázongás pedig arra készítette, hogy összeszorított fogakkal fölegyenesedjék, míg egész lénye, az örületig megfeszülve, azon törte-zuzta magát, hogy csak azt a semmiséget ragadja meg és halmozza el csókjával, amely immár szenvedélyévé vált. Mikor azután fölegyenesedett és távozott a templomból, mintha feketének látta volna az eget. Lába alatt nem érezte a kövezetet s a szűk utcák során végtelen magárahagyatottság érzése fogta el. Kalapját, sálkendőjét az ebédlő asztalára hajlítva, egyenesen Faujas abbé szobája felé tartott.

Faujas abbé éppen kis asztalánál ült, mélyen elgondolkozva; még a toll is kiesett a kezéből. Szórakoztatan ajtót nyitott, de amikor halovány arccal s merész elhatározástól sugárzó tekintettel maga előtt látta Marthe-ot, bosszus mozdulatot tett.

— Mit akar, miért jött ide? — kérdezte az abbé. — Menjen le tüstént s ha valami mondani valója van: várja meg, amíg fölkeresem.

Marthe azonban egyszerűen félretolta az utjából az abbét s szó nélkül belépett a szobába.

Az abbé létovázott egy pillanatig s küzködött a

saját durvaságával, amely már-már arra készítette, hogy kezét emeljen az asszonyra. És most ott állott szemtől-szemben Marthe-tal s a szélesen kitárt ajtót még becsukni is elfelejtette.

— Mit akar tőlem? — kérdezte ismételten az abbé. — Kérem, nincs időm, nem érek rá!

Ekkor azután Marthe csukta be az ajtót s mikor egyedül voltak ketten, közelebb lépett a paphoz s így szólt:

— Beszédem van önnel.

Marthe leült, szétnézett a szobában; megpillantotta a keskeny ágyat, a szegényes fiókosszekrényt, a fekete fából való nagy feszületet, melynek hirtelen megpillantása a puszta, disztelen falon, kissé megbor-zongatta. Fagyos nyugalom sugárzott alá a mennyezetről. A kandalló tüzhelye üres, egy csipetnyi hamu sincs benne.

— Meghül itt, asszonyom — szólalt meg az abbé most már szelidebb hangon. — Inkább menjünk le, kérem.

— Nem megyek! Beszédem van önnel — jelentette ki újra Marthe.

Összetette a kezét, mintha gyónni készülne, s azután így szólt:

— Én önnek sokkal tartozom, abbé ur... Amíg ön ide nem jött: lelketlen nő voltam. Ön volt az, aki az én lelkiüdvösségemet akarta. Önnek köszönhetem azt az örömet is, amiben ez életben részem volt. Ön az én megmentőm, ön az én atyám. Öt esztendő óta csak ön által és csak önért élek.

A hangja itt elcsuklott, s Marthe térdre akart rogygni. Az abbé azonban egy mozdulattal visszatartotta.

— Nos, én ma nagyon szenvedek, az ön segítségére van szükségem! — kiáltott föl Marthe. — Hallgasson meg, atyám! Ne tagadjon meg, nem hagyhat engem így magamra!... Az Isten úgy sem hallgat

meg engem, nem érzem többé, hogy van... Kérem önt, legyen irgalmas hozzám. Adjon tanácsot s vezessen el engem ahhoz az isteni kegyelemhez, melynek első boldogságát ön izlettette meg velem. Tanítson meg, mit kell tennem, hogy meggyógyuljak, hogy minél jobban behatolhassak az Isten szeretetébe!

— Imádkozzék! — felelte komolyan az abbé.

— Oh, én imádkoztam, imádkoztam órák hosszát, tenyerembe temetvén arcomat s igyekeztél végképp elmerülni az imádság minden egyes szavába. De megkönnyebbülést és az Isten jelenvalóságát nem éreztem.

— Imádkoznia kell, még többet imádkoznia, mindig csak imádkoznia, valameddig az Isten meg nem hallgatja önt és meg nem szállja a lelkét!

Marthe aggódva pillantott rá.

— Tehát igazán nincs más mentés, csak az ima? Ön nem tehet érdekemben semmit?

— Semmit! — jelentette ki mogorva hangon a pap.

Marthe nagy kétségbeesésében reszketve emelte magasba a kezeit, míg torkát a düh fojtogatta. Mégis uralkodni igyekezett magán s akadozva folytatta:

— Az ön mennyországa tehát bezárult előttem. Ön vezetett engem idáig, most pedig falba ütközöm... Emlékezzék csak vissza, mily nyugodtan éltem én akkor, mikor ön ide betoppant. Éldegéltem a magam kis fészkében vágyak és kíváncsiság nélkül. Ön ébresztett föl engem a szavaival, amelyek fölzaklatták a szívemet. Ön az, aki földézete számomra második fiatalságomat... Oh, ön el sem képzelheti: mily boldogságban részesített ön engem eleinte! Bágyadt melegséget éreztem magamban, amely azután egész lényemet eltöltötte. A szívem dobogását hallgattam. Mérhetetlen volt az én reménységem. Negyven éves koromra való tekintettel, én ezt olykor szinte nevetségesnek találtam és elmosolyodtam; de azután meg-

bocsátottam magamnak, annyira boldognak éreztem magam!... Most már azonban az ígért boldogság hátralévő részét is akarom. Mert amit eddig éreztem, az minden nem lehet! Van még más valami is, nemde? Értse meg hát, hogy a szüntelenül éber vágyakozásba immár belefáradtam és hogy ez a vágyakozás emészt engem és meg fog ölni! Most, hogy az egészségemnek immár vége, sietnem kell vele; nem akarok megcsalatottként meghalni... Van tehát még egyéb is, mondja, kérem, hogy van még hátra egyéb is!

Faujas abbé érzéketlenül állott előtte s türte, hogy e lángoló szavak áradata elvonuljon fölötte.

— Tehát nincs semmi, de semmi más ezenkívül? — folytatta Marthe, akit most már elragadott a heve. — De hiszen akkor ön megcsalt engem!... Ön odalenn a tornácon mennyországot ígért nekem csillagsugaras éjszaka! Én elhittem. Eladtam, kiszolgáltattam önnek magamat. Az imádság első hevében szinte eszemet vesztettem... Ma már vége a vásárnak! Vissza akarok húzódni régi fészkeembe s meg akarom találni régi, nyugodt életemet. Én innen száműzők mindenkit, rendbehozom ismét a házat s megszokott helyemen, a tornácon, ismét fehérneműt fogok foltoztatni... Oh, mennyire szerettem is én ruhát javítani! A varrás sohasem fárasztott ki engem... Azt akarom, hogy Desirée megint csak ott üljön mellettem a kis padon. Oh, hogy kacagott, mikor rongyokból babákat formált magának, az én ártatlan, kicsi lányom!

Marthe most zokogásban tört ki.

— A gyermekeimet akarom!... Hiszen ők voltak az én védelmezőim! Mihelyt nem voltak közelemben, legott elvesztettem a fejemet és rossz életre adtam magamat... Miért fosztott meg ön engem gyermekeimtől?... Elmentek, egyenként szétszéledtek, s ez a ház egyszeriben olyan idegen lett nekem. A szívem már nem húzott ide többé. Boldog voltam, ha csak egy délutánra is odahagyhattam; mikor azután este

hazatértem: mintha csak idegen helyre kerültem volna. Ridegnek, hidegnek tűnt föl még a butor is! Meggyülöltem a házat... Oh, de most megyek és visszahozom az én kis fiókáimat. Be megváltozik itt minden, csak ők legyenek ismét közelemben!... Oh, ha még egyszer nyugodtan aludni tudnék!

Marthe mindjobban belemelegedett. Faujas abbé megint csak azzal a módszerrel próbálta lecsillapítani, amit már oly gyakran sikerrel alkalmazott.

— Ugyan, térjen már az észére, kedves asszonyom! — mondotta az abbé, igyekeztvén elkapni Marthe kezét, hogy azt a maga tenyerébe temesse.

— Ne, ne nyuljon hozzám! — kiáltotta Marthe hátrább vonulva. — Nem akarom!... Mihelyt megfogja a kezem, gyöngé leszek, akárcsak a gyermek. Kezének melege elbágyaszt... Holnap megint csak előlről kezdeném. Mert hát lássa csak: így már nem bírom tovább, ön pedig mindössze egy óra hosszúig tud lecsöndesíteni engem.

Most elkomorodott, majd halkan mormolta:

— Kárhozatra vagyok ítélve. Ezt a házat szeretni többé nem tudom. Nos, és ha a gyermekek hazajönnek s az édesatyjuk után kérdezősködnek?... Hát lássa csak: ez fojtogatja a torkom... Mindaddig nem lesz nyugtom, amíg meg nem gyónom a bűnöm egy papnak.

És Marthe ekkor térdreerogyott.

— Bűnös vagyok. Az Isten is azért fordította el tőlem a tekintetét.

Faujas abbé föl akarta emelni.

— Hallgasson! — kiáltott rá az abbé erélyes hangon. — Gyónását itt el nem fogadhatom. Jöjjön holnap a Saint-Saturnin-templomba!

— Atyám! — esdekelt Marthe — legyen hát irgalmas irántam, holnap nem lesz annyi erőm!

— Én pedig megtiltom, hogy tovább is beszéljen! — kiáltott rá az abbé még erélyesebb hangon. — Nem

akarok tudni semmiről, elfordulok, befogom a fületem.

Az abbé most hátrább lépett s fölemelte a karját, mintha be akarná fogni Marthe száját, hogy befojtsa a vallomást. Bűnrészességük közös tudatában, egy darabig néma haraggal néztek egymásra.

— Nem a pap hallgatná meg önt — mondotta az abbé még fojtottabb hangon. — Itt csak egy férfi áll ön előtt, aki önre lesújtó ítéletet mondana ki.

— Férfi? — kiáltotta Marthe szertelen hevületében. — Nos, akkor hát még jobb! Ha férfi: még inkább szeretem

Marthe fölállott és hévvel beszélt tovább:

— Akkor hát nem gyónok, csak elmondom önnek bűneimet... A gyermekek után eltávolítottam a háztól az uramat is, az apát. Pedig az a szerencsétlen ember soha egy ujjal nem nyult hozzám. Oh, hiszen én örült voltam! Egész testem annyira tüzelt, égett, hogv véresre vakartam magamat s a hideg padon fetrengtem, hogy lecsillapuljak. E rohamok elmúltával — mert tudtam, hogy meztelenül láttak engem — oly nagy szégyen fogott el, hogy beszélni sem mertem. Ha tudná abbé ur, micsoda nyomasztó álmom és rémkép volt az, amely engem akkor a földre sujtott! Az egész pokol ott kavargott a fejemben. Azt a szegény embert pedig annyira sajnáltam, mikor láttam, hogy vacog a foga. Félt tőlem. Mikor önök megunkra hagytak bennünket, még csak közel sem mert jönni hozzám, hanem széken ülve töltötte az éjszakát.

Faujas abbé el akarta hallgattatni.

— Asszonyom, megöli magát! — mondotta az abbé. — Ne idéze föl ezeket az emlékeket. Isten majd a javára tudja be önnek szenvedéseit.

— Én juttattam őt a tulettes-i elmekórházba! — folytatta Marthe, az abbét egy erélyes kézmozdulattal elhallgattatván. — Önök valamennyien azt mondták nekem, hogy bolond... Oh, türhetetlen is ez

az élet! Mindig attól féltem, hogy megőrülök. Már fiatal koromban úgy éreztem, mintha leemelnék a koponyám tetejét s mintha a fejem üres volna. Mintha csak egy darab jég töltötte volna ki az egész fejüreget. Nos, ezt a halálos hideget újra érezni kezdtem s mindig, de mindig attól féltem, hogy megbolondulok... Őt azután elvitték. Én türtem. Talán nem is tudtam. Oh, de azóta soha le nem hunyhatom a szemem anélkül, hogy magam előtt ne látnám őt! Ez volt az oka furcsa viselkedésemnek, ez szögezett engem órák hosszán át ültőhelyemhez kimeredt szemmel... És ismerem azt a kórházat is; mintha még most is látnám. Macquart nagybácsi mutatta meg nekem. Fekete ablakaival olyan, mint valami fogház.

Marthe elfulladt. Ajkához emelte a zsebkendőjét, amelyen néhány vércsöpp nyoma csillant meg, mikor onnan elvette. Faujos abbé mellén összefont karokkal várta a roham végét.

— Nemde, ön mindent tud, abbé ur! — fejezte be Marthe beszédét akadozva. — Oh, én nyomorult, ön miatt vétkeztem... De hogyha visszaadja az életemet; ha visszaadja az örömeimet — oh, akkor én lelki-furdalás nélkül fogadom azt az emberfölötti boldogságot, amelyet ön ígért nekem!

— Hazudik, — mondotta halkán a pap, — Én nem tudok semmiről, arról sem volt tudomásom, hogy elkövette ezt a bűnt.

Marthe összetette a kezét; reszkető ajakkal hebegve hátrált néhány lépést s rémült tekintettel nézett föl az abbéra. Azután, szinte magánkívül, halk, bizalmas hangon, de hévvel így folytatta:

— Hallgasson meg, Ovide! Szeretem önt, ön is tudja ezt nemde? Már azon a napon megszerettem, amikor ide belépett, Ovide... Nem árultam el. Észrevettem, hogy szerelmem ellenére van önnek. De azt tisztán éreztem, hogy ön ismeri szivem titkát. Én ezzel megelégedtem s abban reménykedtem, hogy eljön az

idő, mikor isteni egyesülésben fölleljük boldogságunkat . . . Ekkor az ön kedvéért mindenkit eltávolítottam ebből a házból. Térden csusztam-másztam a színe elé, az ön szolgálója voltam . . . Végre is, ön nem lehet hozzám mindvégig kegyetlen. Ön mindent helyeselt, mindent jóváhagyott, megengedte azt is, hogy egyedül és kizáróan az öné lehessenek, hogy eltávolítsam azokat az akadályokat, amelyek elválasztottak bennünket egymástól. Kérem önt: emlékezzék csak vissza! Most tehát, amidőn itt állok betegen, elhagyatva, meggyötört szívelemmel, üres fejjel — lehetetlen, hogy elüzzön magától! . . . Hangos szóval, igaz, nem mondtuk meg egymásnak, de beszélt helyettem a szerelmem és megfelelt reá az ön hallgatása. Én most a férfihez fordulok s nem a paphoz. Hiszen épp ön mondta, hogy most csak mint férfi áll ön itt velem szemben. A férfi meg fogja hallgatni szavamot . . . Szeretem önt, Ovide, szeretem, érzem, hogy belehalok.

Marthe most felzokogott. Faujas abbé magas termete fölegyenesedett; közelebb lépett Marthe-hoz s az asszonyi nem iránt érzett mély megvetésével nézett le reá.

— Oh, nyomorult hus! — mondotta az abbé. — Azt hittem, lesz annyi józan esze és szemérme, hogy ezt a mocskot, ezt a gyalázatot élő szóval soha ki nem mondja! . . . Oh, igen: örök harca ez a gonosznak az erős akarattal szemben. Önök, asszonyok, képviselik itt lenn a kisértést, a gyalázatot, végső bukást. Ti vagytok a pap egyedüli ellenségei, s mint tisztátalan és kárhozatos teremtményeket, ki kellene benneteket üzni a templomokból!

— Szeretem önt, Ovide, szeretem! — hebegte Marthe. — Legyen irgalmas hozzám!

— Máris tulságos engedékeny voltam! — folytatta az abbé. — Ha elbukom: te lész az oka, te asszony, aki pusztá vágyakozásoddal szinte megfosztottál minden erőmtől! . . . Menjen innen: távozz tőlem sátán!

Különben öklömmel verem ki testéből a gonosz szellemet.

Félig a falnak támaszkodva omlott össze Marthe s némult el ijedtében, látván a pap fenyegető ökleit. A haja szétbomlott, s egy dus fehér hajfürt omlott alá a homlokára. Miközben segítségért tekintett szét a puszta, disztelen szobában, pillantása a fekete feszüetre tévedt, volt még annyi lelkiereje, hogy szenvedélyes mozdulattal tárja ki karjait feléje.

— Ne merjen könyörögni a feszülethez! — kiáltott föl az abbé tomboló haragjában. — Jézus szüzi életet élt, azért tudott meghalni!

Az öreg Faujas-né lépett most a szobába, karján nagy piaci kosárral, amit sietve tett le, látván fiának rettentő haragját. Megfogta a fia mindkét karját.

— Fiam, Ovide, csillapulj! — mondotta az öreg Faujas-né halkán, fiát simogatva.

Majd a porig alázott s megtört Marthe felé fordulva, villámló tekintetet vetett rája.

— Csak nem tudja békén hagyni a fiamat!... Nem látja, hogy maga nem kell neki, ne tegye legalább beteggé! Kérem, távozzék innen, itt tovább nem maradhat!

Marthe meg se moccan. Faujas-né volt kénytelen fölemelni s az ajtó felé tuszkolni. Faujas-né dörmögve tett neki szemrehányást, amiért kileste az ő távollétét; megfogadtatta vele, hogy többé nem jön fel hozzájuk s hasonló jelenetekkel nem bontja meg a ház békéjét. Azután hevesen becsapta utána az ajtót.

Marthe támolyogva ment le a lépcsőn. Már nem sirt. Ezt ismételte magában:

— Majd hazajön François! Valamennyit kiveri a házból.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET

A touloni postakocsi, amely Toulettes felé közlekedett, ahol postaállomás volt, Plassans-ból három óraker indult. Marthe, valami rögeszmétől űzelve, egy pillanatnyi időt sem akart elvesztegetni; fölkapta tehát sálkendőjét és a kalapját s megparancsolta Rose-nak, hogy tüstént készüljön föl.

— Nem tudom, mi ütött a nagyságába, de alighanem elutazunk néhány napra, — mondotta Rose Olympe-nak.

Marthe még a kulcsokat sem vitte magával. Sietett, hogy minél előbb indulhasson. Olympe, aki kikísérte Marthe-ot, váltig faggatta, hogy hová megy s hány napig marad távol.

— Oh, legyen csak nyugodt, asszonyom! — mondotta édeskés hangon Olympe a küszöbön. — Majd vigyázok én a házra. Mindent rendben fog találni... Van ideje, végezze dolgát nyugodtan. Ha pedig Marseille-be megy, hozzon ám nekünk friss tengeri csigát.

Még be sem fordult a rue de la Taravelle sarkán Marthe, mikor Olympe már az egész házat birtokába vette. Mikor pedig Trouche uram is hazaérkezett, akkor már a felesége javában csapdosta ki és be az ajtókat, átkutatta a butorokat, össze-vissza hányt mindent, énekelt és szoknyájának suhogásával betöltötte a szobákat.

— Marthe elutazott s vele a vén szipirtyó, Rose is! — kiáltotta oda Olympe az urának, belesüppedve egy karosszékbé. — Hej, mily szerencse lenne reánk nézve, ha mind a kettőt elvinné az ördög!... No, de azért így is kedvünkre élhetünk néhány napig. Oh, mily jó is így egyedül lenni, ugy-e Honoré? Gyere és csókolj meg, jutalmául fáradozásaimnak! Most már igazán otthonosan érezhetjük magunkat, akár ingre vetkőzhetünk, ha úgy tetszik.

Ezalatt Marthe és Rose érkeztek a Sauvaire-sétányra, épp jókor, mikor a toulon-i postakocsi indulásra készen állott. A kocsiszakasz üres volt. Mikor Rose meghallotta, amint urnője azt mondotta a kocsi-vezetőnek, hogy Tulettes-ben kiszáll, durcásan, kelletlenül ült fel a kocsira. A kocsi jóformán még ki sem ért a városból, ő már megint csak dörmögött és savanyu ábrázatot vágva, megszólalt:

— Én már azt hittem, hogy a nagysága végre észére tért. Ugy képzeltem, hogy Marseille-be utazunk Octave urhoz. Bezzeg hozhattunk volna onnan tengeri rákot, meg csigát... Hát biz' én hiába törtem magam. A nagysága még mindig a régi, mindig csak bánkódik s olyan bolondos gondolatai vannak.

Félig aléltnan lankadt le Marthe a kocsiszakasz egyik sarkában. Halálos gyöngeség fogta el s már küzdeni sem birt tovább a fájdalom ellen, amely a keblét marcangolta. Rose még csak egy pillantásra sem méltatta urnőjét.

— Már mégis csak furcsa gondolat, hogy nagysága Mouret urat megy meglátogatni, — folytatta Rose. — Mondhatom: csinos látvány lesz, ami még jobban fölvidítja. Elég lesz arra, hogy egy hétig ne tudjunk aludni miatta. Bánom is én, miattam ugyan retteghet a nagysága egész éjszaka, én ugyan föl nem kelek, hogy az ágy alá pillantsak!... Még hogyha hasznára válnék az urnak ez a látogatás! Ó azonban képes arra, hogy összekarmolja az arcát a nagyságának s ráadásul ő maga is belepusztul. Még csak abban reménykedem, hogy nem bocsátják be hozzám. Mert tilos ám!... No lám, rosszul tettem, hogy beszálltam ebbe a kocsiba, mikor meghallottam, hogy Tulettes-ről van szó; egyedül talán mégsem mert volna vállalkozni erre az ostoba lépésre.

Marthe fájdalmas sóhajtása szakította félbe Rose zsembelődését. Mikor Rose feléje fordult a fuldokló urnőjét sápadt arccal megpillantotta, még jobban el-

öntötte az epe s hirtelen leeresztette a kocsi egyik ablaktábláját, hogy friss levegőt bocsásson be.

— Bizony még csak az kellene, hogy itt haljon meg a karjaim közt! Hát nem jobb volna-e most az ágyban, ahol ápolhatnám? És ha elgondolom, hogy nagysága olyan szerencsés, hogy csupa áldozatkész embereket láthat maga körül s még csak meg sem köszöni azt a jó Istennek! Nagysága jól tudja, hogy így van. A plébános ur, az anyja, a huga és Trouche ur is, még a gondolatát is ellesik nagyságának. A tűzbe mennének nagyságáért s éjjel-nappal mindig talpon vannak. Észrevettem, hogy Olympe nagysága sirt. Igenis sirt, mikor nagysága legutóbb olyan rosszul volt. Nos, és hogyan hálálja meg a jóságukat? Hát ugy, hogy újabb aggodalmakat okoz nekik azzal, hogy suttyomban meglátogatja az urát, pedig tudhatná, hogy ezzel csak bánatot okoz nekik. Mert hiszen csak nem szerethetik Mouret urat, aki olyan kegyetlenül bánt el a nagyságával!... Nos, kívánja, hogy nyíltan megmondjam: a házassága nem vált előnyére, mert az ur minden gonoszága átragadt a nagyságára is. Igenis: vannak napok, mikor nagysága éppoly rosszindulatu, akárcsak az ura!

Igy tartott ez egészen Tulettes-ig; védelmezte Faujas-ékat, ellenben minden rosszal megvádolta ur-nőjét. Végül még megjegyezte:

— Ezek lennének csak jó cseléd tartó gazdák! Bár volna annyi pénzük, hogy cselédet tarthatnának! Csakhogy a szerencse mindig a gonoszokat környékezi.

Marthe közben megnyugodott, de csöndben hallgatott. Mélázó tekintettel nézegette az ut mentén elmaradozó csenevész fákat, a terjedelmes szántóföldeket, amelyek kiterített barna posztóként tüntek el szeme elől. Rose dörögését pedig elnyelte a kocsi robogásának zaja.

Tulettes-be érkezvén, Marthe egyenesen Macquart

nagybácsi háza felé sietett; nyomon követte őt Rose, aki ekkorára elnémult, csak a vállát vonogatta s az ajkait biggyesztette.

— Nini, kit látok? Hát te vagy az, Marthe? — kiáltott fel a nagybácsi meglepetésében. — Azt hittem, hogy az ágyat nyomod. Azt beszélték, hogy betegeskedel... Az ám, kicsikém, bizony rossz színben vagy!... Talán bizony ebédre jöttél hozzám?

— Françoist szeretném meglátogatni, kedves bátyám, — felelte Marthe.

— Az uradat? — kérdezte Macquart erősen Marthe szeme közé nézve. — Tehát Françoist szeretnéd látni! Jó feleséghez méltó kívánság. Hát bizony szegény ember ugyancsak sokat kiáltozott utánad. A kertem legvégéből láttam, mint döngette a falat az öklével, miközben téged szólított... Oh, hát mégis csak eljöttél hozzá? Én már azt hittem, hogy valamennyien megfélelgettek róla, ott lenn, a városban.

Marthe szeme könnybe lábadt.

— Ma már nehezen látogathatod meg, — folytatta Macquart bácsi. — Mindjárt négy óra. Azután pedig azt sem tudom, vajjon az igazgató megengedi-e! Mouret nagyon izgatott bizonyos idő óta. Tör-zuz maga körül mindent s fogadkozik, hogy fölgyújtja azt a bünbarlangot. Igaz bizony: a bolondok nem mindig mulatós emberek!

Marthe remegve hallgatta végig a nagybácsi beszédét; tudakozódní szeretett volna, de csak a kezét nyújtotta ki feléje esdeklően.

— Kérem, nagyon kérem, kedves bácsikám! — mondotta Marthe. — Csakis azért siettem ide, hogy még ma, ebben a percben beszélhessek vele... Önnek jóbarátai vannak a kórházban, bizonyára megnyitattja számomra a kapuját.

— Hát persze, persze! — dörmögte Macquart, de többet nem árult el.

Macquart-on meglátszott, hogy zavarban van:

Marthe hirtelen utazásának okát nem ismerte, s az egész esetet is különben valami sajátos, egyéni szempontból ítélte meg, amit egyedül csak ő tudhatott. Fürkésző pillantást vetett Rose-ra, aki azonban hátat fordított neki. Enyhe, gunyos mosoly vonaglott végig a nagybácsi ajkán.

— Ha éppen olyan nagyon akarod, hát megpróbálhatom, — mondotta halkan a nagybácsi. — Csak arra kérlek, hogyha majd az anyád duzzogni találja érte, hát add tudtára, hogy te akartad mindenáron... Én féltelek téged, hogy bajt csinálsz magadnak. Hogy nem lesz mulatságos a találkozás: arról előre biztosíthatlak.

Mikor ők ketten elindultak, Rose kereken kijelentette, hogy de biz' ő nem tart velük. Leült a nagy kandalló elé, amelyben venyige lángja lobogott.

— Én ugyan nem karmoltatom ki a szememet! — jelentette ki Rose kesernyés hangon. — A gazdám ugysem kedvelt engem soha... Én itt maradok, inkább fölmelegszem azalatt.

— Akkor hát legyen szives, készítsen számunkra egy kis forralt bort, sugta Macquart a szakácsnő fülébe. — A bor meg a cukor ott van a szekrényben. Hej, de jó lesz, ha visszatérünk.

Macquart nem a főbejáraton át vezette be hugát az örültek házába. Balra fordult s az egyik kisajtónál magához kérette Alexandre-t, a betegápolót, akivel halk hangon néhány szót váltott. Azután mind a hárman halkan, szótlánul elindultak s végighaladtak a végtelen folyosók utvesztőjén. Az ápoló haladt legelől.

— Én majd megvárlak itt, — mondotta Macquart, s megállott egy kis udvarban, — Alexandre majd elkisér.

— Jobb szerettem volna, ha egyedül lehettem volna vele, — jelentette ki halk hangon Marthe.

— Nem lenne valami nagyon mulatságos dolog,

asszonyom, — jegyezte meg az ápoló csöndes mosolylyal. — Igy is sokat kockáztatok.

Az ápoló átvezette Marthe-ot még egy másik udvaron, majd egy kisajtó előtt megállott. Ahogy a kulcsot a zárban csöndesen megfordította, halkan oda-sugta Marthe-nak:

— De nehogy megijedjen ám!... Ma reggel óta jóval csendesebb. Ma már a kényszerzubbonyt is levehettük róla... Ha éppen rájönne a dühöngés, hát csak tessék hátrálni az ajtó felé, engem pedig hagyjon magamra vele.

Reszketve, összeszorult torokkal lépett be Marthe a cellába. Eleinte csak valami tömeget pillantott meg, amely görnyedten a fal felé fordult az egyik sarokban. Már sötétedett; a cellát mindössze valami gyér fényforrás világította meg, amely deszkalapokkal ellátott, rácsos ablakból áradt alá.

— Hej, kedves uram! — szólitotta meg Alexandre bizalmaskodó hangon Mouret-t. — Látogatót hoztam... De viselje ám jól magát!

Alexandre azután, két karját lógatva, az ajtónak támaszkodott, de azért egy pillanatra sem vette le a tekintetét a betegről. Mouret lassan fölegyenesedett; nem látszott rajta, mintha meglepődött volna.

— Ah, te vagy az, kedvesem? — szólalt meg Mouret csöndes, nyugodt hangon. — Már vártalak. A gyermekek miatt aggódom.

Marthe térdei rogyadoztak; nyugtalanul nézett az urára, kinek gyöngéd viselkedése annyira meghattotta, hogy szólni sem tudott mingyárt. Mouret különben mitsem változott; mitöbb: szinte még jobb színben volt; meghizott, a szakálla gondozott, a szeme tiszta tekintetű. Rendes nyárspolgári szokásai megint csak meglátszottak rajta, s amint a kezeit dörzsölte, a jobb szemével hunyorgatott s tipegett-topogott: a régi jó idők tréfálkozó hangján csevegett.

— Nagyon jól érzem magam, kedvesem. Bátran

hazamehetünk . . . Ugy-e, Marthe, te most azért jöttél hozzám, hogy hazavigyél engem? . . . És gondoztatók-e a salátáimat? A csiga roppant szereti a fejes salátát; az egész kertet összerágták. De én tudom ám, hogyan kell irtani a csigát! . . . Pompás tervem van, majd meglátod, Marthe! Elég gazdagok vagyunk, kielégíthetjük szeszélyeinket is . . . Mondd csak, kérlek, nem láttad azóta Gautier apót Saint-Eutrope-ban? Vegyítés céljából harminc millérole bort vettem tőle. El kell mennem hozzá . . . Neked ugyan rossz emlékezőtehetséged van, anyjuk!

Tréfálkozva fenyegette meg ujjával a feleségét:

— Fogadok, hogy otthon mindent nagy rendetlenségben találok, — folytatta Mouret. — Te nem ügyelsz semmire, a szerszámok szertehevernek, a szekrények nyitva, Rose pedig csak még jobban bepizskítja a szobákat a söprésével . . . Hát Rose miért nem jött el? Oh, micsoda makacs, önfejű teremtés! Ebből ugyan sohasem tudunk embert faragni. Te nem is tudod, Marthe, egy izben Rose ki akarta tenni a szűrömet. Ugy ám!! . . . Övé a ház! Hát nem pukkadásig nevetséges a dolog? . . . De mondd csak, Marthe, miért nem beszélsz a gyermekekről? Desirée, nemde, még mindig a dajkájánál van? No, majd meglátogatjuk, megcsókoljuk s megkérdézzük tőle, jól érzi-e ott magát. De elmegyek Marseille-be is, mert Octave miatt nyugtalanokodom; mikor legutoljára láttam, nagyon züllött állapotban volt. Serge-ről nem beszélek; nagyon okos fiu, aki diszére válik majd az egész családnak . . . Lásd csak, Marthe, mily boldog vagyok, hogy a hazai dolgokról beszélgethetek veled! . . .

És beszélt, beszélt Mouret; érdeklődött kertjének minden egyes fája, a háztartás legapróbb részlete iránt s rendkívül éles emlékezőtehetségről tett tanubizonyosságot azzal, hogy egész csomó apró, jelentéktelen dologról sem feledkezett meg. Marthe-ot módfelel megghatotta ez a minden apró részletre kiterjedő

figyelem, s megható gyöngédséget vélt látni abban a kiméletben, hogy egyetlen szemrehányó szót nem intézett hozzá az ura, aki még csak célzást sem tett kiállott szenvedéseire. Tehát megbocsájtott neki. Marthe fogadkozott magában, hogy jóváteszi bűnét azzal, hogy alázatos szolgálója lesz ennek az embernek, aki jóságában oly nagyra nőtt most a szemében. Kövér könnycseppek folydogáltak végig az arcán s térdre akart ereszkedni, hogy köszönetet mondjon neki.

— Tessék vigyázni! — sugta a fülébe Marthe-nak az ápoló. — Félek a szemétől.

— De hiszen nem örült! — hebegte Marthe. — Esküszöm, hogy nem örült!... Tüstént beszélek is az igazgatóval. Magammal viszem még ma!

— Vigyázzon, asszonyom! — ismételte az ápoló, most már hevesebben s karjánál fogva huzta félre Marthe-ot.

Csevegése közben Mouret hirtelen megfordult maga körül, mint a fejbekólintott állat s a földre vetve magát, négykézláb futkosni kezdett a fal tövében.

— Hu! Hu! — üvöltötte Mouret hosszan, recsegő hangon.

Majd hirtelen talpra ugrott, de legott oldalára bukott. Most azután szörnyű jelenet következett: féregszerű mozdulatokkal hányta-vetette magát, ökleivel kékre verte az arcát s a körmével véresre karmolászta a bőrét. Néhány pillanat mulva ott hevert a földön félmeztelenül, cafatokra tépett ruhában, összezuzott, meggyötört testtel, hörögve.

— Távozzék, asszonyom! — kiáltotta az ápoló.

Marthe-nak mintha gyökeret vert volna a lába, meg se moccan. Önmagára ismert a földön vonagló urában; ő fetrengett így a szoba kőkockáin; ő karmolászta s ütötte-verte így véresre magát. Sőt még a hangjában is a magáéra ismert: Mouret épp azon a

hangon hörgött, amelyen ő. Ő az, aki ily nyomorult emberré tette az urát!

— De hiszen nem örült! — hebegte Marthe. — Nem, nem lehet örült!... Hiszen az szörnyű csapás volna! Oh, bár meghalnék!

Marthe-ot az ápoló egyszerűen átnyalábolta s az ajtón kívül letette. Marthe azonban dehogy is távozott: ott maradt s az ajtó deszkájára tapasztotta a fülét. A cella belsejéből birkózás zaja hallatszott ki s olyan visitás, mint mikor a disznót leszurják; majd olyan tompa zuhanás, mint mikor egy csomó nedves ruhát csapnak a földhöz. Azután halálos csönd állott be. Mikor az ápoló kijött Mouret cellájából, öreg este lett. A félig nyitott ajtón át Marthe már csak egy ásitó, nagy üreget láthatott...

— Ördögbe! — mondotta az ápoló még mindig dühösen. — Jól mondotta asszonyom, hogy ez az ember nem örült! Kicsi hija, hogy a szájában nem maradt a hüvelykujjam, úgy beleharapott... Néhány óra hosszat most legalább elcsöndesedik.

Miközben Marthe-ot visszavezette a második udvarba, így folytatta az ápoló:

— Nem is képzeli, asszonyom, milyen rosszindulatuak ezek a bolondok!... Órák hosszát csöndben viselkednek s olyan szépen elbeszélgetnek, hogy azt hinné az ember, semmi bajuk. Egyszerre azonban megbicsaklik s egy hang, egyetlen szó nélkül az ember torkának ugrik... Már akkor észrevettem, hogy valamiben törí a fejét, mikor a gyermekeiről beszélt. A szeme majd kifordult az üregéből.

Mikor azután Marthe a kisudvarban találkozott Macquart nagybáccsival, sirni sem tudott, csak megtört, vontatott hangon így szólt hozzá:

— Megörült! Megörült!

— Kétségkívül, bolond, — felelte Macquart vi-gyorogva. — Hát azt hitted, Marthe, hogy fiatal emberként látod viszont az uradat? Talán csak nem ok

nélkül csukták be ide!... Ez az épület különben sem valami kívánatos. Hogyha engem ide bezárnának, két óra leforgása alatt magam is megbolondulnék, he-he-he!

Macquart úgy félszeggel rápillantott Marthe-ra s figyelemmel kísérte annak minden ideges megmozdulását. Majd jószagos hangon kérdezte:

— Nem akarod meglátogatni az öreganyádat is?

Marthe ijedten rejtette arcát remegő két tenyerébe.

— Az kisebb vesződéssel járna, — folytatta a nagybácsi. — Alexandre megteszi nekünk ezt a sziveséget... Ő itt van, oldalvást, s tőle nincs miért félni. Nagyon csendes beteg, szegény. Ugy-e, Alexandre, nem sok vizet zavar? Csak üldögél a helyén s maga elé bámul. Tizenkét esztendő óta még csak meg se moccan!... De ha éppen nincs kedved hozzá...

Az ápoló éppn elköszönni készült, de Macquart meghívta magához egy pohár forralt borra, miközben egyet vágott a szemével. Alexandre erre már elfogadta a meghívást. Marthe-ot támogatniok kellett, még jártányi ereje sem volt. Mire hazaértek vele, jóformán cipelniök kellett. Marthe arca rángatódzott, a szeme kimeredt: rájött az a bizonyos idegroham, amely órák hosszat halotti merevségben tartja az egész testét.

— Lám, nem megmondtam? — kiáltott föl Rose, mikor urnőjét ilyen állapotban megpillantotta. — Mondhatom, szép kis állapot, most már mehetünk is mindjárt haza! De hogyis lehet valakinek ilyen csökönyös természete, Istenem! Ha Mouret ur. megfojtotta volna, akkor talán okult volna belőle.

— Ejh, mit! — szólalt meg a nagybácsi. — Lefektetem az én ágyamra. Nem halunk bele, hogyha az éjszakát a tűz körül töltjük.

És ezzel Macquart félrerántotta azt a pamut-szövetből készült függönyt, amely a hálófülkét eltakarta. Rose zsémbelve vetköztette le urnőjét.

— Más egyebet ugysem tehetünk, — dünnyögte Rose — mint hogy meleg téglát teszünk a lábához.

— Most pedig, hogy a kicsikét lefektettük az ágyacskájába, hát igyunk egyet! — jegyezte meg a nagybácsi a prédára leső farkas vigyorgásával. — Ejnye, de jó illata van a maga forralt borának, anyókám!

— Egy citromot találtam a kandallón, hát fölhasználtam — mondotta Rose.

— Jól tette! Mert hát van ám itt minden. Mikor házinyulat sütök, nem sajnálom ám tőle, ami belevaló. Nem bizony!

Macquart az asztalt a kandalló elé huzta s Alexandre és Rose közt helyetfoglalva, nagy, sárga csészékbe öntögette a meleg bort. Miután egy-két kortyot lehörpintett, áhitatosan így szólt:

— Az áldóját! Ez ám csak a jó! He-he, de jól ért hozzá! Még az enyémnél is jobb. Ide kell adnia a receptjét.

Rose, akinek ez a dicséret nagyon hizelgett, szinte megszeliődülve mosolygott. A venyige zsarátnoka vörösen izzott. A csészéket ismételten megtöltötték.

, — Mondja csak, kérem, a hugom csak úgy hirtelen szeszélyből szánta rá magát, hogy idejőjjön? — kérdezte Macquart felkönyökölve az asztalra, hogy szemtől-szemben jól megnézze Rose-t.

— Ejh, ne is kérdezze, mert mindjárt előnt az epe! — felelte Rose. — Egyik épp olyan bolond, mint a másik; az asszony is, meg az ur is! Asszonyom már maga sem tudja, hogy kit szeret és kit nem szeret! Sejttem, hogy összezördült a plébános urral; indulás előtt legalább is hangosan porlekedtek.

Macquart gunyosan felkacagott.

— Pedig olyan jól megértették egymást — dörögte a nagybácsi.

— Kétségkívül, csakhogy olyan kótyagos fejjel, mint amilyen a nagyságáé, mi sem tarthat soká . . .

Fogadni merek, hogy hiányzik neki az a náspángolás, amiben az ura éjszakánként részesítette. A botot megtaláltuk a kertben.

Macquart figyelmesen nézte egy darabig Rose arcát, majd egy nagyot huzva a borból, így szólt:

— Talán bizony haza akarta vinni az urát?

— Oh, Isten ments! — kiáltotta Rose rémülten. — No, lenne is hadd-el-hadd! Mindnyájunkat legyilkolna... Hát látja, kérem, ettől irtózom én! Reszketek, ha arra gondolok, hogy egy éjszaka csak megjelen a házban s mindnyájunkkal végez. Mikor ágyamban erre gondolok, hát nem tudok elaludni. Mintha látnám is ilyenkor, amint összecsapzott hajjal s villogó szemmel bemászik az ablakon... .

Macquart hangosan fölkacagott, s csészéjét nagy zajjal lecsapta az asztalra.

— Hát biz' ez mulatságos, nagyon mulatságos dolog lenne! — jegyezte meg Macquart. — Önöket nem nagyon szeretheti. De kiváltképpen gyűlölhethi a papot, aki örökébe lépett. Gulyást aparitana a papból, bármily nagy behemót ember legyen is! Mert, amint hallottam, az örültekben rettentő erő lakozik... . Nos, mit szólsz hozzá, Alexandre? Hogyha François ugy, váratlanul, egyszer csak beállitana hozzájuk! Hej, csinálna is otthon nagytakarítást! Én pedig — jót mulatnék!

Föl-föltekintett az ápoló arcára, aki nyugodtan, csöndben a meleg borát szürcsölgette és csak a fejével biccentett néha-néha.

— No, de hát én ezt csak úgy tréfából mondom — folytatta Macquart, látván Rose-nak reá meredő ijedt tekintetét.

E pillanatban Marthe rettenetesen hányni-vetni kezdte magát a függöny mögött; egyenesen le kellett fogniok, hogy le ne vesse magát az ágyról. Mikor azután régi merev állapotába ismét visszaesett, Macquart visszament a kandallóhoz, hogy lábát fölmelen-

gesse; majd, anélkül, hogy meggondolná, mit beszél, így dünnyögött:

— Hát biz' ez — kellemetlen kicsi nő!

De azután hirtelen ezt kérdezte:

— Nos, és a Rougon-ék mit szólnak mindezekhez? Nemde, a papnak fogják pártját?

— Mouret ur éppenséggel nem volt irántuk anynyira szeretetreméltó, hogy nagyon sajnálhatnák — felelte Rose. — Már azt sem tudta: miféle gonoszsággal vádolja meg őket.

— Hát bizony e tekintetben Mouret-nek igaza volt! — mondotta Macquart. — Rougon-ék nagyon zsugoriak. Ha csak arra gondolok, hogy nem akarták megvásárolni itt, ezt a szemközt fekvő buzaföldet; pedig nagyszerű üzlet lett volna, amelyet én magam ütöttem volna nyélbe... Hej, de nagyot nézne Félicité, ha egyszer csak otthon teremne François!

Markába röhögve sétált a körül az asztalt. Ismét rágyujtván a pipájára, olyan mozdulatot tett, mint aki hirtelen valamire határozta el magát; majd megint csak a szemét hunyorgatva, így szólt az ápolóhoz.

— Nos, nem járt még le az időd, fiam? — Majd elkísérlek... Marthe, mintha elesendesült volna, Rose pedig azalatt megteríti az asztalt... Ugy-e, hogy megéhezett, Rose? Minthogy most már kénytelenek éjszakára is itt maradni, hát tartson velem, majd csak eszünk valamit.

Macquart az ápolóval együtt távozott; félóra is eltelt azóta, de még mindig nem tért vissza. Rose, aki unatkozott egyedül, kinyitotta az ajtót, kihajolt a tornác karfáján s kibámult a holdvilágos éjszakába, végig a végtelen utakon. Már éppen vissza akart vonulni, mikor az ut tulsó oldalán mintha két sötét árnyéket vett volna észre a sövénykerítés mögött elhuzódó gyalogösvényen.

— Alighanem a nagybácsi — gondolta magában Rose. — És mint hogyha egy pappal beszélgetne.

Néhány perc mulva visszatért a nagybácsi is. Azt mondotta, hogy az a gézengúz Alexandre annyi sok mindenfélét össze-vissza beszélt, hogy alig tudta a végét kivárni.

— Nem ön beszélgetett az imént amott, egy pappal? — kérdezte tőle Rose.

— Micsoda? Hogy én egy pappal beszélgettem volna? — kiáltott fel méltatlankodva a nagybácsi. — Az ördögbe is! Talán bizony álmodta? Az egész környéken nincs egyetlen fia-pap sem!

Apró szemeit forgatva, észre lehetett venni rajta, hogy nincs megelégedve a hazugságával, mert hozzátette még:

— Itt van ugyan Fenil abbé, de biz' mintha itt sem volna: soha ki nem mozdul hazulról.

— Fenil abbé nem számít — jegyezte meg Rose. Macquart fölfortyant.

— Hát már miért nem számítana? — Itt a környéken sok jót tesz az emberekkel. Derék ember biz' az!... Többet ér száz más bajkeverő papnál!

Macquart haragja azonban hamarosan lelohadt s hirtelen nevetésben tört ki, midőn észrevette, hogy Rose bámész arccal tekint reá.

— Különben, bánom is én! — dünnyögte Macquart. — Önnek igaza van, Rose: egyik tizenkilenc, a másik egy híján husz! Szemforgató az, valahány van a világon!... No, de most már tudom ám, hogy kivel látott maga engem az imént! A szatócsnéval találkoztam, aki csakugyan fekete ruhát viselt. Azt nézhette maga — reverendának.

Rose rántottát csinált, a nagybácsi pedig egy darab sajtot tett fel az asztalra. Még javában falatoztak, midőn Marthe felült az ágyban s olyan csodálkozó arccal tekintett szét maga körül, mint mikor valaki ismeretlen helyen ébred föl álmából. Hirtelen félresimitotta kócos haját s ahogy az emlékezete vissza-

tért, legott leugrott az ágyról, kijelentette, hogy haza akar menni, haza, mégpedig tüstént! Macquart-t ropant bosszantotta Marthe váratlan fölédredése.

— De hiszen az lehetetlen! — mondotta Macquart. — Ma este már semmikép sem térhetsz vissza Plassans-ba. Hiszen most is ráz a hideg, betegen esel össze az uton! Ejh, pihend ki magad, holnap azután majd meglátjuk!... Különben is, kocsit sem kaphatnánk most.

— Hát vigyen haza a maga kocsiján — felelte Marthe.

— Nem, azt nem teszem, nem tehetem.

Marthe most lázas sietséggel kapkodta magára a ruháját s kijelentette, hogy inkább gyalog vág neki a plassans-i utnak, semhogy Tulettes-ben töltsse az éjszakát. Macquart tétovázott, hogy mitevő legyen. Bezárta az ajtót, melynek kulcsát zsebébe rejtette. Kérlelte, kérte unokahugát, majd fenyegette is és különféle mesékkal állatta, de Marthe rá sem hederített s már a kalapját is a fejére tette.

— Hát azt hiszi, hogy bir vele? — szólalt meg Rose, aki nyugodtan majszolta tovább a sajtját. — Kész az ablakon kiugrani. Legjobb, ha rögtön befogja a lovát.

A nagybácsi rövid ideig hallgatott, de azután vállat vont s hangosan kifakadt:

— Utóvégre, nekem ugyan mindegy! Hát csak szerezzen magának valami betegséget, ha csakugyan menni akar. Én csak a javát akartam, nehogy valami baj érje... Hát csak rajta! Jöjjön hát, aminek jönnie kell: én hazaviszlek benneteket.

Marthe-ot úgy kellett vinni a kocsihoz; rázta a hideg. Macquart egy ócska köpenyt terített a vállára, egyet csettintett a nyelvével s elindultak.

— Ami engem illet — mondotta a nagybácsi — én ugyan egy csöppet sem bánom, hogy ma este Plas-

sans-ba kell mennem. Ellenkezően: Plassans-ban jól lehet mulatni . . .

Körülbelül tíz óra lehetett. Az esőfelhőkbe borult ég vörhenyes fénnel világította meg gyöngén az utat. Macquart az egész uton, kocsijából kihajolva, az árkokba és a sövénykerítések mögé tekintgetett. Rose-nak arra a kérdésére, hogy mit keres, a nagybácsi azt felelte, hogy a Seille sziklaszorosaiból farkasok szál-lingóztak alá a vidékre. Most már ismét jókedvű volt a nagybácsi. Plassans-tól egy mértföldnyire lehettek, midőn sűrű, hideg eső szakadt a nyakukba. De már erre Macquart bácsi is káromkodásra fogta a dolgot, Rose szerette volna megverni urnőjét, aki a köpeny alatt immár se élt, se halt. Mire Plassans-ba érkeztek, az ég kiderült.

— A ruc Balande-ba megyünk? — kérdezte Macquart.

— Természetesen! — felelte Rose elcsodálkozva.

Macquart megmagyarázta Rose-nak, hogy Marthe nagy betegnek látszik; jobb lenne tehát, ha az édesanyjánál teszik le. Hosszas huzavona után, Macquart végre beleegyezett, hogy Mouret-ék házához hajt. Marthe még a kapukulcsot sem vette magához. Szerencsére Rose a zsebében megtalálta a magáét, de mikor ki akarta nyitni vele a kaput, az nem engedett. Valószínű, hogy Trouche-ék elretesztették belülről. Ekkor azután Rose az öklével kezdte döngölni a kaput, de csak a nagy előcsarnok tompa visszhangja volt reá a válasz.

— Hát lám csak, hogy kár ennyire erőlködni — mondotta a nagybácsi, fogai közt gunyosan vigyorogva. — Dehogya is jönnek le kaput nyitni, hiszen csak nem zavartatják meg magukat kényelmükben!... Hát bizony nektek ugyan kitették a szűrötöket a saját házatokból, gyermekeim. Mégis csak az én legelső eszmém volt a legjobb. Ezt a szegény gyermeket le-

tesszük Rougon-éknál, ahol jobb helyen lesz, mint a saját szobájában. Én mondom!

Félicité-t iszonyu kétségbeesés fogta el, mikor lányát ilyen késő éjszakai órában, bőrig ázva, félholtan vitték be hozzá. A második emeleten vettettet ágyat számára, fölzavarta az egész házat, mozgósította az egész cselédséget. Mikor azután végre egy kissé lecsillapodott, fejtől helyet foglalt Marthe ágya mellett s magyarázatot kért.

— Dehát mi történt, az Isten szerelmére? Hogyan történhetett, hogy ön ilyen állapotban hozza ide én-hozzám a lányomat?

Macquart szelid, jóságos hangon mesélte el a „kedves gyermek“ utikalandóját. Macquart mentegetőzött s azt mondotta, hogy ő mindent elkövetett, hogy Marthe látogatását az uránál megakadályozza. Végül még Rose-ra is, mint tanura hivatkozott, mikor észrevette, hogy Félicité nagyon gyanakvóan tekintget reá. Félicité azonban még mindig csak a fejét csóválta.

— Nem tiszta dolog! — mormolta halkán Rougon-né. — Valami van mögötte, amit nem tudok magamnak megmagyarázni.

Félicité ugyanis jól ismerte Macquart-t; valami gonoszságra gondolt tehát, amidőn észrevette azt a titkos kárörömet, melynek fénye föl-fölcsillant annak szemében.

— Nagyon furcsa maga, Félicité! — fakadt ki Macquart hangosan, csak hogy meneküljön a faggatástól. — A maga esze mindig csak a felhők fölött jár s a legképtelenebb rémképeket látja. Csak azt mondhatom, amit tudok... Marthe-ot én jobban szeretem, mint maga, s amit tettem, azt csak az ő érdekében cselekedtem. Ha éppen akarja: rohanok tüstént orvosért.

Rougon-né még mindig bizalmatlanul nézett utána. Rose-t is hosszan kivallatta, de biz' attól sem

lett okosabb. Egyébként még örült is annak, hogy a leánya nála van; majd keserűen kifakadt az olyan „emberek ellen, akik pusztulni hagyják embertársaikat a saját háza előtt s nem nyitnak neki ajtót“.

Marthe, párnáira hátrahanyatlott fejjel, a végét járta.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET

A tulettes-i elmekórház cellájában koromsötétség volt. Abból a dermedt kábulatból, amely az esti roham után hatalmába kerítette, fagyos fuvallat ébresztette föl Mouret-t. Kuporgó helyzetben a falhoz támaszkodva, kidülledt szemmel, egy darabig mozdulatlan maradt; majd fejét a hideg kőfalhoz dörzsölgetve, nyöszörgött, mint az álmaiból ébredező gyermek. A lábait azonban olyan nedves-hideg légáramlat érte, hogy föltápáskodott és körülnézett. Csak most vette észre, hogy szemközt vele a cella ajtaja tárva nyitva van.

— Marthe nyitva hagyta számomra az ajtót! — szólalt meg hangosan Mouret. — Bizonyosan vár rám. Megyek is már!

Mouret kiment, de megint csak visszatért cellájába s végigtapogatta a ruháját, ahogy rendszerető emberhez illik, vajjon nem felejtett-e magához venni valamit. Akkor azután gondosan becsukta maga után az ajtót. Az ödöngő nyárspolgár csendes, apró lépteivel végighaladt az első udvaron. Mikor a második udvarba ért, egy ápolót pillantott meg, aki ott mintha leselkedett volna. Az ápoló ezalatt eltűnt onnan, Mouret tehát folytatta útját s mikor az udvar tulsó végére ért, ott megint csak egy nyitott ajtóra talált, amely a szabad mezőre nyílt. Csodálkozás és sietség nélkül lépett ki rajta s csukta be maga után.

— No lám, mégis csak jó asszony az én feleségem! — dünnyögte magában. — Talán bizony meg-

hallotta, mikor szólítottam... De már jó késő lehet. No, de sietek is hazafelé, nehogy még aggódjanak miattam otthon.

És elindult. Azt, hogy a nyílt mezőségen van: természetesnek találta. Már száz lépésnyi ut után tökéletesen megfélekedezett a tuettes-i örültek házáról s úgy képzelte, mintha valamelyik szőlősgazdától jönne, akitől ötven millérole bort vásárolt. Mikor ahhoz az utkereszteződéshez ért, ahol öt ut ágazik el, legott felismerte a vidéket. Nevetve mondotta:

— Milyen ostoba vagyok! Majdnem Saint-Eutrope felé vettem az utat föl, a fensikra, pedig balkéz felé kell haladnom... Jó másfélóra mulva otthon leszek Plassans-ban.

Ettől kezdve vigan haladt előre az országuton, régi ismerősként üdvözölve a kilométerjelző kőoszlopokat. Érdeklődve állott meg egy-egy földterület, egy-egy mezei ház előtt. A hamuszínü eget rőt színü széles csikok tarkították, a kihunyó parázs bágyadt fényével világítva meg a éjszakát. Kövér cseppekben megeredt az eső, kelet felől nedves szél kerekedett.

— Az ördögbe is! Bizony még lesz ám nemulass! — mormogta magában Mouret, nyugtalanul kémlelve az eget. — A keleti szél nyakonönthet egy kis záporosúvel! Annyi időm már nincs, hogy szárazon érkezhessem Plassans-ba. A ruhám pedig nem nyújt védelmet.

Mellén begombolta a szürke vászonujjasát, amit Tuettes-ben széttépett magán. Az állán mély seb tángott, amelyet megtapogatott kezével, de arról, hogy mitől ered ez a metsző fájdalom, amelyet érez: nem tudott számot adni magának. Elhagyatott, néptelen volt az országút; egyetlen kocsival találkozott, amely lassu, lomha menetben ereszkedett le a lejtős uton. A kocsis aludt, nem viszonzta az ő barátságos köszönését. A Viorne hidjánál érte utól az eső. Nagyon kellemetlenül hatott reá, a hid alatt keresett tehát menedéket

s hangosan dörmögte, hogy ez már mégis csak szörnyűség és hogy a ruhának semmi sem árt jobban, mint az eső. Ha tudta volna, hát esernyőt hozott volna magával. Jó félóra hosszat kuksolt a hid alatt, azzal szórakozván, hogy hallgatta az eső zuhogását. Mikor az eső elállott, visszament az országutra s végre Plassans-ba érkezett. Utközben kinos gondossággal kerülte ki a pocsolyákat.

Ekkor már éjfél felé járt az idő, Mouret azonban úgy számította, hogy még nyolc óra sem lehet. A néptelen utcákon végighaladva, szüntelenül azon bosszankodott, hogy ily sokáig megvárakoztatta a családját.

-- Szegény asszony nem tudja mire vélni, hol maradtam ilyen sokáig! Az ebéd is kihül... No, de hogy fogad majd engem Rose?

Végre megérkezett a rue Balande-ba s a háza kapuja előtt megállott.

— Nini! Nincs nálam a kapukules.

De azért nem kopogott. A konyha ablaka sötét s a homlokzat többi ablakai mögött is mintha kihalt volna minden élet. A tébolyodott ember most már gyanakodni kezdett és szinte állati ösztönnel veszedelmet szimatolt. A szomszéd házak árnyékába húzódott vissza s onnan kémlelte a homlokzat ablakait. Most mintha hirtelen valamire határozta volna el magát s a Chevillottes-sikátor felé került. Csakhogy a kert kisajtaja is retesszel volt elzárva. Ekkor azután hirtelen haragjában iszonyu erővel nekivetette magát az ajtónak, amely, a nedvességtől elkorhasztva, legott kettéhasadt. A lökés hevessége kissé mintha elkábította volna, már azt sem tudta, miért törte be a kisajtót, amelyet most, az egyes darabok összeillesztése útján ismét helyre akart állítani.

— Ilát én most szép kis dolgot követtem el! — mormolta Mouret, hirtelen megbánva tettét. — Hiszen csak kopogtatnom kellett volna. A új kapu legalább harminc frankomba fog kerülni.

De most már benn volt a kertben. Amint az első emeletre fölpillantott, észrevette, hogy a hálószobában világosság van; azt hitte, hogy a felesége most készül lefeküdni. Erre azután nagyot bámult. Kétségkívül, a hid alatt elnyomhatta őt az álom, mialatt az eső megszüntét várta. Tehát mégis csak jó későre járhat már az idő! És csakugyan, a szomszédok: Rastoil ur és az al-megyefőnökség ablakai is sötétek. Mikor ismét föltekintett, a második emeleten, Faujas abbé vastag függönyei mögött, lámpafényt pilantott meg. Mintha a homlokzaton kigyujtott lángoló szem volna az s szinte égette őt magát. Két halántékét ferró két keze közé szorította; izzó agyában gyötrelmes emlékek kavargtak, a reá nehezedő lidércnyomás elkábitotta, fogalmi összezavarodtak s az volt az érzése, hogy őt magát és övét rettentő veszedelem fenyegeti, amely nőttön-nő, még szörnyübbé válik s mely veszedelem végül el fogja pusztítani a házat, ha ő meg nem menti.

— Marthe! . . . Marthe! . . . Hol vagy? — dadogta halkán. — Gyere, hozd ide a gyermekeket!

Kereste Marthe-ot a kertben, de rá sem ismert benne a magáiban. Ugy tünt fel neki, mintha az most nagyobb volna, üres és szürke, olyan, mint a temető. A bokroknak sehol semmi nyoma, a saláták eltűntek, a gyümölcsfák pedig mintha helyet változtattak volna. Visszafordult azon az uton, amelyen jött s letérdelt a földre, hogy meggyőződjék, vajjon nem a csigák faltak-e föl mindent! De kiváltképpen a bokrok, a szép zöld bokrok pusztulása facsarta össze a szivét, mintha csak a ház valamelyik élő zuga halt volna ki velük! Ki ölte meg a bokrokat? Miféle kasza suhintott el fölöttük, letarolva mindent, kiirtván még az ibolyabokrokat is, amiket a tornác lábánál ültetett! Láttára e pusztulásnak, egész valója fölháborodott.

— Marthe! . . . Marthe! Hol vagy? — hivogatta újból a feleségét.

Kereste a kis üvegházban is, a tornáctól jobbra. Ebben a kis üvegházban voltak fölhalmozva a szép, nagy bokrok kiszáradt holtteste, amelyek itt halmozódtak föl, egy csomóba rakva, a gyümölcsfáknak levágott emberi tagokként szerteheverő csonkjai közt. Az egyik sarokban Désirée madárkalitkája lógott egy szögön siralmas állapotban: betört ajtóval, összevisszacsavarodott, tépett drótszálaival. És a tébolyodott ember ezek láttára visszatántorodott, mintha sirboltha lépett volna be. Értelmetlen szavakat motyogva, fulladozva ment föl a tornácra és csetlett-botlott a csukott ajtó és ablakok előtt. Az az ádáz düh, amely nőttön-nőtt belsejében, mozdulatainak állatias hajlékonyságot kölcsönzött; föltápászkodott s nesztelen léptekkel járt körül, valami rést, nyílást keresve. Egy pince-szelelőlyuk is megjárta. Összezsugorodott s azután macskaügyességgel bemászott rajta, miközben körmeivel össze-vissza karmolázta a falakat. No most, végre benn volt a házban!

A pinceajtó csak kilincsre nyílt. Nagyóvatosan, a falakon tapogatódzva, haladt előre a vaksötét előcsarnokban, amíg keze el nem érte a konyhaajtót. A gyújtó balkézfelől, egy polcon szokott lenni. Mouret egyenesen a polc felé tartott, meggyújtott egy gyújtószálat, hogy annak lángjánál meggyujtsa a lámpát, amely a kandalló tetején szokott állni. Vigyázott, nehogy valamit összetörjön. Azután széttekintett. Este itt nagy lakoma lehetett. Rettentő rendetlenség volt a konyhában: piszkos tányérok, tálak, poharak halmozódtak rakásra a konyhaasztalon; a mosogató-vizmedencében, a székeken, a konyha kövezetén, s még meleg serpenyők és konyhaedények légiója hevert szerteszét. A tüzhelyen még mindig ott állott egy otffelejtt kávéfőzőgép, domborodó hassal, mint valami jóllakott ember. A kávé még most is rotyogott benne. Mouret lehuzta a tüzhelyről a kávéforralót, rendbeszedte s megszagolta a serpenyőket, a poharakban talált italmará-

dékot, megszámlálta a tányérokat és a tálakat, miközben egyre dühösebben dörmögött. Oh, ez már nem a nyugalomba vonult kereskedő tiszta, józan konyhája volt! Itt egész vendégfogadó számára való ételeket fogyasztottak s ez a sok mocskos edény arra vallott, hogy itt rogyásig ettek-ittak.

— Marthe!... Marthe! — ismételte újra, amint lámpával kezében visszament az előcsarnokba.

— Felelj hát, mondd meg, hová csuktak téged? Menjünk, menjünk innen, de tüstént ám!

Kereste az ebédlőben. A kályhától jobb- és bal-kéz felől álló két szekrény nyitva; az egyik polc széléről, a kiszakadt szürke papirzacskóból, kockacukrok hullottak szerte, még a padlóra is. Följebb egy nyakatlan konyakosüveget pillantott meg, melynek nyílása ronggyal volt betömve. Most fölállott egy székre, hogy megvizsgálja a szekrények belsejét. Hát bizony félig üresek; a pálinkásgyümölcsök üvegei megkezdve, a befőttes üvegek felbontva s kiürítve, a gyümölcsök megharapdálva, a különféle ennivaló összerágva, bemocskolva, mintha egy hadsereg patkány pusztított volna itt. Miután Marthe-ot a szekrényben sem találta, betekintett hát mindenüvé: a függönyök mögé, az asztal alá, ahol elpocsékolt kenyérdarabok közt lehajigált csontdarabok heverték. A viaszosvászon asztalteritőn ragadós, kerek nyomokat hagytak hátra a poharak. Mouret innen kikerült a folyosóra s onnan a szalónba jutott, hogy ott is keresse a feleségét. De már a küszöbön megtorpant: mintha nem is a maga házában volna. A szalón bágyadt mályvaszinü falikárpitja, a vörös virágokkal ékes szőnyeg, a cseresznyepiros selyemdamasztal bevont, vadonaturj zsölykék csodálatra ragadták. Megijedt, hogy alighanem idegen lakásba tévedt; visszahúzódott s becsukta maga után az ajtót.

— Marthe!... Marthe! — motyogta Mouret kétségbeesetten.

Most már ott állott ismét az előcsarnokban tétovázva, hiába igyekeztén lecsillapítani a torkát fojtogató dühét. Hová tévedhetett tehát, hogy egy szobára sem ismert rá? Ki forgatta föl ennyire ezt a házat? Emlékezete cserbenhagyta. Csak árnyakat látott végigsuhanni a folyosón: előbb fekete, szegényes, udvariás, meghunyászkodó két árnyalakat; majd alattomos, vigyorgó két szürkét. Most magasra emelte föl a lámpát, melynek lángja magasra fölesapott. Az árnyalakok megnövekedtek, hosszan elnyultak a falakon, fölsompolyogtak a lépcsőházba s betöltötték, majd fölfalták az egész házat. Valami kárhozatos kórananyag, valami bomlasztó mocsok került be ide, amely megrothasztotta a fát, megrozsdásította a vasat, megrepszettette a falakat! És ekkor hallani vélte: mint omlik össze, mint penészes romhalmaz az egész ház, és semmisül meg, mint forró vízbe dobott sódarab . . .

Felülről csengő kacaj hallatszott le hozzá, minek hallatára borzadály futott végig a testén. A lámpát letette a földre s fölment, hogy ott megkeresse Marthe-ot. Négykézláb, nesztelenül, könnyedén s hajlékonyan osont tova, mint a farkas. Mikor az első emelet lépcsőfordulójához ért, a hálószoza előtt lekuporodott. Az ajtó alsó rése alól fénysáv szűrődött ki a szobából. Bizonyára Marthe feküdni készül.

— Ejnye, be jó ágyuk van! — szólalt meg most Olympe hangja. — Nézd csak, hogy belesüppedek! Nyakig vagyok a pihetollban, Honoré!

Olympe kacagott, nyujtózkodott, hentergett az ágynemű közt.

— Hát tudod, Honoré, — folytatta Olympe — amióta idekerültünk, mindig az volt a vágyam, hogy belefekhessem ebbe az ágyacskába, ni! . . . Szinte belebetegedtem! Ahányszor azt a nyavalyás háziasszonyt ebben az ágyban pöffeszkedni láttam, mindig kedvem támadt, hogy kipenderitsem belőle a földre s én

magam feküdjem a helyébe... Tyüü, de melegem van. Mintha csak puha gyapjuban feküdnék.

Trouche, aki még talpon volt, az illatszeres üvegek közt tett-vett, turkált.

— Van ám itt mindenféle illatszer — motyogta halkán Trouche.

— Egészen egyedül vagyunk, miénk ez a szép szoba, élvezzük hát ki alaposan! — mondotta Olympe. — Senki minket itt meg nem zavarhat, mert az ajtóra rátoltam a reteszt... Bizony megfázol, Honoré!

Trouche most a fiókosszekrényben keresgélt a fehérnemű közt.

— Vedd föl ezt az inget, Olympe! — mondotta Trouche, egy hálóinget dobván oda a feleségének. — Nini, csupa csipke! Mindig is arról álmodoztam, hogy egy csipkeinges asszonnyal hálhassak... Én pedig ezt a vörös selyemkendőt kötöm a nyakamra... Kicsérélted tisztával az ágyneműt?

— Nem biz' én! — felelte Olympe. — Eszembe se jutott. No, de hiszen amugy is tiszta még... Oh, Marthe nagyon sok gondot fordít magára, én nem undorodom tőle.

Mikor azután Trouche is lefeküdni készült, Olympe rákiáltott:

— Azt a grogot pedig hozd ide az éjjeli szekrényre! Csak nem szaladgálunk minduntalan a szoba tulsó végébe hörpinteni... No, most, öregem, ugy-e, hogy mi vagyunk az igazi urak a házban!

Egymás mellett elnyújtózkodtak s a dunyhával fülig betakarózva, éledegték a kellemes melegben.

— Ma este nagyszerűen ettem — motyogta Trouche rövid szünet után.

— És nagyszerűen — ittál! — jegyezte meg kacagva Olympe. — Ma én is becsiptem egy kicsit, forog velem a világ... De az már mégis csak ostoba dolog és bosszantó, hogy a mama örökösen a sar-

kunkban van. Ma meg éppen kibírhatatlan volt! Már annyira vagyunk, hogy egyedül egy lépést sem tehetek ebben a házban... Mi hasznom abból, ha a háziasszony el is megy hazulról, hogyha a mama, mint a zsandár, itt ólálkodik körülöttem! Az egész napomat tönkretette.

— Hát az abbé nem szándékozik elmenni innen? — kérdezte Trouche ismét rövid hallgatás után. — Hogyha csakugyan kinevezik püspöknek, ugyis csak ránk kell biznia ez a házat.

— Biz' azt nem lehet tudni — felelte Olympe kedvetlenül. — Talán a mama számít rá... Pedig milyen jó lenne itt egyedül lakni! A háziasszonyt felköltöztetném az emeletre, a bátyám mostani szobájába s azt mondanám neki, hogy az egész házban az a legegészségesebb szoba... Nyujtsd csak ide azt a poharat, Honoré!

Mind a ketten ittak s megint csak bebujtak a dunyha alá.

— Én azt hiszem, hogy nehéz lenne őket innen kiugrasztani — mondotta Trouche. — No, de azért megpróbálhatjuk ám!... Én azt hiszem, hogy az abbé már kiköltözködött volna innen, ha attól nem félne, hogy a háziasszony botrányt csap, mihelyt azt látja, hogy itthagya... Én azonban szeretném meggyőzni a háziasszonyt s olyan dolgokat mesélnék el neki, hogy a papot tüstént kilóditaná innen.

És Trouche megint csak hörpintett.

— Nos, mit szólnál hozzá, kedvesem, ha udvarolnék neki? — mondotta Trouche halkabb hangon.

— Ugyan, ugyan, credj már! — kiáltott fel Olympe, aki most oly harsányan kacagott, mintha csiklandoznák. — Óreg legény vagy te már ahhoz, no, meg szép se vagy eléggé! Én ugyan nem bánám, de hogy nem kapkodna utánad: az bizonyos... De bizd csak rám a dolgot, majd beszélek én a nyelvén! Majd én adom ki a nyargalót a mamának és Ovide-nak is,

azután mehetnek innen. Igaz is: olyan rosszul bánnak itt velünk.

— De hogyha nem sikerülne, akkor én azt fogom világga kürtölni, hogy az abbét rajtakaptuk a háziasszonnyal — motyogta Trouche. — Ez azután olyan kavarodást támasztana, hogy az abbé mégis csak kénytelen lenne innen kihurcolkodni.

Olympe most felült az ágyban.

— Ez aztán pompás gondolat! — mondotta. — Holnap mingyárt hozzáfogunk. Egy hónap leforgása előtt miénk ez a csárda!... Jutalmul kapsz egy csókot, Honoré.

Ez a gondolat módfölött fölvidította őket. Már arról beszélgettek: hogyan rendezik be ezt a szobát. A szekrények elhelyezését megváltoztatják, a szalónból két karosszéket fölhozatnak... Csakhogy a nyelvük mindig nehezebben forgott, míg végre elcsöndesedtek.

— Hej, ha! Te már alszol? — hebegte Olympe. — Nyitott szemmel horkolsz. Eressz legalább engem kívül, hadd fejezzem be a regényolvasást. Én még nem vagyok álmos.

Olympe felkucorodott, az urát, mint valami lisztes-zsákot, odább hengergette a fal felé, ő maga pedig belefogott az olvasásba. De alig hogy éppen olvasni kezdett, ijedten fordította el a fejét az ajtó felé. Valami különös, furcsa dörmögést vélt hallani a folyosó felől. Fölfortyant.

— Ugyan már mire való ez a tréfa! — mondotta Olympe, könyökével jól oldalba ütve az urát. — Ne add a farkast!... Mintha csak valami farkas ólálkodnék az ajtó előtt. De hát csak folytasd, ha úgy tetszik! Bizony kellemetlen vagy.

Azután megint csak elmerült a regény olvasásában, előbb azonban a grog alján maradt citrom levét kiszopogatta.

Mouret megint csak nagy óvatosan odébb állott az ajtó mellől, ahol eddig meglapult. Fölment a második emeletre, letérdelt Faujas abbé ajtaja előtt s olyan magasra emelkedett, hogy beláthasson a kulcslyukon át. Minduntalan Marthe neve tolakodott az ajkára s alig bírta visszafojtani, hogy ki ne kiáltsa. Parázsló szemmel kutatta át a szoba szögleteit, vajjon nem ott rejtegetik-e a feleségét. A nagy, pusztá szobában sötétség terjengett; csak éppen az asztal sarkára állított kis lámpa vetett egy kis kerek fényfoltot a kövezett padlóra. Maga az abbé is, aki irt, mindössze egy kis fekete foltnak látszott a sárga világítás közepette. Miután Mouret végigvizsgálta tekintetével a szekrényt, a függönyöket, szeme a vaságyon akadt fenn, amelyen az abbé kalapja pihent s olybá tünt föl a homályban, mintha ott kibontott asszonyi haj terülne szét. Marthe tehát ott fekszik az ágyban! Hiszen Trouche-ék is azt mondták az imént, hogy Marthe mostanában itt hál. De azután megfigyelte a rideg ágyat, a rajta simán kiterített lepedőt, amely fehér sirkőhöz tette hasonlatossá. Szeme apránként hozzá szokott a félhomályhoz. Faujas abbé alighanem valami zajt hallhatott, mert az ajtóra pillantott. Mikor a tébolyodott ember megpillantotta az abbé nyugodt arcát, a szeme vérbe borult s ajkainak szélén könnyű hab csurrant ki. Mouret elfojtotta feltörni készülő dühkiáltását s azután négykézláb kuszott le a lépcsőn, végig a folyosókon s halk hangon folyton ismételte:

— Marthe! Marthe!

Kereste az egész házban: Rose szobájában, amelyet üresen talált; Trouche-ék lakásán, amely tele volt a többi szobákból összehordott holmival; a hajdani gyermekszobákban, ahol zokogásban tört ki, midőn kezébe akadt egy pár félretaposott sarku cipőcske, amelyet valaha Désirée viselt. Föl és le kuszott, megfogódkodva a karfában, végigsuhanva a

falak mentén, végigtapogatva a szobákat az okos bolondok rendkívüli fürgeségével, anélkül, hogy valamibe beleütközött volna. A pincétől a padlásig immár nem volt olyan hely, amelyet Mouret föl nem kutatott volna. Sem Marthe, sem a gyermekek nincsenek a házban. Rose sem. A ház üres, a ház bátran összedülhet.

Mouret, az első és a második emelet közt, leült az egyik lépcsőfokra. Még mindig el tudta fojtani azt a hatalmas indulatot, amely akarata ellenére annyira fojtogatta a mellét. Összefont karokkal, hátát a lépcső korlátjának támasztva, kimeresztett szemmel bámult bele az éjszakába, átengedvén magát egészen annak a rögeszmének, amelyet türelmesen érlelt meg magában. Érzékei annyira kifinomodtak, hogy még a legcsekélyebb zajt is meghallotta az egész házban. Lenn, Trouche hortyogott; Olympe ujjainak könnyed nyomásával lapozott a könyvben. A második emeleten Faujas abbé tolla, mint valami rovar lába a papiroson percegett, míg a szomszéd szobában az öreg Faujas-né mintha hangos szuszogásával kísérné ezt a kellemetlen zenét. Mouret immár egy óra hosszat hallgatódzott és figyelt. Leghamarabb Olympe-on vett erőt az álom; hallotta, amint a könyv kihullott a keze közül s a földre pottyant. Majd Faujas abbé hagyta abba az írást s levetkőzve, papucsában csoszogott hal-kan még egy darabig; a ruhája zajtalanul hullott le róla, még az ágya se reccsent, mikor belefeküdt. Az egész ház pihenni tért. Ámde a tébolyodott ember az abbé gyöngé lélegzetvételéről arra következtetett, hogy még nem alszik. De mégis: a pap lélegzése apránként erősödött. Most már az egész ház mély álomba szenderült.

Mouret még egy félóra hosszat várt. Szakadatlanul figyelte, mint száll alá fokról-fokra ez a négy alvó személy a mély álom legmélyebb kábulatába. A sötét-ségbe merült házra immár senki nem ügyelt. Ekkor

végre fölkel, lassan lement az előcsarnokba, miközben halkan dünnyögte:

— Marthe nincs; ház nincs; semmi nincs!

Kinyitotta a kertre nyíló ajtót s lement a kis üvegházba, ahonnan a bokrok száraz maradványait kihurcolta, nagy nyalábokban fölhordta az emeletre s ott Trouche-ék és Faujas-ék ajtaja előtt fölhalmozta. Most azután mintha nagy világosságra vágyott volna hirtelen. A konyhában meggyújtotta valamennyi lámpa csak volt a háznál s azokat elhelyezte a szobákban az asztalokon, a lépcsőfordulóknál s a folyosókon végig. Azután még a maradék száraz bokrokat is mind fölhordta. A fölhalmozott száraz ágak már az ajtóknál is magasabbra nyultak föl. Mikor az utolsó fordulót tette, fölpillantott s ekkor szemébe tüntek az ablakok is. Most ismét visszament az üvegházba, a kivágott gyümölcsfák csonkjait is mind fölhordta s azokból máglyát rakott az ablakok alá. Még arra is volt gondja, hogy légáramlat juthasson hozzá, hadd lobogjon magasra a lángja! A máglyát azonban kicsinek találta.

— Semmi nincs! — ismételte magában Mouret. — Ne is maradjon hát semmi sem ebből a házból!

Egy darabig elgondolkozott, majd lement a pincébe s megint újból kezdte a cipekedést. Most a télire való fűtőanyagra került a sor: a szénre, rőzsére, fára. Az ablakok alá rakott máglya most már rohamosan nőtt. Minden egyes rőzsenyaláb után, amit szép rendben helyezett el a máglyán, jóleső megelegedettséget érzett. A még megmaradt fűtőanyagot a földszinti szobákban osztotta el arányosan, egy-egy máglyát rakva belőle az előcsarnokban és a konyhában is. Végezetül még a butorokat is feldöntötte s máglyára rakta. Egy óra leforgása alatt elkészült ezzel a kemény munkával is. Cipőjét lehuzva, mezitláb osont végig a nyaláb tüzelőanyaggal s mindezt oly ügyesen, nesz nélkül cipelte, hogy még egy darab hasábfát sem

ejtett el. Mintha új életre kapott volna, rendkívül ügyes mozgási képességgel együtt. Rögeszméjét határozott eréllyel s okosan valósította meg.

Amikor már mindennel elkészült, egy pillanatig gyönyörködött a művében. Végigjárta a máglyarakásokat, gyönyörködött azok szép, szabályos formájában, valamennyit körüljárta s önelégülten ütötte össze halkan a tenyerét, mintegy elismerésül a jól végzett munkáért. A lépcsők mentén elhullatott egy-egy kis darab szenet, amit most az előkerített seprővel tisztára eltávolított onnan. Gondos polgáremberhez illően — aki minden munkát a maga módja szerint, rendesen s meggondoltan akar elvégezni — hajtotta végre Mouret az ellenőrzés munkáját. A nagy boldogságtól apránként megkötyagosodott, leguggolt, négykézlábra állt, nagyokat fujt s rettenetes örömeiben horkantva futkosni kezdett.

Azután kezébe vett egy rőzseágot s meggyújtotta vele a máglyarakásokat. Az ablakok alatt, a tornácon rakott máglyán kezdte. Egy ugrással benntermett a házban s meggyújtotta a szalon, az ebédlő, a konyha, majd az előcsarnok máglyáját. Azután emeletről-emeletre rohant s a kezében lévő, égő rőzseágot a Trouche-ék és Faujas-ék ajtaja elé rakott máglyára dobta. Egyre fokozódó dühe teljesen elragadta, a tüzvész vakító fényessége pedig végképp megőrjítette. Csodálatos bakugrásokkal kétizben föl-lefutkosott, megmegfordult önmaga körül, áthatolt a sűrű füsttömegben, ráfujjással élesztgette a zsarátnokot, amelyre marokszámra dobálta az égő, izzó szenet. A lobogó lángok láttára, amelyek már a mennyezetet verdesték, leült a földre, kacagott s tenyerével teljes erejéből tapsolt hozzá.

Eközben az egész ház recsegett, pattogott, mint a túltömött kályha. A tüzvész egyszerre lobbant föl mindenütt és pedig olyan hevesen, hogy a deszkák megrepedeztek. A tébolyodott ember a tüztenger kö-

zepette most ismét fölrohant az emeletre, miközben a haja leperzselődött, a ruhája megégett rajta. A második emeleten, ökleire támaszkodva, lekuporodott, lesbe állt s a fejét előrenyujtva, morgott, mint valami állat. A lépcsőlejáratot őrizte s egy pillanatra sem vette le tekintetét a pap ajtajáról.

— Ovide!... Ovide! — hangzott föl most egy rettentő hang.

A folyosó végén Faujas-né ajtaja hirtelen kivágódott, mire a láng zugva, bömbölve zudult be a szobába, mint a vihar. A lángnyelvek közepette megjelent az öregasszony. Kezeivel hányta szét az égő rőzsekötegeket, kiugrott a folyosóra, kézzel-lábbal taszigálta, rugdosta széjjel az égő üszköt, amely eltorlaszolta a fia ajtaját, kinek nevét kétségbeesetten kiáltozta. A tébolyodott ember ezalatt még jobban meglapult; morgott és a szeme tűzben égett.

— Ovide, várj meg engem!... Ovide, ki ne ugorj az ablakon! — kiáltozta az öreg Faujas-né, az ajtót döngetve.

Be kellett törnie az ajtót, amely most már könnyen engedett. Faujas-né ismét megjelent, fiát karjaiban fogva föl. A pap időt vesztett azzal, hogy felöltötte a reverendáját; fuldoklott, a füst fojtogatta.

— Hallod-e, Ovide? Én majd viszlek — mondotta az öreg Faujas-né kemény hangon. — Kapaszkodjál jó erősen a vállamba, fogd meg a hajamat is, ha nem bírod magad tartani... Én mindent elkövetek...

Mint kisgyermeket, hátára kapta, s ez az önfeláldozó anya, ez az öreg parasztasszony, aki utolsó lehelletéig imádta a fiát, meg se tántorodott ennek az ájult, tehetetlen, nagy testnek roppant súlya alatt. Meztelen lábával taposta el az égő szenet s kiterjesztett karjaival háritotta el a lángokat, nehogy azok a fiát is ériék.

Abban a pillanatban azonban, mikor éppen a

lépcsőfokra tette a lábát, a tébolyodott ember, akit Faujas-né nem vett észre, rávetette magát Faujas abbéra, akit lerántott az anyja hátáról. Vésztojósló panaszos hangja most ordításba csapott át, s a roham ott lepte meg és gyötörte a lépcsőfeljárat szélén. Gyilkolta, marcangolta, fojtogatta a papot.

— Marthe!... Marthe! — kiáltozta Mouret.

És gurult, gurult a nagy testtel együtt az égő lépcsőn lefelé, mialatt Faujas-né, aki fogait belemélyesztette a torkába, a vérét szivta. Trouche-ék, egyetlen hang nélkül, részegen pusztultak el. Az elpusztított, megsemmisített ház pedig szikrazápor közepette — összeomlott.

HUSZONHARMADIK FEJEZET

Miután Macquart nem találta otthon Porquier orvost, ez csak úgy félegy óra tájban érkezett meg Rougon-ékhoz. Még az egész ház talpon volt. Egyedül Rougon maradt ágyban, mert az izgalmak megölnék — mondotta Félicité, aki Marthe ágya mellett volt, most fölkelte s az orvos elé sietett.

— Ah, kedves orvos ur, nagyon aggódom — mondotta halk hangon Félicité. — Ez a szegény gyermek meg se moccant azóta, amióta ágyba fektettük... A keze már hideg; melengtettem a tenyeremben, de hiába.

Porquier orvos figyelmesen nézett Marthe arcára; majd minden egyéb vizsgálat nélkül, ajkbigygyesztve, lemondóan intett a kezével.

— Nagyságos asszonyom — legyen erős! — mondotta.

Félicité zokogásban tört ki.

— Itt a vég! — folytatta az orvos halk hangon. — Én már régóta elkészültem erre a szomorú kimenetelre. Ma már megvallhatom. Szegény asszonynak mind a két tüdeje meg van támadva, s a tüdővészhez nála még idegbaj is társult.

Ott ült s ajkának szögletében még most is ott játszadozott a jómodoru orvos mosolya, aki még a halállal szemben is megőrzi udvariasságát.

— Ne essünk kétségbe, ne tegye magát beteggé, kedves asszonyom! A végzetes kimenetel előrelátható volt, melynek bekövetkezését valami kedvezőtlen körülmény bármely nap siettethette. Szegény Mouret-né asszony bizonyára már fiatal korában is köhécselt, nemde? Ugy vélem, hogy már évek óta magában hordozta a betegség csiráját. Az utóbbi időben, kiváltképpen három esztendő óta, a tüdővész ijesztő mértékben elhatalmasodott rajta. És milyen vallásos volt, milyen hitbuzgó! Nagyon meghat, mikor látom, mily szent hittel távozik tőlünk... Dehát: az isteni gondviselés utjai kifürkészhetetlenek! A tudomány bizony gyakran csődöt mond.

Mikor azonban az öreg Rougon-né zokogása csak nem akart szünni: Porquier orvos gyöngéd szavakkal igyekezett őt megvigasztalni s mindenáron egy csésze hársfavirágteát akart vele megitatni.

— Esdve kérem, nagyságos asszonyom, ne gyötrje magát tovább! — szól esdeklő hangon az orvos. — Biztosítom, hogy fájdalmai immár egyáltalán nincsenek. El fog szunnyadni csöndesen és eszmélete csakis a haldoklás perceiben fog visszatérni... Különben is, én innen most nem távozom, itt maradok, noha minden gondozás immár hiábavaló. Itt maradok, mint barát, mint jó barát, asszonyom!

És mindjárt el is helyezkedett kényelmesen egy karosszékben, felkészülve az éjszakára. Mikor Félicité kissé lecsillapodott s az orvostól arról értesült, hogy Marthe legfölbjebb néhány óráig élhet csak: az a gondolata támadt, hogy elhivatja ide Serge-t a szemináriumból, amely a szomszédságban volt. Mikor Félicité fölkerlte Rose-t, hogy menjen érte a szemináriumba, ez kereken megtagadta.

— Hát már azt is meg akarja ölni, azt a szegény

kicsikét! — kiáltott fel Rose. — Hát nem kegyetlenség lenne fölzavarni éjszakának idején, hogy ide siesen halottat látni! . . . Oh, én nem leszek a hóhéra!

Rose még mindig nem békélt meg urnőjével. Amióta az haldokolt, ott sürgött-forgott az ágya körül, de kedvetlenül s dühösen rakosgatta félre a csészéket és a forró vizespalackokat.

— Hát okos dolog-e valóban az, amit a nagysága tett! — fakadt ki Rose. — Senkinek sem lehet hibául fölróni azt, hogy fölkereste Mouret urat s onnan magával hozta a halált! Most azután bezeg itt állunk valamennyien a bizonytalanságban és sirhatunk eleget . . . Nem, azt igazán nem akarom, hogy azt a kicsikét álmából fölriasszuk.

Rose végre mégis csak rászánta magát s elment a szemináriumba. Porquier orvos kényelmesen elhelyezkedett a tűzhely közelében, s félig behunyt szemmel bőkezűen osztogatta a vigasztaló szavakat Rougonénak. Marthe kebeléből most könnyed hörgés tört elő. Macquart nagybácsi, aki két hosszú órán keresztül nem mutatkozott, most csöndesen benyitotta az ajtót.

— Honnan jön? — kérdezte Félicité, félrevonva őt egy sarokba.

A nagybácsi azt felelte, hogy a kocsiját, meg a lovát szállásolta el a „Három galamb“ vendégfogadóban. De szemei ragyogtak s az arca olyan ördögien alattomos kifejezést öltött, hogy Rougon-né gyanakodni kezdett. Még a haldokló leányáról is megfeledkezett, mert valami nagy gazságot szimatolt, amelyet mindenáron meg akart ismerni.

— Mintha ön valaki után settenkedett volna! — mondotta Félicité, észrevévén, hogy a nagybácsi nadrágja sáros. — Maga valamit eltítkol előttem, pedig rosszul teszi, mert mink mindig jók voltunk magához.

— Hát persze, hogy jók voltak! — felelte a nagybácsi vigyorogva. — De ezt csak maga mondja. Rou-

gon vén zsigori, semmi egyéb! Abban a bizonyos buzaöld-ügyletben sem bizott meg bennem s úgy bánt velem, mint valami söpredék emberrel... Hol van hát az a hires Rougon! Talán bizony ápolja magát s fittyet hány a veszedelmeknek, amelyek a családját fenyegetik.

Az a mosoly, amellyel Macquart ez utóbbi szavait kísérte, módfölött nyugtalanította Félicitét. Erősen szemébe nézett a nagybácsinak.

— Ugyan miféle aggodalmi lehetnek önnek a család miatt? — kérdezte Félicité. — Hacsak azt nem akarja felhánytorgatni, hogy szegény Marthe leányomat hazaszállította Tuilettes-ből?... Ismétlem, hogy nagyon gyanusnak találom az egész dolgot. Rose-t kikérdeztem és szavaiból azt vettem ki, hogy önnek az volt az eredeti szándéka, hogy egyenesen idehozza Marthe-ot. Azt sem értem: miért nem kopogtak erősebben a rue Balande-ban, pedig bizonyos, hogy kinyitották volna a kaput... Ezt nem azért mondom ám, mintha haragudnék, hogy az én drága gyermekem most itt fekszik nálam; legalább szerettei körében fog meghalni és csak jóakarók arcát fogja utoljára látni maga közelében...

Macquart nagybácsi nagyon meglepődöttnek látszott: türelmetlenül szakította félbe Félicité szavait:

— Azt hittem, hogy Faujas abbé urral a legjobb barátságban élnek.

Félicité nem válaszolt: Marthe ágyához lépett, aki egyre fájdalmasabban lélegzett. Mikor onnan visszatért, észrevette, hogy Macquart félrehajtja a függönyt, kezével megtörüli az ablaküveget, mintha az időt kémlelné.

— Holnap ne távozzék innen mindaddig, amíg nem beszélt velem, — mondotta neki Félicité. — Tisztán akarok látni mindent!

— Ahogy tetszik, — felelte a nagybácsi. — Csak-hogy nehéz ám tetszeni magának, Félicité! Hol szereti

az embert, hol nem... Nekem ugyan mindegy, nem törődöm vele, én már csak járok a magam útján.

Nyilvánvalóan bántotta az, hogy Rougon-ék immár nem egy hajóban eveznek Faujas abbéval. Még mindig az ujjaival dölzsölgette az ablaküveget s állandóan a sötét éjszakába bámult ki. E pillanatban nagy fényesség füstötte pirosra az eget.

— Mi az? — kérdezte Félicité.

Macquart kinyitotta az ablakot s kitekintett.

— Alighanem tűz van, — motyogta nyugodt hangon. — Az al-megyefőnökség mögött ég.

A téren hirtelen nagy lárma, kavarodás támadt. E pillanatban egy háziszolga rohant be lelkendezve s jelentette, hogy a nagyságos asszony vejét, akiről pedig úgy tudták, hogy el van zárva, kezében égő rőzsével látták járkálni a kertben. Legrosszabb a dologban az, hogy a lakókat nem tudják kimenteni. Félicité most hirtelen megfordult, egy pillanattal gondolkodott s azután merően Macquart arcára nézett. Egyszerre mindent megértett.

— Mikor mi önt abba a kis tulettes-i házba betelepítettük, komolyan megfogadta, hogy jól fogja viselni magát, — mondotta Félicité halk hangon. — Nincs ott önnek semmiben sem hiánya, úgy él ott, mint valami kiskirály... Hát tudja meg: szégyen és gyalázat, amit most elkövetett!... Mennyi pénzt kapott ön Fenil abbétól, hogy kinyitassa François cellájának ajtaját?

Macquart felhördült ugyan, de Félicité nyomban letorkolta. Meglátszott Félicitén, hogy jobban nyugtalankodik a következmények miatt, mint amennyire fölháborodik magán a bűntényen.

— Micsoda szörnyü botrány lenne belőle, ha kitudódnék a dolog! — mormolta halkán Félicité. — Hát megtagadtunk mi öntől valaha valamit? Holnap beszélünk még arról a buzaföldről is, ami miatt a fü-

lünket rágja... Ha Rougon ezt megtudná: bizonyos, hogy belepusztulna bánatába.

Macquart nem bírta elleplezni mosolyát. Erélyesen védekezett s esküdözött, hogy de biz' neki nincs tudomása semmiről, semmi köze az egészhez. Mikor azután az ég alja még nagyobb pirban égett és Pourquoi orvos is lement az utcára, Macquart elsietett, mintha pusztá kíváncsiság hajtaná s így szólt:

— Megyek és megnézem.

Péqueur des Saulaies ur lármázta föl az embereket. Aznap estély volt az al-megyefőnökségen. Már lefeküdt, mikor ugy néhány perccel egy óra előtt különös vörös fényt pillantott meg szobája menyezetén. Kitekintvén az ablakon, megdöbbenve látta, hogy Mouret-ék kertjében nagy tűz ég s ugyanakkor egy sötét árnyalak, akit nem ismert föl mindjárt, égő rőzsét rázva a kezében, ide-oda futkároz a füsttengerben. Szinte ugyanabban a pillanatban lángok csaptak ki az épület valamennyi földszinti ablakaiból is. Az al-megyefőnök sebtében ruhát kapott magára, behivta az inasát, a házfelügyelőt pedig elszalasztotta a tűzoltókért s utasította, hogy értesitse a városi hatóságot is. Ekkor azután, mielőtt a tűzvész színhelyére ment volna, befejezte öltözködését s még arra is volt gondja, hogy a tükkörben meggyőződjen, vajjon rendben van-e a bajusza. Ő érkezett elsőnek a rue Balande égő háza elé. Az utca ekkor még teljesen néptelen volt: két macska rohant keresztül az uton.

— No, ezek odabenn alaposan megpörkölődnek! — gondolta magában. Péqueur des Saulaies ur váltig azon csodálkozva, mennyire békés a háznak az utcára néző frontja, ahol eddig még egyetlen lángocska sem mutatkozott.

Erősen dörömbölt a kapun, de egyebet sem hallott, csak a lépcsőházban pusztító tűz rémes ropogását. Most azután bekopogott Rastoil ur kapuján is. A

házból hangos sikoltozás, lábdobogás, ajtócsapkodás s elfojtott kiáltások zaja hangzott ki.

— Aurélie, főd be valamivel a válladat! — hangzott az elnök kiáltása.

Rastoil kirohant az utcára, nyomában a felesége és az ifjabbik hajadon leánya. Sietségében Aurélie az atyja köpenyét kapta magára, amelyből kilátszottak meztelen karjai. Mikor Péqueur des Saulaies urat megpillantotta, Aurélie mélyen elpirult.

— Szörnyü szerencsétlenség! — dadogta az elnök ur. — Minden elpusztul. A szobám fala már meleg. Ez a két ház tulajdonképpen egy épületet alkot, ha szabad így kifejeznem magam... Oh, al-megyefőnök ur, még annyi időm sem volt, hogy legalább az ingaórákat leszedhettem volna a falról. A mentést tüstént meg kell szervezni, csak nem veszitheti el az ember néhány óra leforgása alatt minden ingóságát.

Rastoil-né a pongyolájában szinte félmeztelen volt s egyre a szalón butorai miatt siránkozott, miket épp nemrég vonatott be uj huzattal. Eközben néhány szomszéd is kidugta a fejét az ablakon. Az elnök ezeket hívta segítségül s megkezdte a ház kiürítését. Kiváltképpen az ingaóráira volt nagy gondja, amelyeket a szemközt levő gyalogjárón szép sorjában lefektetett a földre. Mikor a zsöllyeszékeket is kihordták, Rastoil ezekre ültette le a feleségét és a leányát, az al-megyefőnök pedig mellettük maradt, hogy vigasztalja őket.

— Nyugodjanak meg, hölgyeim! — biztatta a hölgyeket. — Mingyárt itt lesznek a tűzoltók, akik nagy eréllyel hozzálátnak az oltáshoz... Bizvást mondhatom, hogy a házuknak nem esik bántódása.

Mouret ablakai pattogva törtek be s a lángok most már az első emelet ablakaiból is kicsaptak. Az utcát hirtelen nappali fény árasztotta el. Egy városi doboz az al-megyefőnökség előtt elterülő téren riadót vert. Emberek érkeztek rohanva, láncot formálva,

hogy majd oltanak, de nem volt vödör, a viziduska pedig még mindig késett. Az általános nagy kavarodás közepette Péqueur des Saulaies ur nagy hangon adta ki rendelkezését anélkül, hogy a hölgyek mellől elmozdult volna.

— Hátráljanak, kérem, hagyják szabadon az utat! A lánc tulságosan szoros. Egymástól két lépés távolságra álljanak fel.

Majd Aurélie-hez fordult s nyájas hangon így szólt:

— Valóban csodálom, hogy a tűzoltóság még mindig késik... A fecskendőjük vadonatúj, ez lesz a felavatása, tűzkeresztsége... A házfelügyelőt én legott a tűzoltókért szalasztottam s meghagytam neki, hogy a csendőrséget is értesitse.

Elsőnek a csendőrség érkezett a helyszínre. Hátraszoritották a kíváncsiakat, kiknek száma a késő éjszakai órák ellenére egyre szaporodott. Az almegyefőnök ur odament és személyesen igazította ki az emberláncot, amelyet a külvárosokból idetódult csintalan suhancok megbontottak. A Saint-Saturnin-székesegyház kisharangja repedt hangon kongatta a vészjelet, az utca tulsó végén, a Mail felől, egy másik dobos verte a riadót, de jóval gyöngébben, mint az első dobos. Végre nagy robajjal és roppant csörömpölés közt megérkezett a fecskendő is. A tömeg utat nyitott s Plassans tizenöt tűzoltója lihegve, fujva megjelent. Csakhogy ellenére a Péqueur des Saulaies ur személyes közbelépésének, még egy jó negyedóra beletelt, amíg a fecskendőt működésbe tudták hozni.

— Mondottam már, hogy a dugattyu szorosan jár! — kiáltotta oda a tűzoltóparancsnok az almegyefőnöknek, aki viszont azt állította, hogy a csavarok vannak tulszorosan megszorítva.

Mikor azután felszökkent a vizsugár, a tömeg elégedetten lélegzett föl. A földszintről a második emeletig úgy égett és lángolt a ház, mint valami rop-

pant nagy fáklyal Sisteregve zuhogott a viz a zsarátnokra, a lángok azonban, sárga nyalábokra szakadozva, még magasabbra csapkodtak. Az elnök ur házára tüzoltók másztak föl s baltáikkal bezúzták a cserépszindelyt, hogy gátat vessenek a tűz terjedésének.

— Hát ennek a kunyhónak is vége ám! — motyogta magában Macquart uram, aki zsebredugott kézzel, nyugodtan szemlélte a tüzet a gyalogjáró tulsó oldaláról, ahonnan nagy érdeklődéssel figyelte a tűz terjedését.

Az utcai folyóka szélén, a szabad ég alatt, valóságos szalón képződött hamarjában. A zsöllyeszékek félkörben sorakoztak, mintha csak azért volnának ott, hogy annál kényelmesebben lehessen a tüzet szemlélni. Condamin-né is megérkezett az ura kíséretében; alig hogy hazaérkeztek az al-megyefőnökségről, — mondták — egyszer csak felhangzott ám a riadó. Bourdeu, Maffre, Porquier orvos s a községi tanács több tagjának élén, Delangre is sietve érkezett a helyszínre. Most azután valamennyien szegény Rastoil-ékat fogták körül, bátorították és résztvevő szavakkal vigasztalták. Végül az egész társaság helyet foglalt a zsöllyeszékeken s a társalgás mindjobban élénk fordulatot vett, miközben tíz lépés távolságban a fecskendő lihegve szórta a vizugarat, az égő gerendák pedig recsegve-ropogva zuhantak alá.

— Nálad van az órád, kedvesem? — kérdezte Rastoil-né az urától. — Ott feküdt a kandallón a láncsal együtt.

— Igen, igen, a zsebemben van — felelte az elnök, ijedtségtől duzzadt arccal s az izgalomtól reszketve. — És magamhoz vettem az ezüstműt is... Én ugyan mindent ki akartam hordani, de tüzoltók megakadályozták, mondván, hogy nevetséges aggodalom.

Péqueur des Saulaies ur rendületlenül nagyon nyugodt és nagyon udvarias maradt mindvégig.

— Biztosítom elnök ur, hogy az ön házat nem fenyegeti veszedelem, — biztatta Rastoil urat. — A tüzet már megfékezték. Akár mindjárt vissza is viheti az ezüstneműit az ebédlőbe.

Csakhogy Rastoil ur csöpp hajlandóságot sem mutatott, mintha megakarna válni ezüstneműtől, amiket ujságpapirosba csomagolva, a hóna alatt szorongatott.

— Minden ajtóm tárva-nyitva, a ház tele van idegen emberekkel, akiket nem ismerek, — mondotta Rastoil. — A háztetőn pedig nagy lyukakat ütöttek, melynek rendbehozatala sok pénzembe fog kerülni.

Condamin-né most az al-megyefőnökhöz fordult s így kiáltott föl:

— De hiszen ez mégis csak borzasztó! Azt hittem, a lakóknak volt annyi idejük, hogy elmeneküljenek... Hát Faujas abbéről mi hír?

— Én magam dörömböltem a kapun, de senki sem mozdult, — mondotta Péqueur des Saulaies ur. — Mikor a tűzoltók megérkeztek, betörettem a kaput s elrendeltem, hogy létrákat alkalmazzanak az ablakok elé... Mind hasztalan! Egyik derék csendőrünk, aki behatolt az előcsarnokba, kicsi hija, hogy bele nem pusztult a füstmérgezésbe.

— Így hát mi van Faujas abbéval?... Szörnyű halál! — mondotta a szép Octavie megborzongva.

Az urak és hölgyek sápadt arccal tekintettek egymásra a tűzvész imbolygó fényénél. Porquier orvos azt magyarázgatta, hogy a tűzhalál talán nem is olyan fájdalmas, mint amilyennek képzelik

— Az ember eszméletét vesztí s az egész mind-össze néhány másodperc müve, — fejezte be az orvos a magyarázatot. — Igaz ugyan, hogy attól is függ: milyen a hőfoka a zsarátnoknak!

Condamin ur az ujján számitgatott.

— Ha Mouret-né az édesanyjánál van, — ahogy mondják — még akkor is négyen vannak az égő ház-

ban: Faujas abbé, az édesanyja, a huga és a sógora. Szörnyüség!

Rastoil-né ekkor az ura füléhez hajolt:

— Add csak ide az órát! — sugta oda neki halkán. — Egy pillanatig sem tudsz nyugodtan viselkedni, bizony még rá találsz ülni.

Most valaki azt kiáltotta, hogy a szél a lángokat az al-megyefőnökség felé hajtja. Péqueur des Saulaies ur tehát engedelmet kért s elrohant, hogy ezt az újabb fenyegető veszélyt is elhárítsa. Delangre ur azt kívánta, tegyenek még egy utolsó kísérletet az áldozatok megmentése érdekében. A tűzoltóparancsnok erre elég nyers modorban azt felelte, hogy hát menjen és próbálja meg, másszon fel ő maga a létrán, ha egyáltalán lehetségesnek tartja. Ezt a tüzet alighanem maga az ördög gyújtotta, amely úgy ég, akárcsak a száraz ág, minden oldalról egyszerre. A polgármester erre, néhány vállalkozó szellemű ember élén, a Chevillottes-sikátor felől akarta megközelíteni a kertet, hátha onnan be tudnának hatolni a házba.

— Gyönyörűnek lenne mondható, ha nem volna annyira gyászos az eset! — jegyezte meg Condamin-né, aki most már egy kissé lecsöndesedett.

És csakugyan: a tűzvész látványa valóban elragadó volt! A széles, kék lángok közepette a sziporkák röppentyűi szálltak a magasba, minden egyes ablak háttérében izzó vörös üregek égtek, miközben a füst kékes, hatalmas felhő alakjában gomolygott fölfelé, mint a bengáliai tűz füstje tűzijátékok alkalmával. Az urak és hölgyek zsöllyeszékeikben kurogtak s a szék karfájára könyökölve, kinyújtózkodtak s a magasba tekintettek. Most csönd állott be, amit csak néhány észrevétel szakított meg, mikor egyszerre csak még hevesebb lángörvény csapott föl a magasba. Messze, a reszkető fényben, amely hirtelen megvilágította a birkamódra összezsufolt fejek tömegét, a tömeg zajongása s a zuhogó víz csobogása

tompa mormolással olvadt össze. És tiz lépésnyire tőlük a fecskendő még mindig ugyanabban a szabályos ütemben lihegett és szórta szük acéltorkából a vizet.

— Ugyan, kérem, nézzék már csak ott, a második emeleten, a harmadik ablakot! — kiáltott föl Maffre ur csodálkozva. — Balkéz felől látni lehet az égő ágyat. A függönye sárgaszínű s úgy ég, mintha csak papirosból volna.

Péqueur des Saulaies ur szinte rohanvást tért vissza, hogy megnyugtassa a társaságot. Csak vaklárma volt!

— A szél a szikrákat az al-megyefőnökség felé hajtotta ugyan — mondotta — de már a levegőben kihültek. Nincs már semmi veszedelem, a tüzet sikerült megfékezni.

— Hát azt tudják-e már, hogyan gyulladt ki a ház? — kérdezte Condamin-né.

Bourdeu ur azt bizonyította, hogy legelőbb a konyhából látott nagy füstfelhőket kitódulni. Maffre ur viszont azt állította, hogy a lángok az első emelet egyik szobájából törtek elő legelőbb. Az al-megyefőnök hivatalos komolysággal csóválta a fejét, majd halk hangon így szólt:

— Én azt hiszem, hogy itt büntény esete forog fenn. A vizsgálatot már el is rendeltem.

Elmondotta azután, hogy szemtanuja volt, amint egy ember égő rőzsével gyújtotta meg a tüzet.

— Ugy van, én is láttam! — vágott közbe Aurélie Rastoil kisasszony. — Még pedig — Mouret volt!

Ez a kijelentés általános, nagy meglepetést keltett. Szinte hihetetlen. Mouret tehát megszökött volna az elmekórházból s fölgyújtotta volna saját házát? Mily szörnyű dráma! Most azután kérdésekkel ostromolták meg Aurélie-t. Elpirult, de édesanyja szigorúan nézett reá. Mégsem illik, hogy a leány éjszakánként az ablakból leselkedjék!

— Biztosítom önöket, hogy határozottan fölismertem Mouret urat — erősítette Aurélie. — Még nem aludtam s azért keltem föl, mert nagy világságot láttam... Mouret a szó szoros értelmében táncolt a lángok közepette.

Most azután az al-megyefőnök is nyilatkozott:

— A kisasszonynak tökéletesen igaza van!... Most már én is ráismerek erre a szerencsétlen emberre. Olyan ijesztő volt a külseje, hogy magam is zavarba jöttem, noha az arca nem volt ismeretlen előttem... Bocsánatukat kérem, de ez nagyon fontos adat! Mennem kell, hogy intézkedhessem.

Az al-megyefőnök tehát megint csak távozott, mi alatt a társaság erről a szörnyű esetről beszélgetett. Egy háziur rágyujtsa a házat a lakóira! Bourdeu ur az elmekórházak ellen kelt ki hevesen; az ellenőrzés és a felügyeleti szolgálat ott éppenséggel nem megfelelő. A valóság pedig az volt, hogy Bourdeu ur attól félt, hogy ebben a tüzvészben elhamvadt az a megyefőnökség is, amit neki Faujas abbé megigért.

— Az örültek bosszuállók! — jegyezte meg csendesen Condamin ur.

Ez a kifejezés mindenkit zavarba ejtett. A beszélgetés nyomban félbeszakadt. A hölgyeken gyöngéborzongás futott végig, az urak pedig különös pillantást váltottak egymással. Az égő ház most már sokkal érdekesebb lett, amióta tudta a társaság, hogy ki gyujtotta föl. A zsarátnokra tapadó szemek kéjes félelemmel villantak össze, földidézvén álomképét annak a drámának, amely ott lezajlott.

— Ha Mouret apó is ott benn van: akkor öten vannak — jegyezte meg Condamin ur, akit azonban a hölgyek nyomban el is hallgattattak azzal, hogy Mouret valóban kegyetlen ember volt.

A tüzvész kitorése óta Paloque-ék az ebédlőjük ablakában könyököltek s onnan nézték a tüzet. Épp a gyalogjárón rögtönzött szalón fölött volt az ablakuk.

Paloque-né lement s udvariasan följánlotta szives vendégszeretetét Rastoil-éknak és a jelen volt egész társaságnak.

— A mi ablakunkból jól lehet látni mindent — mondotta.

Minthogy pedig a hölgyek szabadkoztak, megjegyezte:

— Bizony még meghülnek. Az éjszaka nagyon hűvös.

Condamine-né elmosolyodott s a kövezeten kinyújtotta kicsiny lábait, amelyek kacéran bujtak elő szoknyája alól.

— Oh, dehogy, mi nem fázunk! — felelte Condamine-né. — Mi több: a lábam szinte tüzel. Én itt nagyon jól érzem magam... Talán bizony ön fázik, kisasszony?

— Dehogy fázom, inkább melegem van — erősödött Aurélie. — Mintha nyári éjszaka volna. Eléggé melegít ez a tűz.

Tehát mindenki azt állította, hogy jól érzi magát ott, ahol van. Ekkor azután Paloque-né is elhatározta, hogy ő is ott marad; leült egy zsöllyeszékbe. Maffre ur csak az imént távozott. Észrevette ugyanis, hogy két fia ott lebzsel a tömeg közt, még pedig Guillaume Porquier társaságában. Mind a hárman azonmód, nyakkendő nélkül futottak ide tüzet látni a bástya egyik hirhedt házából. Maffre ur, aki tisztán emlékezett arra, hogy mind a két fiát sajátkezűen zárta be a szobájukba, most azután egyszerűen a fülüknél fogva vitte haza a két jómadarat: Alphonse-t és Ambroise-t.

— Talán bizony már le is feketnének — jegyezte meg Bourdeu ur, aki mindinkább elkedvetlenedett.

A fáradhatatlan Péqueur des Saulaies ur ismét előkerült, aki — ellenére a nyakába szakadt sokféle gondnak — a hölgyekről mégsem feledkezett meg. Sietve ment Delangre ur elé, aki most jött vissza a

Chevillottes-sikátor felől. Halk, fojtott hangon beszélgettek. A polgármester alighanem szörnyű dolgoknak lehetett szemtanúja. Arcát a tenyerébe rejtette, mint ha szeme elől el akarná takarni azt a rettentő látványt, melynek emléke még most is üldözi. A hölgyek mindössze ezt a beszédtüredéket hallották meg:

— Elkéstünk! Szörnyü . . . iszonyatos!

De semmiféle kérdésre nem válaszolt.

— Faujas abbét csak Bourdeu és Delangre sajnálja — sugta Condamin ur Paloque-né fülébe

— Közös ügyük volt vele — felelte nyugodtan Paloque-né. — De nini, itt jön Bourrette abbé.. Ez csakugyan őszintén siratja.

Bourrette abbé, aki benn állott a láncban, forró könnyeket hullatott. A szegény ember vigasztalhatatlan volt. Még csak le sem akart ülni a zsöllyeszékbe, hanem állva maradt s zavaros szemmel bámulta, mint hamvasztja el a tűz az utolsó gerendákat. Surin abbét is látták, de legott el is tűnt, mihelyt egyik csoporttól a másikig való ödöngése közben a keringő hírekről értesült.

— Menjünk aludni! — ismételte Bourdeu. — Ostobaság lenne, ha a végét is kivárnánk.

Az egész társaság fölkel. Abban állapotok meg, hogy Rastoil ur, a felesége meg a leánya az éjszakát Paloque-éknál tölti. Condamin-né kezével végigsimította a szoknyáját, amely összegyürődött egy kissé. Hátrább tolták a zsöllyeszékeket, egy darabig még állva maradtak, hogy jóéjszakát kívánjanak egymásnak. A vizipuska még mindig hörgött, a tűz egyre halaványodott s fekete füstgomoly szállt a magasba. Most már csak a tömeg halkabb topogása s egy tűzoltó baltacsapása volt hallható, aki egy gerendát bontott le.

— Elvégeztetett! — gondolta magában Macquart, aki el sem mozdult azóta a tulsó oldal gyalogjárójáról.

Egy darabig még ott maradt, hogy végighallgassa azokat a szavakat, amelyeket Condamin ur és Paloque-né váltott egymással.

— Hát biz' azt senki meg nem siratja, annyi bizonyos! — jegyezte meg a bíró felesége. — Legföljebb az az ostoba Bourrette. Szinte már türhetetlen volt, hiszen mindnyájan rabszolgái voltunk. És a püspök ur is örülhet ám most!... Plassans végre fölszabadult!

— Nos és Rougon-ék? — mondotta Condamin ur. — Azok örülhetnek ám csak igazán!

— Hitemre mondom, hogy azok valósággal a hetedik égben képzelik most magukat! Faujas abbé hódításainak hasznát ők fölözik le... Hej, de jól megfizették volna azt az embert, aki e viskó fölgyujtására vállalkozott volna!

Macquart elégedetlenül ballagott tovább. Az volt az érzése, hogy végre is őt csapták be. Rougon-ék öröme módfölött fölháborította. Rougon-ék gonosz emberek, akik mindig kétszinü játékot üznek, aminek a vége mindig az, hogy mindenkit becsapnak. Mikor az al-megyefőnökség terén áthaladt, megfogadta magában, hogy soha többé nem dolgozik ilyen hebehurgyán.

Mikor fölment abba a szobába, amelyben Marthe haldoklott, egy lépcsőfokon ülve, ott találta Rose-t, aki kékült-zöldült mérgében és dörmögött magában:

— Nem és nem!... Én ugyan be nem teszem a lábam abba a szobába! Nem akarok én ilyesmit látni. Hát csak haljon meg nélkülem! Pusztuljon el, mint a kutya! Én már nem szeretem többé, nem szeretek én már senkit... Engem küldenek el a kicsikéért, hadd nézze végig ő is! Én pedig engedelmeskedtem. De nem is bocsátom meg magamnak, amíg csak élek!... Olyan fehér volt a lelkem, kis angyalom, akárcsak az inge. Nekem kellett idáig támogatni a szemináriumtól. Annyira sirt, hogy majd kiadta a lel

két utközben. Szánalom volt látni... Most azután itt van, csókolgathatja. Ludbőrös lesz a testem, ha rá-gondolok. Bár a nyakunkba szakadna ez az egész ház, legalább egyszerre vége lenne mindennek!... Be-hujok majd valami oduba, ott élek egymagamban, hogy ne lássak senkit soha, soha! Hiszen ez az élet egyébre se való, mint hogy az ember végigsirja vagy végigmérgelődje.

Macquart belépett a szobába. Rougon-né letérdelt s a két kezébe temette az arcát. Serge ott állott az ágy előtt s a szeméből patakzott a könnye, amint ké-zével haldokló édesanyja fejét tartotta. Marthe még mindig nem nyerte vissza eszméletét. A tüzvész utolsó föllobbanó fénye pirosra festette a szobát.

Csuklás rázta meg Marthe testét, aki most csodálkozva pillantott föl, majd fölült az ágyban és széttekintett maga körül. Mikor a tüzvész pirosuló fényében Serge reverendáját megpillantotta: kimondhatatlan rémülettel kulcsolta össze kezeit s — meghalt.

Országos Széchényi Könyvtár

(Vége)

Z O L A

JACQUES DAMOUR

JOGOSITOTT TELJES KIADÁS

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
AMBRUS ZOLTÁN

FRANCIA EREDETIBŐL FORDITOTTA
ÉBER LÁSZLÓ

Országos Széchényi Könyvtár

CHRISTENSEN ÉS TÁRSA
GUTENBERG KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST

A J O S

1

1908

JACQUES DUMOUR

ÉLETRAJZI ÉRTEKZÉS

ÉLETRAJZI

ÉRTÉKZÉS

1908

Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár

1908

Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár

Globus, Budapest.

1908

JACQUES DAMOUR

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ FEJEZET

Midőn Jacques Damour odalenn Numeában kinézett a végtelen tengerre, olykor mintha a maga történetét látta volna maga előtt, az ostrom nyomoruságát, a kommün dühét, majd azt a fordulatot, amely megtépázva és szinte agyonsanyargatva ily messzire elsodorta hazulról. Nem volt ez tiszta meglátás, kellemes vagy megható visszaemlékezés, hanem elhomályosult értelem tompa kérődzése, amely magától visszatért a tények összeomlása közepette még kiemelkedő és felismerhető mozzanatokhoz.

Jacques huszonhatéves korában vette feleségül Féliciet, egy tizennyolcéves szép nagy leányt, egy La Villette-i gyümölcsárosnő unokahugát. Jacques, aki a gyümölcsárosnő által kiadott szobában lakott, fém-munkás volt és naponta tizenkét frankot is megkeresett; a leány eleinte varrónő volt, de minthogy azonnal fiuk született, éppen elég volt neki, hogy a kicsikét táplálja és gondoskodik a háztartásról. Eugène pompásan felcseperedett. Kilenc év múlva leány következett és ez, névszerint Louise, soká oly csenevész volt, hogy sokat költöttek orvosokra és gyógyszerekre. Mégsem éltek boldogtalanul. Igaz, hogy Damour hétfőnként néha szünnapot csinált, de eszén maradt és lefeküdt, ha sokat ivott, másnap pedig, visszatérve a munkához, semirekellőnek nevezte önmagát. Eugènet már tizenkétéves korában a satuhoz állították. A fiu alig tudott olvasni és irni, de már megkereste a maga kenyerét. Félicie, aki igen tiszta nő volt, ügyesen és okosan vezette a háztartást, talán kissé „kutyául“, ahogy az apa mondta, mert többször adott ne-

kik főzeléket, mint hust, hogy baj esetére garasokat rakhasson félre. Ez volt legjobb korszakuk. Ménilmontantban, a Rue des Enviergesben, háromszobás lakásuk volt, az apa és anya szobája, Eugène szobája és az ebédlő, ahol a satukat is elhelyezték, nem szólva a konyháról és Louise kamrájáról. Lakásuk az udvar végében volt, egy kis épületben, de levegőjük mégis volt, mert ablakaik egy vállalkozó telkére néztek, ahova taligák reggeltől estig bontásból eredő törmelékeket és régi deszkákat raktak le.

A háboru kitörésekor Damourék tiz év óta laktak a Rue des Enviergesben. Félicie, ámbár már negyvenedik évéhez közeledett, fiatal maradt, csak kissé meghizott, de gömbölyü vállával és csipőivel a városrész szépasszonya volt. Jacques ellenben mintha kiszáradt volna és a nyolc év korkülönbség már öregnek mutatta felesége mellett. Louise, aki tul volt a veszélyen, de gyengécske maradt, leányos soványságával apjára ütött, míg Eugène, aki ekkor tizenkilenc éves volt, anyja magas termetét és széles vállát örökölte. Nagy egyetértésben éltek, kivéve néhány hétfőt, amikor az apa és fiu bormérésekben időzött. Félicie duzogott, dühös volt az elköltött pénz miatt. Két-három alkalommal még veszekedtek is, de ez nem volt komoly dolog, hiszen csak a bor volt benne a hibás és az egész házban nem lakott rendesebb család. Jó példa gyanánt emlegették őket. Midőn a poroszok Páris felé közeledtek és megkezdődött a rettenetes munkaszünet, több mint ezer frankjuk volt a takarékpénztárban. Ez szép volt olyan munkásoktól, akik két gyermeket felneveltek.

Az ostrom két első hónapja nem is volt számukra nagyon nehéz. Az ebédlőben, ahol a satuk aludtak, még fehér kenyeret és hust ettek. Damourt meghattotta egy szomszédjuk, valami Berru nevű épületfestő nyomora és könyörületességből néha meghivta ebédre. A nagy darab ember azonban csakhamar este-reggel

beállított. Mókás fickó volt, aki mindig megnevetette másokat, úgyhogy végül is lefegyverezte Féliciet, aki nyugtalankodva és felháborodva látta ezt a nagy szájat, amely a legjobb falatokat kapta be. Este kártyáztak, elcsépeltek a poroszokat. Berru, a hazafi, arról beszélt, hogy aknákat, földalatti folyosókat és a környéken, elmegy az ellenség châtilloni és montretouti ütegei alá és a levegőbe röpíti őket. Majd a kormányt támadta, ezt a gyáva társaságot, amely ki akarta nyitni Páris kapuit Bismarck előtt, csak hogy visszahozzák V. Henriket. Csak vállvonogatva nézheti ezeknek az árulóknak a köztársaságát. Igen, a köztársaság! És felkönyökölve az asztalra, kurta pipával szájában magyarázta Damournak a maga saját kormányát, amelyben mindenki testvér, mindenki szabad, mialatt igazság és egyenlőség uralkodik mindenütt, fenn is, lenn is.

— Mint kilencvenháromban, — jegyezte meg határozottan, de kevésbé tájékozottan.

Damour komoly maradt. Ő is köztársasági érzelmű volt, mert bölcsője óta azt hallotta maga körül, hogy valamikor a köztársaság lesz a munkás diadala, az egyetemes boldogság. De nem voltak megállapodott nézetei arról, mikép menjenek végbe a dolgok. Így hát figyelmesen hallgatta végig Berrut, úgy találta, hogy az igen jól okoskodik és hogy a köztársaság bizonyára úgy fog elkövetkezni, ahogy az mondta. Tűzbe jött, szilárdul hitte, hogy ha egész Páris, a férfiak, nők és gyermekek a *Marseillaise* hangjai mellett kivonultak volna Versaillesba, kiverték volna a poroszokat, kezet nyújtottak volna a vidéknek és megalapították volna azt a népkormányt, amely minden polgárnak járadékot biztosítana.

— Vigyázz, — ismételte Félice bizalmatlanságtól eltelve — rossz vége lesz a te Berrudnek. Adj neki enni, ha kedved tartja, de hadd verjék be csak az ő fejét.

Félicie is a köztársaságot akarta. Negyvennyolcban apja barrikádon halt meg. Csakhogy ez az emlék, ahelyett, hogy feltűzelte volna, megfontolttá tette. A nép helyén tudná, — szokta mondani — hogyan kényszeritené igazságosságra a kormányt: igen jól viselné magát. Berru beszédei felháborították és megfélemlítették, mert úgy érezte, hogy nem tisztességesek. Látta, hogy Damour megváltozik, olyan modort vesz fel, olyan szavakat használ, amelyek éppen nem tetszettek neki. De még erősebben nyugtalanította az a sötéten izzó arckifejezés, amellyel fia Eugène hallgatta Berrut. Este, mikor Louise elaludt az asztalnál, Eugène keresztbefonta karjait, szó nélkül lassan megivott egy pohárka pálinkát és szemét a mázolóra szegezte, aki Párisból mindig árulásról szóló rendkívüli történeteket hozott haza: a bonapartisták a Montmartreről jeleket adtak a németeknek, vagy liszteszsákokat és lőporshordókat dobtak a Szajnába, hogy mielőbb át kelljen adniok a várost.

— Mesebeszéd! — szólt fiához Félicie, miután Berru rászánta magát a távozásra. — Ne végy ilyesmit a fejedbe! Hiszen tudod, hogy hazudik.

— Tudom, amit tudok, — felelt Eugène rettentés kézmozdulattal.

December közepe táján Damourék megették megtakarított pénzüket. Minden órában hirül hozták a poroszok egy-egy vereségét vidéken, egy-egy győzelmes kirohanást, amely végül is fel fogja szabadítani Páris. Damourék eleinte nem is félték, szüntelen abban reménykedtek, hogy újból megkezdődik a munka. Félicie csodákat művelt, napról-napra éltek az ostromzár fekete kenyeréből, amelyet csak a kis Louise nem birt megemészteni. Ekkor Damour és Eugène végleg elvesztette a fejét, ahogy Félicie mondta. Reggeltől estig tétlenül, kiközkentek szokott életmódjukból, karjuk petyhüdt lett, mióta elhagyták a satut és örökös nyugtalanságban, véres rémképekkel teli képzelődés-

ben éltek. Mindketten beálltak egy menetzászlóaljba, csakhogy az a zászlóalj, mint sok más, ki sem ment az erődítményeken túl és a legénység kártyázással töltötte idejét a kaszárnyában. Itt aztán Damour, korgó gyomorral, attól a tudattól összeszorult szivvel, hogy otthon nyomor uralkodik, a különböző hírek hallatára arra a meggyőződésre jutott, hogy a kormány elhatározta a nép kipusztítását, csak hogy a köztársaság ura legyen. Berrunek igaza van: mindenki tudta, hogy V. Henrik Saint-Germainben tartózkodik, egy házban, amely fölött fehér zászló leng. Ennek azonban vége lesz. Egy szép reggel majd lepuskásszák a gazembereket, akik kiéheztetik a munkásokat és bombáztatják őket, egyszerüen csak azért, hogy helyet adjanak a nemeseknek és papoknak. Midőn Damour Eugène-nel hazatért, mindketten a külső örület lázában égtek és csak öldöklésről beszéltek a sápadt és néma Felicie előtt, aki a rossz táplálkozástól újra megbetegedett kis Louiset ápolta.

Végre az ostrom befejeződött, megkötötték a fegyverszünetet és a poroszok végigvonultak a Champs-Elysées-n. A Rue des Envierges-ben fehér kenyeret ettek, amelyet Felicie Saint-Denisből hozott. De komoran telt el az ebéd. Eugène, aki látni akarta a poroszokat, részleteket beszélt el, Damour pedig villájával hadonászva dühösen kiabálta, hogy le kellett volna fejezni minden tábornokot. Felicie megharagudott és kikapta kezéből a villát. Minthogy a munka még mindig nem kezdődött meg, a következő napokban Jacques elhatározta, hogy a maga számlájára dolgozik: volt néhány öntött darabja, gyertyatartók, amelyeket ki akart cizelálni, aban a reményben, hogy eladhatja őket. Eugène, aki nem találta helyét, egy óra mulva abbahagyta a munkát. Ami Berrut ilelti, az a fegyverszünet óta eltűnt; kétségkívül bőségesebb asztalra talált. Egy reggel azonban feltűzelve állított be, elmondta a montmartrei-i ágyuk esetét. Mindenütt bar-

rikádok emelkednek, végre elérkezik a nép diadala; Damourért jött, azt mondta, hogy minden jó polgárra szükség van. Nem törődve Félicie dult ábrázatával, Jacques otthagytá satuját. A kommün volt.

Lejátszódtak a márciusi, áprilisi és májusi napok. Ha Jacques Damour fáradt volt és felesége kérlete, maradna otthon, így felelt:

— Hát a másfél frankom? Ki ad nekünk kenyeret?

Félicie lehajtotta fejét. Hogy megélhessenek, csak az apa másfél frankja és a fiu másfél frankja állt rendelkezésükre, a nemzetőrségnek az a zsoldja, amelyhez akkor még bor és sóshus kiosztása járult. Damour egyébként meg volt győződve igazáról, úgy lőtt a versaillesiakra, ahogy a poroszokra lőtt volna, abban a hitben, hogy megmenti a köztársaságot és biztosítja a nép boldogságát. Az ostrom fáradalmai és nyomorusága után a polgárháboru a zsarnokság rémképét idézte fel előtte, amely ellen névtelen hősként küzdött, elszánva rá, hogy meghal a szabadság védelmében. Nem hatolt bele a kommunista eszme elméleti szövevényébe. Az ő szemében a kommün egyszerűen a hirdetett aranykor volt, az egyetemes boldogság kezdete és még makacsabban hitte, hogy valahol, Saint-Germainben vagy Versaillesban király van, aki kész arra, hogy visszaállítsa az inkvizíciót és az urak jogait, ha beeresztik Párisba. Odahaza képtelen lett volna egy légynek ártani, míg az előőrsökön lelkifurdalás nélkül öldöste a csendőröket. Mikor hazatért, kimerülve, izadtságtól és portól feketén, órákat töltött a kis Louise mellett és hallgatta lélekzétvételeit. Félicie már nem is iparkodott visszatartani és az okos asszonyok higgadtságával várta a borzalmak végét.

Egyszer mégis megkockáztatta azt a megjegyzést, hogy Berru, az a nagy darab ember, akinek anynyit jár a szája, nem bolond, hogy a puskatüznek kitegye magát. Elég ügyes volt hozzá, hogy jó helyet

talált a hadbiztosságnál, ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy midőn tollakal és paszományokkal ékesítve megjelent Damouréknál, fel ne tüzelje Jacquest, beszédeivel, hogy agyon kell lőni a minisztereket, a képviselőket, az egész pereputtyot, mihelyt Versaillesban elcsipik őket.

— Miért nem megy ő maga, ahelyett, hogy másokat küldene? — jegyezte meg Félicie.

Damour azonban így felelt:

— Hallgass. Kötelességemet teljesíttem. Annál rosszabb azokra nézve, akik nem teljesítik a magukét.

Egy reggel, április vége felé, hordágyon hozták haza Eugènet a Rue des Enviergesbe. Moulineauxnál mellen találta egy golyó. Mialatt felvitték a lépcsőn, meghalt. Midőn Damour este hazatért, szótlanul találta Féliciet fiuk holtteste mellett. Ez rettenetes csapás volt, az apa a földre vágódott és felesége hagyta, hogy zokogjon, a falnak támaszkodva. Nem mondott neki semmit, mert nem tudott mit mondani és ha megszólalt volna, odakiáltotta volna neki: „Ez a te bűnöd!“ Becsukta a kamra ajtaját, nem csapott lármát, nehogy Louise megijessze. És utánaézett, nem kelti-e fel az apa zokogása a gyermeket. Midőn Jacques felemelkedett, hosszan elnézte Eugène fényképét, amelyen a fiatalember mint nemzetőr vétette le magát. Tollat vett elő és ráírta a fényképre: „Megbosszullak“, alája nevét és a napot. Ettől megkönnyebbült. Másnap nagy vörös zászlókkal diszitett temetési kocsi vitte a Père-Lachaise temetőbe a holttestet, amelyet óriási tömeg követett. Az apa hajadonfőtt haladt és a zászlók, e véres bibor látása, amely még sötétebbnek tüntette fel a temetőkocsi fekete farészeit, ádáz gondolatokkal töltötte el szívéét. Félicie a Rue de Enviergesben maradt Louise mellett. Damour már este visszatért az előrsre csendőröket ölni.

Végre elérkeztek a májusi napok. A versaillesi hadsereg benn volt Párisban. Damour két napig nem

ment haza, zászlóaljával a barrikádokat védelmezve tüzvészek közepette vonult vissza. A harmadik nap reggelén állított be a Rue des Enviergesbe, rongyosan, tántorogva és kábán, akár egy részeg. Félicie levetkőztette és nedves asztalkendővel megmosta kezeit, ekkor azonban egy szomszédasszony azt mondta, hogy a kommünárdok tartják még a Père Lachaiset és a versaillesiak nem tudják, hogy emeljék ki őket onnan.

— Megyek, — szólta Damour elszántan.

Felöltözött, vette ruháját. A kommün utolsó védői azonban nem voltak a fensikon, a kopár terepen, ahol Eugène aludt. Jacques mintha azt remélte volna, hogy fia sirján öleti meg magát. Nem jutott el odáig. Lövedékek hullottak, kicsorbitották a nagy siremlékeket. A szilfák között, a napfényben fehérlő márványok közt néhány nemzetőr még lődözött a katonákra, akik piros nadrágjukban felfelé jöttek. És Damour épp jókor érkezett ahhoz, hogy elfogják. Harminchét társát agyonlőtték. Csoda, hogy ő megmenekült a rögtöni igazságszolgáltatástól. Talán azért kegyelmeztek neki, mert felesége az előbb mosta meg kezeit és ő nem lőtt. Egyébként kimerültsége kábasságában, a borzalmaktól letörve, sohasem emlékezett a napokra, amelyek most következtek. Határozottan lidércnyomás gyanánt maradt meg benne mindez: a sötét helyeken töltött órák, menetelések a vakító napfényben, kiabálás, ütlegek, bámész tömegek, amelyek közt elhaladt. Midőn feleszmélt, Versaillesban volt mint fogoly.

Félicie, aki most is halvány és nyugodt volt, meglátogatta. Miután közölte vele, hogy Louise jobban van, szótlan maradtak, nem volt több mondanivalójuk. Távozóban az asszony, hogy bátorságot öntsön belé, megjegyezte, hogy foglalkoznak ügyével és majd kihuzzák innen. Damour megkérdezte:

— Hát Berru?

— Ó, — válaszolt Félicie — Berru biztonságban van... Három nappal a csapatok bevonulása előtt kezeket oldott, még csak zaklatni sem fogják.

Egy hónap mulva Damour utnak indult Uj-Kaledonia felé. Egyszerű deportációra ítélték. Mint-hogy semmi rangja sem volt, a haditanács talán felmentette volna, ha ő nem vallja be nyugodtan, hogy az első naptól fogva lövöldözött. Utolsó találkozásukkor így szólt Féliciehez:

— Visszatérek. Várj meg a kislánnyal.

Ezt a szót hallotta Damour a legtisztábban zavaros emlékei közül, midőn nehéz fejjel kibámult a végtelen tengerre. Néha ott lepte meg az éj. A távolban egy világos folt, olyan mint egy hajó barázdája, még soká megmaradt és megszakította a leboruló sötétséget és ő úgy érezte, mintha fel kellene állnia, hogy a hulámokon járjon és elmenjen azon a fehér uton, hiszen megígérte, hogy visszatér.

MÁSODIK FEJEZET

Numeában Damour jól viselte magát. Munkát talált, reményt nyújtottak neki a kegyelemre. Igen szelid ember volt, szeretett a gyermekekkel játszani. Nem foglalkozott többé politikával, keveset érintkezett társaival, magányosan élt; legfeljebb azt vethették szemére, hogy nagyritkán iszik, de részegségében is jó fiú volt, aki forró könnyeket sirt és magától lefeküdt. Megkegyelmezése tehát bizonyosnak látszott, ekkor azonban egyszerre eltűnt. Bámulva értesültek róla, hogy négy társával megszökött. Két év óta több levelet kapott Félicietől, eleinte rendszeresen, utóbb ritkábban és szabálytalan időközökben. Ő elég gyakran irt. Három hónap mult el hírek nélkül. Ekkor kétségbeesés szállta meg a kegyelemre nézve, amelyre talán még további két évig kellene várakoznia és ama lázas

órák egyikében, amelyeket másnap megbánunk, mindent megkockáztatott. Egy hét múlva tengerparton, néhány mérföldnyi távolságban szétzuzott csónakot találtak három szökevény meztelen és már feloszlóban lévő hullájával. Ezek egyikében tanuk felismerték Damourt. Ugyanolyan termete és szakálla volt. Felületes vizsgálat után eleget tettek a formaságoknak és kiállították a halotti bizonyítványt, majd elküldték Franciaországba az özvegy kívánságára, akit a hatóságok értesítettek. Az egész sajtó foglakozott az esettel, a szökésnek és tragikus befejezésének igen drámai elbeszélése utat talált az egész világ ujságjaiba.

Pedig Damour élt. Összetévesztették egyik társával és ez annál meglepőbb volt, mert a két férfi nem is hasonlított egymáshoz. Egyszerűen csak mindketten hosszú szakállt viseltek. Damour és a negyedik szökevény, aki csodaképpen életben maradt, azonnal elvált, mihelyt angol területre értek; sohasem látták egymást viszont és amaz kétségkívül elpusztult a sárgalázban, amely magát Damourt is majdnem elragadta. Az volt az első gondolata, hogy Féliciet levél útján értesíti. Kezébe akadt azonban egy ujság, amelyben szökésének elbeszélését és halálának hírért találta. Ettől a pillanattól kezdve oktalanságnak tartotta volna levelet írni, melyet elfoghatnak, elolvashatnak és így kitudhatják az igazat. Nem helyesebb, ha mindenkire nézve halott marad? Senkisé fog többé miatta nyugtalanodni és így szabadon visszatérhet Franciaországba, ahol majd megvárja az amnesztiát, hogy elismertesse magát. Ekkor tartotta a sárgaláz egy rettenetes rohama egy félreeső kórházban heteken át lekötvé.

Midőn Damour lábbadozni kezdett, leküzdhetetlen lustaságot érzett. Még több hónapon át igen gyenge maradt, nem volt akarata. A láz mintegy kiölte belőle minden régi vágyát. Semmit sem kívánt, azt kérdezte magában, mire lenne jó. Félicie és Louise

képei elmosódtak. Ugyan még mindig látta őket, de igen távol, ködbe burkolva, úgyhogy néha alig ismert reájuk. Kétségkívül mihelyt erőhöz jut, elutazik hozzájuk. Majd midőn végre talpra állt, egy másik terv foglalta le teljesen. Arról ábrándozott, hogy mielőtt felkeresné feleségét és leányát, vagyont szerez. Mit csinálna Párisban? éhen veszne, kénytelen lenne visszatérni satujához és talán nem is találna többé munkát, mert úgy érezte, hogy szörnyen megvénült. Ellenkezőleg, ha átmenne Amerikába, néhány hónap alatt összeszedhetne vagy százezer frankot. Ennél a szerény összegnél állapotodott meg ama milliókról szóló csodálatos történetek közepette, amelyekkel telebeszelték a fejét. Egy aranybányában, amelyet megneveztek előtte, mindenki, még a legszegényebb földmunkások is hat hónap mulva hintón járnak. És máris elrendezte életét: a százezer frankjával visszatér Franciaországba, házacskát vásárol Vincennes környékén és ott él három-négyezer frank évi jövedelemből, Félicie és Louise közt, elfeledve, boldogan, megszabadulva a politikától. Egy hónap mulva Damour Amerikában volt.

Ekkor zürzavaros élet következett, amely találmokra a különös, de egyuttal köznapi kalandok egész sorába sodorta. Megismerkedett mindenfajta nyomorral, belekóstolt mindenfajta szerencsébe. Háromszor is azt hitte, hogy együtt van a százezer frankja, de minden elolvadt az ujjai között, meglopták és végső erőfeszítésében maga veszítette el mindenét. Végeredményben sokat szenvedett, dolgozott és egy inge sem maradt. Miután bejárta a világnak mind a négy sarkát, az események Angliába sodorták. Innen Brüsszelbe vetődött, magának Franciaországnak határára. Csakhogy már nem is gondolt a hazatérésre. Mihelyt Amerikába érkezett, irt Félicienek. Három levele válasz nélkül maradt, feltevésekre volt utalva: vagy elfogták leveleit, vagy felesége meghalt, vagy ő maga is

elhagyta Párist. Egy év múlva újabb hasztalan kísérletet tett. Hogy ne szolgáltatassa ki magát, ha felbontának leveleit, álnév alatt írt és valami koholt ügyről beszélt Félicienek, arra számítva, hogy ő majd ráismer irására és megérti a dolgot. Ez a hosszú hallgatás mintegy elaltatta emlékeit. Ő meghalt, senkije sem volt a világon, misem volt már fontos. Majdnem egy évig szénbányában dolgozott, a föld alatt, nem látta többé a napot, tökéletesen elnyomva, csak evett és aludt, anélkül, hogy még egyebet is kívánna azon tul.

Egy este azt hallotta a kocsmában, hogy megszavazták az amnesztiát és a kommünárdok mind haza térnek. Ez felébresztette. Lökést érez, maga is haza akart menni a többiekkel, hogy viszontlássa Párisban az utcát, amelyben lakott. Eleinte tisztán ösztönszerű megmozdulás volt ez. Majd a vasuti kocsiiban, mely hazafelé vitte, dolgozni kezdett a feje, elgondolta, hogy most újra elfoglalhatja helyét a napon, ha sikerül felfedeznie Féliciet és Louiset. Remények ébredtek szívében, hiszen szabad, nyíltan keresheti őket és végül is azt hitte, hogy szép csendesen találja majd őket a Rue des Enviergesi lakásukban, terített asztallal, mintha vártak volna reá. Minden magyarázatot nyer, valami egyszerű félreértés volt az egész. Elmegy az előljáróságra, megnevezi magát és a család előlről kezdi egykori életét.

Párisban zajongó tömeggel volt teli az Északi pályaudvar. Örjögő lelkesedéssel éljeneztek, mihelyt az utasok megjelentek, kalapokat lengettek, egy nevet ordítottak. Damour szinte megjéjdt, nem értette a dolgot, azt képzelte, hogy csak azért jött ide ez a sok nép, hogy őt lehurrogják. Majd ráismert a tömeg által ünnepeelt névre, a kommün egyik tagjának nevére, aki véletlenül ugyanazon a vonaton utazott és akit számkivetéséből való visszatérésekor üdvözölt a nép. Damour látta arra menni, erősen meghizva, nedves szemmel, mosolyogva, megatva e fogadtatástól. Midőn a

hős fiakerbe szállt, a tömeg arról beszélt, hogy kifogja a lovat. Tolongtak, az emberi áradat beözönlött a Rue Lafayette-be és a fejek tengere fölött még soká látható volt a lassan haladó fiaker, mint egy diadal-kocsi. És Damour, akit ide-oda lökdöstek, taszigáltak, csak nagynehezen juthatott ki a külső boulevardokra. Senki sem ügyelt reá. Minden szenvedése, Versailles, a tengeri ut eszébe jutott és keserűség töltötte el.

A külső boulevardokon azonban elérékenyülés vett rajta erőt. Mindent elfelejtett, úgy tetszett neki, mintha munkát adott volna le Párisban és most csendesen visszatérne a Rue des Envierges-be. Életének tiz esztendeje oly sűrűn és kusztaltan sűrűsödött benne, hogy úgy érezte, mintha nem volnának egyebek maga mögött a járda egyszerű meghosszabbodásánál. Mégis némi csodálkozással látta az egykori szokásokat, amelyek közé oly könnyen tért vissza, A külső boulevardok szélesebbek lehettek; megállt, hogy elolvassa a cégtáblákat, meglepődve, hogy itt látja őket. Nem egyszerű öröm volt az, hogy újra ráléphet a föld e megsiratott darabkájára, hanem vegyülete a románcszerű érzélgősséggel áthatott gyengédségnek és valami tompa nyugtalan-ságnak, az ismeretlentől való nyugtalan-ságnak, ez ismert régi dolgok láttára, amelyeket itt talált. Nyugtalan-sága még fokozódott, midőn a Rue des Envierges-hez közeledett. Elernyedni érezte magát, szeretett volna nem menni tovább, mintha katasztrófa várna reá. Minek visszatérni? mit fog itt csinálni?

Végül a Rue des Enviergesben háromszor elment a ház előtt, anélkül, hogy be tudott volna menni. A szemközti szenesbolt eltűnt, most gyümölcsárusnő üzlete volt helyén és az annak ajtajában álló asszony oly elégültnek látszott, oly öntudattal otthon érezte magát, hogy Damour nem mert hozzá fordulni, mint előbb akarta. Inkább mindent megkockáztatott és egyenesen a házmester fürkéje felé tartott. Hányszor

fordult így balra a kapubejárat végében és kopogtatott be!

— Itt lakik Damourné?

— Nem ismerem... Nem lakik nálunk.

Jacques mozdulatlanul állva maradt. Az egykori természetes házmesterné helyett kis száraz, zsémbes asszony állt előtte és gyanakvóan nézett reá. Damour újra megszólalt:

— Most tiz éve Damourné az udvar végében lakott.

— Tiz éve! — kiáltott a házmesterné. — Sok viz folyt le azóta a Szajnán!... Csak január óta vagyunk itt.

— Damourné talán hátrahagyta címét.

— Nem. Nem ismerem.

És mivel Damour nem tágitott, az asszony megharagudott és megfenyegette, hogy előhijja férjét.

— Eh, meddig akar még itt szimatolni!... Vannak emberek, akik belopóznak...

Damour elpirult és hebegve odébb állt szégyenkezve kirojtosodott nadrágja és piszkos régi zubbonya miatt. A járdán lehorgasztott fejjel ment tovább, majd visszatért, mert nem bírta rászánni magát, hogy így távozzék. Olyan szivtépő volt ez, mint egy örökös elválás. Talán csak megszánják és adnak neki némi felvilágosítást. És felnézett, az ablakokat vizsgálta, a boltokat fürkészte, hogy ráismerjen egykori lakóhelyére. Ezekben a szegény házakban, amelyekben oly sűrűn hullnak a felmondások, mint a jégeső, tiz esztendő elég volt ahhoz, hogy majdnem mind a lakót kicserélje. Egyébként még maradt benne némi szégyennel vegyes óvatosság, az ijedt vadság egy néme, amely megremegtette arra a gondolatra, hogy ráismerhetnek. Midőn visszatért az utcára, végre ismerős arcokat pillantott meg, a trafikosnét, egy fűszerest, egy mosónőt, a péknét, akinél valamikor vásároltak. Ekkor egy negyedóráig tétovázott, sétált a boltok előtt,

tanakodva magában, melyikbe merjen belépni és anyyira szenvedett a belső küzdelemtől, hogy verejtek ütött ki rajta. Dobogó szívvel döntött a pékné, egy álmos, mindig fehér asszony mellett, mintha egy zsák lisztből bujt volna ki. Az asszony ránézett, de meg sem moccan. Nyilván nem ismert reá, lebarapult bőrével, az erős napfénytől lesült kopasz fejével, hosszú, kemény szakállával, amely félig ellepte arcát. Ez némi bátorságot öntött belé és midőn kifizetett egy sou ára kenyeret, meg merte kérdezni:

— Nincsen vevői közt egy asszony, akinek leánykája van? ... Damourné?

A pékné elgondolkozott, majd lágy hangján így szólt:

— Ó igen, valamikor, lehetséges ... De az régen volt. Már nem is tudom ... Olyan sok emberrel van dolgunk!

Be kellett érnie ezzel a válasszal. A következő napokon visszatért és felbátorodva kikérdezte az embereket, de mindenütt ugyanazzal a közönnyel, ugyanazzal a feledéssel, olyan ellenmondó értesülésekkel találkozott, amelyek még inkább megzavarták. Végeredményben bizonyosnak látszott, hogy Félicie körülbelül két évvel az ő numeai utazása után hagyta el a városrészt, ugyanakkor, amikor ő megszökött. De senki sem tudta a címét; némelyek Gros-Caillouról, mások Bercyról beszéltek. Már nem is emlékeztek a kis Louise-ra. Ez volt a vég, egy este leült a külső boulevard egyik padjára és sirni kezdett, azt mondta magában, hogy nem kutat tovább. Mi lesz vele? Páris üresnek látszott. Néhány garasa, mely lehetővé tette, hogy visszatérjen Franciaországba, fogytán volt. Egy darabig elhatározta, hogy visszatér Belgiumba a szénbányába, ahol oly sötét van és ahol egyetlen emlék nélkül élt, boldogan mint egy állat, elnyomva a föld álmától. Mégis maradt, nyomorúságában, éhezve, anélkül, hogy munkát szerezhetett volna magának. Min-

denütt visszautasították, tulöregnek találták. Csak ötvenöt éves volt, de hetven évesnek nézték, annyira megviselte a tizévi szenvedés. Ugy kóborolt, mint egy farkas, felkereste a kommün által felégett műemlékek építkezéseit, olyan munkákat keresett, aminőket gyermekekre és rokkantakra szoktak bizni. Egy kőfaragó, aki a városházán dolgozott, megígérte neki, hogy megszerzi számára szerszámaik őrzését, de az ígélet megvalósítása késett és ő már-már éhen vezett.

Egy napon a Notre-Dame hidon ama szegény emberek szédülésével nézte a víz folyását, akiket vonz az öngyilkosság, majd hirtelen visszahuzódott a karfától és ezzel a mozdulatával majdnem feldöntött egy arramenőt, fehér zubbonyos nagy fickót, aki rátámadt.

— Átkozott barom!

Damour azonban tágranyilt szemmel mereven bámult reá.

— Berru! — kiáltotta végül.

Csakugyan Berru volt, Berru, aki csak előnyére változott, viruló arccal, fiatalosan. Hazatérése óta Damour gyakran gondolt reá, de ugyan hol találja meg pajtását, aki kéthetenként költözködött? A festő is kidüllesztette szemét és midőn amaz remegő hangon megnevezte magát, nem akarta elhinni.

— Lehetetlen! micsoda tréfa!

Végül mégis kezdett ráismerni, olyan felkiáltásokkal, amelyek már-már csödületet idéztek elő a járdán.

— De hiszen meghaltál! . . . No hallod, ezt igazán nem vártam! Nem lehet így fittyet hányni a világnak . . . Lássuk csak, hát csakugyan igaz, hogy élsz?

Damour halkán beszélt, kérte, hogy hallgasson. Berru, aki alapjában igen mulatságosnak tartotta ezt, végül karonfogta és elvitte a Rue Saint-Martin egyik bormérésébe. És elhalmozta kérdésekkel, mindent tudni akart.

— Majd rákerül a sor, — mondta Damour, mi-

után az asztalhoz letelepedtek. — Először is mi van a feleséggel?

Berru ámultan nézett reá.

— Hogyan, a feleséggel?

— Igen, hol van ő? Nem tudod a címét?

A festő ámulata fokozódott. Lassan így szólt:

— Hogyne, tudom a címét... De te nem tudod a történeteket?

— Miféle történeteket?

Ekkor Berruból kitört:

— No, ez már igazán sikerült! Ugyan, te nem tudsz semmit?... Hiszen a feleséged újra férjhez ment, öregem!

Damour a kezében tartott poharat letette az asztalra és oly reszketés fogta el, hogy a bor lecsorgott ujjai között. Zubbonyába törölte őket és tompa hangon ismételte:

— Mit mondasz? újra férjhez ment, újra férjhez ment... Bizonyos?

— Ugyan! te meghaltál, ő újra férjhez ment, ebben nincs semmi csodálatos... Csak éppen furi, mert ime, most feltámadtál.

És mialatt a szegény ember sápadtan, remegő ajkakkal ült ott, a festő elmondta neki a részleteket. Félicie most igen boldog. Feleségül ment egy mészáros-hoz Batignolles-ban, a Rue des Moines-ban, egy özvegy emberhez, akinek ügyeit ügyesen vezette. Sagnard, ez volt a mészáros neve, hatvan éves, de kitünő karban levő kövér ember. A Rue Nollet sarkán levő mészárszéknek, amely a legforgalmasabbak egyike az egész városrészben, vörösre festett rácsai vannak és a cégtábla két sarkát egy-egy aranyozott ökörfej díszíti.

— No mit fogsz csinálni? — kérdezte Berru minden részlet után.

A szerencsétlen, akit elkápráztatott a bolt leírása, tétova kézmozdulattal válaszolt. Majd meglátja.

— Hát Louise? — kérdezte hirtelen.

— A kisleány? igazán nem tudom... Alighanem elhelyezték valahol, hogy megszabaduljanak tőle, mert nem láttam velük... Igaz, legalább gyermekedet visszaadhatnák, ha már nem csinálnak vele semmit. Csakhogy mit kezdenél vele, a huszéves leányszóval, hiszen nem úgy festesz, mintha fényesen menne a sorod? Nem akarlak megsérteni, de azt mondhatná az ember, hogy két garast adna neked az utcán.

Damour szóltanul horgasztotta le fejét, nem tudott mit mondani. Berru még egy liter bort rendelt és vigasztalni akarta.

— Lássuk csak, mi az ördög! ha már életben vagy, vigadj egy kicsit. Nincs minden elveszve, majd rendbe jön a dolog... Mit fogsz csinálni?

És a két férfi végeérhetetlen vitába merült, amelyben ugyanazok az érvek szüntelen visszatértek. A festő azonban nem mondta el, hogy azonnal Damour deportálása után össze akart állni Félicievel, akinek gömbölyü válla meghódította. És titkon még most is neheztelt reá, amiért — kétségkívül vagyona miatt — Sagnard mészárosot részesítette előnyben. Midőn a harmadik liter bort itták, felkiáltott:

— Én a te helyedben elmennék hozzájuk, ott letelepednék és kitenném Sagnard-t az ajtón, ha bosszantana... Utóvégre is te vagy ur. A törvény mellett van.

Damour lassanként becsipett és a bor lángba borította halvány arcát. Folyton azt ismételte, hogy majd meglátja. De Berru egyre ösztökélte, megvereggette vállát, azt kérdezte tőle, férfi-e. Hogyne volna férfi és menyire szerette azt az asszonyt! Még most is annyira szereti, hogy képes volna felgyújtani Párist, csak hogy visszakapja őt. Nos, hát akkor mire vár? Hiszen az asszony az övé, éppen csak vissza kell vennie. A két férfi, most már nagyon ittasan, agyonbeszélte egymást.

— Oda megyek! — mondta hirtelen Damour, nagynehezen felemelkedve.

— Ez már teszi! Nagy gyávaság lett volna! — kiáltott Berru. — Veled megyek.

És elindultak Batignolles felé.

HARMADIK FEJEZET

A Rue des Moines és a Rue Nollet sarkán a mézárszék gazdagon hatott vörös rácsaival és aranyozott ökörfejeivel. Fehér kendőkön nagy darab husok lógtak, ürüszetek pedig, amelyek csipkészszerű papirczacskókból kandikáltak ki, füzérként voltak elrendezve. Temérdek hus volt felhalmozva a márványasztalokon, levágott és letisztított darabok, rózsaszínű borjúhús, biborpiros birhahús, skarlátvörös marhahús, márványszerű zsirtömegek közepette. Ragyogtak a rézmedencék, a mérleg serpenyői, a fogas horgai. Bőség, túláradó egészség uralkodott a márványpadlós, kitárt ajtaju világos boltban, a friss hus jó illata, amely mintha pirosságot varázsolt volna az egész háznép arcára.

A háttérben, az utcáról behatoló fény teljes világosságában Félicie magas pénztárban ült, amelyben üvegtáblák védték meg a léghuzattól. Odabenn, a vidám visszfények közepette, a mézárszék rózsaszínű világosságában, igen üdén hatott, ama nők telt és érett üdeségével, akik túl vannak negyvenedik évükön. A takaros mézárosné, sima bőrével, fekete hajával és fehér nyakával, a jó üzletasszony mosolygó és szorgoskodó komolyságával ült ott és egyik kezében tollat tartva, másik kezével belenyulva a pénztárba a cég tisztességét és virágzását képviselte. Segédek vágták, kimérték a húst, számokat kiáltottak, a vevők elvonultak a pénztár előtt és ő, miközben átvette tőlük a pénzt, szeretetreméltó hangon beszélte meg velük a

városrész ujságait. Éppen egy beteges arcú asszonyka fizetett ki két kotlettet, amelyeket szomorúan nézett.

— Tizenöt sou, ugy-e? — mondta Félicie. — Hát nincs jobban, Vernierné?

— Nem, nem vagyok jobban, mindig bajom van a gyomrommal. Mindent kiadok, amit magamhoz veszek. Most meg az orvos azt mondja, hogy husra van szükségem, de oly drága!... Hallotta, hogy a szénkereskedő meghalt?

— Lehetetlen!

— Neki nem a gyomrával volt baja, hanem a hasával . . . Két kotlett tizenöt sou! Még a szárnyas is kevésbé drága!

— Nos, ez nem a mi hibánk, Vernierné. Magunk is alig tudjuk, hogy jöjjünk ki vele . . . Mi az, Charles?

Miközben beszélgetett és pénzt visszaadott, szemmel tartotta a boltot és észrevette, hogy az egyik segéd nem hallotta meg, úgyhogy még egyszer, hangosabban megkérdezte:

— Charles, mit akarnak?

De nem várta meg a választ. Ráismert a belépő két ember egyikére, arra, aki elől ment.

— Maga az, Berru ur!

Látszott, hogy éppen nem örül neki, kissé megvető kifejezéssel biggyesztette le ajkát. A Rue Saint-Martinból Batignollesba jövet a két férfi többször megpihent a bormérésekben, mert az ut hosszú volt és az ő torkuk kiszáradt a hangos beszédben, örökös vitatkozásban. Látszott, hogy borközi állapotban vannak. Damourt szíven találta, midőn a szemközti járdán Berru hirtelen mozdulattal megmutatta neki a pénztár tükreiben oly szépnek és fiatalnak látszó Féliciet és így szólt: „Látod, ott van!” Ez lehetetlen, csak Louise lehet, aki ennyire hasonlít anyjához, mert hiszen Félicie feltétlenül öregebb. És ez az egész dus mézsárszék, a véres husok, a ragyogó rézedények, ez a jól öltözött polgári külsejű asszony, aki egy halom

pénzben tartotta kezét, elvették hangját és merészségét és valóságos félelmet keltettek benne. Szeretett volna hanyatthomlok elszaladni, szégyen szállta meg, elsápadt arra a gondolatra, hogy oda belépjen. Soha sem egyezne bele ez a hölgy, hogy visszavegye őt a sanyaru képével, nagy szakállával és piszkos zubbonyával. Sarkon fordult és tovább akart menni a Rue des Moinesban, hogy még csak észre se vegyék, de Berru visszatartotta:

— Mennydörgős mennykő! Hát nincs vér az ereidben? . . . No, én a te helyedben ugyancsak megtáncoltatnám a burzsujokat! És nem mennék el osztozkodás nélkül; igen, az ürücomboknak és mindennek a fele . . . Csak előre, te ázott tyuk!

És rákényszerítette Damourt, hogy átmenjen az utcán. Majd miután megkérdezte az egyik segédet, itthon van-e Sagnard ur és megtudta, hogy a mészáros a vágóhidon van, ő lépett be elsőnek, hogy élükre állítsa a dolgokat. Damour szorongva, együgyü arccal követte.

— Mivel szolgálhatok Berru ur? — kérdezte Félicie kevésbé előzőkeny hangon.

— Nem nekem, — válaszolt a festő — hanem ennek a pajtásomnak van valami mondanivalója.

Félrehuzódott és most Damour szemtől szemben találta magát Félicievel. Az asszony ránézett, ő iszonyu zavarban, valóságos kinszenvedésben lesütötte szemét. Félice arca eleinte undortól fintorodott el, nyugodt és boldog arca irtózatot árult el e nyomorult vén korhely láttára, akin megérezte a szegénység. De még mindig nézte és hirtelen, anélkül, hogy egy szót váltott volna vele, elfehéredett, elfojtott egy sikolyt és kiejtette a kezében tartott pénzt, amelynek tiszta csengése hallatszott a fiókban.

— Mi az? — Csak nem beteg? — kérdezte Verienné, aki kíváncsiságból ottmaradt.

Félicie olyan mozdulatot tett kezével, mintha

mindenkit el akarna távolítani. Nem birt beszélni. Nagynehezen felállt és a mézárszék mögött levő ebédlő felé ment. Utána eltűnt a két férfi is, anélkül, hogy felszólította volna őket, Berru vigyorogva, Damour a fűrészporral borított padlóra szegezett szemmel, mintha attól félt volna, hogy elesik.

— No ez mégis csak furcsa! — suttogta Vernierné, midőn magára maradt a segédekkel.

Ezek abbahagyták a vágást és mérést és meglepődött pillantásokat váltottak egymással. De nem akarták magukat kompromittálni és közönyös arccal folytatták munkájukat, anélkül, hogy válaszoltak volna Verniernének, aki a kezében tartott két kotlettel távozott és mogorva arccal tanulmányozta azokat.

Az ebédlőben Félicie nyilván még nem találta magát elég egyedül. Kinyitott egy második ajtót és hálószobájába bocsátotta be a két férfit. Nagyon rendes, elzárt, csendes szoba volt ez, fehér függönyökkel az ágyon és ablakon, aranyozott órával, mahagóni butorokkal, amelyek egyetlen porszem híján ragyogtak. Félicie kék ripsz karosszékbe roskadt és ezeket a szavakat ismételte:

— Maga az... maga az...

Damour nem talált szavakat. A szobát szemlélte és nem mert leülni, mert a székek tulszépek voltak neki. Most is Berru kezdett rá.

— Igen, két hét óta keresi magát... Most találkozott velem és én elhoztam ide.

Majd mintha szükségét érezte volna, hogy mentegődzék, így folytatta:

— Ugy-e belátja, hogy nem cselekedhettem máskép. Ő régi pajtásom és megfájdult a szívem, mikor ilyen állapotban láttam a sárban.

Félicie kissé összeszedte magát. Ő volt az okosabb és erősebb is. Mihelyt beszélni birt, ki akart kerülni e türhetetlen helyzetből és megkezdte a rettenetes kimagyarázkodást.

— Lássuk csak, Jacques, mit kívánsz tőlem?

Damour nem felelt.

— Igen, — folytatta Félicie — újra férjhez mentem. De ez nem az én hibám, hiszen tudod. Halottnak hittelek és te mitsem tettél, hogy kiragadj e tévedésből.

Végre Damour is megszólalt.

— De igen, irtam neked.

— Esküszöm, hogy nem kaptam meg leveleidet. Ismersz, tudod, hogy sohasem hazudtam... És nézd csak, itt az okmány a fiókomban.

Kinyitott egy íróasztalt, lázasan kivett belőle egy írást és átadta Damournak, aki kába arckifejezéssel kezdte olvasni. Halotti bizonyítványa volt. Majd Félicie így folytatta:

— Nos, egészen el voltam hagyatva és engedtem egy ember ajánlatának, aki ki akart emelni nyomoromból és bajaimból... Ez az egész hibám. Engedtem annak a kisértésnek, hogy boldog legyek. Ugy-e, ez nem bűn?

Jacques lehorgasztott fejjel hallgatta, alázatosabb és zavartabb volt, mint maga az asszony. Végül felnézett és megkérdezte:

— Hát a leányom?

Félicie újra remegni kezdett. Hebegve mondta:

— Leányod?... Nem tudom, már nincs nálam.

— Hogy-hogy?

— Igen, nagynénémnél helyeztem el... Megszökött, rossz utra tért.

Damour egy darabig szótlán maradt, olyan nyugodt arccal, mintha nem értette volna meg. Majd hirtelen ő, aki annyira elfogódott, öklével a fiókos szekrényre ütött, oly erővel, hogy a márványlapon álló, kagylókkal diszitett doboz táncolni kezdett. De nem jutott szóhoz, mert egy hatéves fiucska és egy négyéves kisleány kinyitotta az ajtót és az öröm kitörésével Félicie nyakába ugrott.

— Jónapot, anyuka, a kertben voltunk, amott,

az utca végében... Françoise azt mondta, hogy haza kell jönnünk... Ó, ha tudnád, homok van ott és csirkék vannak a vízben...

— Jól van, hagyjatok, — mondta az anya nyersen.

Majd behitta a pesztonkát:

— Françoise, vigye ki őket... Ostobaság ilyenkor jönni haza.

A gyermekek elszontyolodva távoztak, a pesztonka pedig, akit sértett urnője hangja, megharagudott és mindkettőt előre tuszkolta. Féliciet örült félelem szállta meg, hogy Jacques ellophatja a kicsinyeket; vállára vethetné őket és elszaladhatna velük. Berru, akit senki sem szólított fel arra, hogy leüljön, nyugodtan elterült a második karosszékben, miután barátja fülébe sugta:

— A kis Sagnardok... Ugy nőnek, mint a sás!

Midőn becsukódott az ajtó, Damour újra ráütött öklével a fiókos szekrényre és felkiáltott:

— Ez nem minden, a leányomat akarom, és azért jöttem, hogy visszavegyelek.

Félicie egészen megdermedt.

— Ül le és beszéljünk, — mondta. — Az nem segít, ha lármát csapsz... Hát értem jöttél?

— Igen, velem jössz, még pedig mindjárt... Én vagyok a férjed, az egyedüli igazi férjed. Ó, tudom a jussomat... Ugy-e Berru, hogy ez a jussom?... Gyérünk, tégy sapkát a fejedre, legyen eszed, ha nem akarsz, hogy mindenki megtudja dolgunkat.

Félicie ránézett és dult arca akarata ellenére elárulta, hogy már nem szereti, hogy már fél és undorodik tőle rettentő, nyomoruságos vénségében. Ugyan! Ó, a fehér, jól táplált hölgy, aki most már hozzászokott a polgári jóléthez, előlről kezdené egykori nehéz és szegény életét ennek a férfinak társaságában, aki olyan mint egy kísértet!

— Te elutasítasz! — folytatta Damour, aki olva-

sott az asszony arcából. — Ó, értelek, megszoktad, hogy a dámát adjad a pénztárban, nekem pedig nincs sem szép boltom, sem pénzzel telt fiókom, amelyben kedvedre kotorátszhatsz... Meg azután itt vannak a gyerekek, akiket az előbb láttam és akikre nyilván jobban vigyázol, mint Louise-ra! Aki elvesztette a leányt, az fütyül az apára!... De nem törődöm mindezzel. Azt akarom, hogy velem jöjj és jönni fogsz, különben elmegyek a rendőrségre, hogy csendőrökkel hozzanak vissza hozzám... Ez az én jussom, ugye Berru.

A festő fejével helyeselt. Nagyon mulattatta ez a jelenet. Mégis, amikor azt látta, hogy Damour dühöng és saját szavaitól megmámorosodik, Félicie pedig ereje fogytán már-már zokogni kezd, szép szerep eljátszására érezte magát hivatva. Okoskodó hangon szólt közbe:

— Igen, igen, ez a jussod, de meg kell nézni, meg kell fontolni a dolgot... Én mindig rendesen viselkedtem... Döntés előtt helyénvaló lenne Sagnard urral beszélni, de mivel ő nincs itt...

Félbeszakította magát, majd megváltozott, színlelt megindulástól remegő hangon így szólt:

— Csakhogy pajtásomnak sietős a dolog. Nehéz az ő helyzetében várni... Ó, asszonyom, ha tudná, mennyit szenvedett! Most pedig nincs egy fityingje sem, éhen pusztul, mindenünnen elutasítják... Mikor az imént találkoztam vele, tegnap óta nem evett.

Félicie, akinek félelmét hirtelen elérékenyülés váltotta fel, nem bírta visszatartani könnyeit, amelyek fojtogatták. Végtelen szomorúság, az élet megbánása és undora szállta meg. Kiáltásban tört ki:

— Bocsáss meg, Jacques!

Majd, midőn beszélni birt, így szólt:

— Ami történt, megtörtént. De nem akarom, hogy szerencsétlen légy... Hadd segítsek rajtad.

Damour heves mozdulatot tett.

— Ugy van, — szolt élenken Berru. — Ez a ház eléggé el van látva ahhoz, hogy feleséged ne hagyjon üres kézzel . . . Tegyük fel, hogy visszautasítod a pénzt, de ajándékot mindig elfogadhatsz. Ha csak egy kis hust ad neki, levest főzhet magának belőle, ugy-e, asszonyom?

— Ó, Berru ur, mindent, amit csak akar.

De Jacques Damour újra verni kezdte a fiókoszekrényt és kiabált:

— Köszönöm, ebből a kenyérből nem eszem.

Majd felesége szemébe nézve így folytatta:

— Csak téged akarlak és visszakaplak . . . Tartsd meg a husodat!

Félicie újra rémülettől és irtózáttól eltelve hátrált. Damour ekkor rettenetessé vált, arról beszélt, hogy mindent összevuz, ocsmány vádakra vetemedett. Leánya címét akarta, megrázta a karosszékekben ülő feleségét és azt ordította, hogy az eladta kicsikét. Félicie, elkábulva attól, ami vele történt, nem is védekezett, hanem lassu hangon ismételte, hogy nem tudja leánya címét, amely azonban bizonyára meg van a rendőrségen. Végre Jacques, aki egy székre telepedett és esküdözött, hogy még az ördög sem mozdíthatja el onnan, hirtelen felállt és a többinél erősebb ökölcspás után felkiáltott:

— Mennydörgős mennykő! hát elmegyek . . . Igen, elmegyek, mert kedvem tartja . . . De nem kell soká várnod, majd visszatérek, ha itt lesz az embered és helybenhagylak téged, őt, a porontyaidat, az egész átkozott pereputtyot . . . Várj csak, majd meglátod!

Öklével fenyegetődzve távozott. Alapjában megkönnyebbülést érzett, hogy így végződött a dolog. Berru, aki hátramaradt és el volt ragadtatva, hogy benne van a dologban, engesztelő hangon mondta:

— Ne féljen, nem hagyom őt magára . . . El kell háritani a szerencsétlenséget.

Merészségében megfogta és megcsókolta az asz-

szony kezét. Az hagyta, annyira meg volt törve; ha férje karon fogta volna, elment volna vele. Mégis hallgatta a mézárszéken át távozó férfiak lépteit. Az egyik segéd nagy bárdütésekkel ürügerincet darabolt fel. Számokat kiáltottak. Ekkor a jó üzletaszony ösztöne visszavitte a pénztárba, a világos tükrök közé, igen sápadtan, de igen nyugodtan, mintha misem történt volna.

— Mennyi marad? — kérdezte.

— Hét frank ötven, asszonyom.

És Félicie visszaadta az aprópénzt.

NEGYEDIK FEJEZET

Másnap szerencse érte Damourt: a kőfaragó bejuttatta őrnök a városháza építkezéséhez. Így most a fölött az épület fölött örködött, amelynek felgyújtásában tíz év előtt részt vett. Nagyjából kellemes munka volt, ama butító foglalkozások egyike, amelyek elzsibbasztják az embert. Éjjel az állványok alatt cirkált, minden neszre fülelt, néha gipszes zsákokon aludt el. Már nem beszélt róla, hogy viszatér Batignollesba. Mégis egyszer, amidőn Berru villásreggelit fizetett neki, a harmadik liternél azt kiabálta, hogy másnap lesz a nagy eset. Másnap nem mozdult el az építkezéstől. És ezentul ez így ment, csak részegségében dühöngött és követelte jogait. Józan állapotban komoran tűnődött, mintha szégyenkezett volna. Végül a festő már kigunyolta, ismételte, hogy nem férfi. De ő komoly maradt és dünnyögve mondta:

— Hát akkor meg kell őket ölni!... Csak arra várok, hogy rámjőjön.

Egy este elindult, elment a Place Moncey-ig, majd miután egy órát töltött egy padon, viszatért az épülethez. Aznap úgy rémlett neki, hogy leánya kocsikázik el a városháza előtt, remek hintó párnáin elterülve.

Berru felajánlotta neki, hogy tudakozódik és meg volt róla győződve, hogy negyvennyolc órán belül megtudja Louise címét. De Jacques Damour elutasította. Mire jó megtudni? Szívébe markolt azonban az a gondolat, hogy az a pompásan öltözött szép nő, akit a két nagy fehér lótól huzott hintóban látott, leánya lehet. Szomorúsága még fokozódott. Kést vásárolt, megmutatta pajtásának és azt mondta, hogy a mészároson akar vele eret vágni. Tetszett neki ez a mondás, amelyet jóizü nevetéssel váltig ismételt:

— Eret vágok a mészároson... Mindenki sorra kerül, nem igaz?

Ilyenkor Berru óraszám tartóztatta a Rue du Temple egyik bormérésében és meg akarta győzni róla, hogy nem szabad senkin sem eret vágni. Ez ostobaság, mert egy fejjel megkurtíthatják az embert. És megfogta kezeit, esküt követelt tőle, hogy nem keveredik ilyen csunya dologba. Damour makacs vigyorgással ismételte:

— Nem, nem, mindenki sorra kerül... Eret vágok a mészároson.

Multak a napok és ő nem vágott rajta eret.

Olyan esemény következett be, amelynek mintha siettetnie kellett volna a katasztrófát. Damourt mint meg nem felelőt elbocsátották: egy zivataros éjjel elaludt és azalatt elloptak egy lapátot. Ettől fogva ismét éhezni kezdett, az utcákon vonszolta magát, még büszkébb volt, semhogy koldult volna, de csillogó szemmel nézte a hentesboltok kirakatait. A nyomor, ahelyett, hogy sarkalta volna, elkábitotta. Meggörbítette hátát, szomorú töprengésbe merült. Mintha már nem mert volna Batignollesban mutatkozni, most, hogy nem volt tiszta zubbonya, amelyet felvehetett volna.

Batignollesben Félicie állandó remegésben élt. Damour látogatásának estéjén nem akarta Sagnardnak elmondani a történeteket, másnap pedig bántotta

előző esti hallgatása, lelkifurdalást érzett és már nem volt ereje a beszédhez. Így mindig reszketett, minden órában látni vélte első férjének megjelenését, rémitő jeleneteket képzelt. Az volt a legnagyobb baj, hogy a mézszárszékekben sejtettek valamit, mert a segédek vi-gyoroztak és midőn Vernierné pontosan eljött a maga két kotlettjéért, nyugtalanító módon szedte össze az aprópénzét. Végre egy este Félicie Sagnard nyakába borult és zokogva mindent megvallott neki. Elmondta, hogy mit beszélt Damourral: erről ő nem tehet, mert aki meghalt, annak nem kellene visszatérnie. Sagnard, aki hatvanéves korához képest igen jól bírta magát és derék ember volt, vigasztalta. Istenem! nem éppen kellemes, de majd csak rendbejön a dolog. Hiszen minden rendbejön. Ő, pénzes ember létére, aki jól megvetette lábát az életben, főleg kíváncsiságot érzett. Majd megnézik a kisértetet, majd beszélnek vele. Ér-dekelte a történet, olyannyira, hogy mikor amaz hat nap múlva sem jelentkezett, így szólt feleségéhez:

— No, mi az? talán cserbenhagy bennünket? ... Ha tudnád címét, magam keresném fel.

Majd midőn az asszony könyörgött neki, hogy maradjon veszteg, megjegyezte:

— De kedvesem, csak téged akarlak megnyug-tatni ... Hiszen látom, hogy emészted magad. Végezni kell a dologgal.

Félicie csakugyan lesoványodott a fenyegető drámától való rettegésében. Végre egyszer, a mézszáros éppen leszidott egy segédet, aki elfelejtette a borjufej vizét váltani, midőn Félicie sáppadtan, dadogva je-lent meg:

— Itt van!

— Ugy! nagyon helyes! — mondta Sagnard, rö-g-tön lecsillapodva. — Vezesd be az ebédlőbe.

És sietség nélkül odafordult a segédhez:

— Mossa meg bő vízben, mert megromlik.

Belépett az ebédlőbe, ahol Damourt és Berrut találta. Tiszta véletlen volt, hogy együtt jöttek. Berru a Rue de Clichyben találkozott Damourral; most már nem volt vele annyit együtt, mert unta nyomoruságát. De mikor megtudta, hogy pajtása a Rue des Moines-ba készül, szemrehányásokban tört ki, mert ez az ügy az övé is volt. Ujra prédikált neki, hangoztatta, hogy meg fogja tudni akadályozni benne, hogy odamenjen és ostobaságokat csináljon; elállta a járdát, rá akarta kényszeríteni, hogy adja át neki kését. Damour makacs arckifejezéssel vállat vont, meg volt a maga terve, amelyet nem mondott el. Minden észrevételre így felelt:

— Gyere, ha akarsz, de ne bosszants.

Az ebédlőben Sagnard nem ültette le a két férfit. Félicie a maga szobájába menekült, magával vitte a gyermekeket és az ajtó mögött, amelyre kétszer ráfordította a kulcsot, a legnagyobb izgalomban ült, karjai közt magához szorítva a gyermekeket, mintha megakarná őket védeni és oltalmazni. Amellett az aggodalomtól zugó füllel hallgatózott, de semmit sem hallott, mert a két férj a szomszéd szobában zavarában hallgatva nézett egymásra.

— Így hát maga az? — kérdezte végül Sagnard, csak hogy mondjon valamit.

— Igen, én vagyok — válaszolt Damour.

Ugy érezte, hogy a mészáros árnyékot vet reá. Sagnard alig látszott ötven évesnél idősebbnek; szép ember volt, üde arccal, rövidre nyirt hajjal, szakáll nélkül. Ingujjban, hófehér nagy kötényével vidámság és fiatalság sugárzott le róla.

— Vagyis, — folytatta Damour habozva — nem magával akarok beszélni, hanem Félicievel.

Ekkor Sagnard egész biztonságát visszanyerte.

— Lássuk csak, pajtás, jöjjünk tisztába egymással. Mi az ördög! mitsem vethetünk egymás szemére. Miért falnók fel egymást, ha senki sem hibás?

Damour lehorgasztott fejjel, makacsul nézte az asztal egyik lábát. Tompa hangon dünnyögte:

— Nem haragszom magára, hagyjon békében, menjen innen... Félicievel kívánok beszélni.

— Ami azt illeti, nem, nem fog vele beszélni — mondta nyugodtan a mészáros. — Nem akarom, hogy beteggé tegye, mint multkor. Nélküle is beszélhetünk... Egyébként, ha értelmesen viselkedik, minden jól fog menni. Minthogy azt mondja, hogy még mindig szereti őt, lássa be a helyzetet, gondolkodjék és cselekedjék az ő boldogsága érdekében.

— Hallgasson, — szakította félbe Damour — akit hirtelen düh szállt meg. — Ne foglalkozzék semmivel, különben baj lesz!

Berru, abban a hiszemben, hogy pajtása kést akar rántani, buzgólkodva a két férfi közé vetette magát. De Damour visszalökte.

— Hagyj békében te is!... Mitől félsz, te hülye?

— Nyugalom! — ismételte Sagnard. — Aki haragszik, az nem tudja többé, mit csinál... Hallja, ha behivom Félicit, ígérje meg, hogy okos lesz, mert ő igen érzékeny, hiszen épp oly jól tudja, mint én. Ugy-e egyikünk sem akarja megölni?... Jól fog viselkedni?

— Ej, ha azért jöttem volna, hogy rosszul viselkedjek, azon kezdtem volna, hogy minden fecsegésével együtt megfojtsam!

Oly mély és fájdalmas hangon mondta ezt, amely nem tévesztette el hatását a mészárosra.

— Hát akkor — jelentette ez ki — behivom Félicit... Ó én igen igazságos vagyok és megértem, hogy vele akarja megvitatni a dolgot. Joga van hozzá.

Odament az ajtóhoz és bekopogtatott.

— Félicie! Félicie!

Majd midőn semmi sem mozdult, mert Félicie, megdermedve e találkozás gondolatától, nem birt székéről felkelni és még erősebben kebléhez szorította

gyermekait, a mézáros végül is türelmetlenkedni kezdett.

— Félicie, gyere hát . . . Ostobaság, amit csinálsz. Ő azt igéri, hogy okosan fog viselkedni.

Végre a kulcs megfordult a zárban és Félicie megjelent, de gondosan bezárta maga mögött az ajtót, hogy biztonságban hagyja a gyermekeit. Ujból zavart hallgatás állt be. Kutya egy helyzet volt, ahogy Berru mondta.

Damour lassu mondatokban beszélt, amelyek összezavarodtak, mialatt Sagnard az ablaknál állt és újjával felemelve az egyik kis fehér függönyt, úgy tett, mintha kinézne az utcára. Azt akarta ezzel megmutatni, hogy komoly dolgokban nem kicsinyes.

— Hallgass ide, Félicie, tudod, hogy sohasem voltam gonosz. Ezt elismerheted . . . Nos, nem ma kezdenék gonosz lenni. Eleinte mindnyájatokat fel akartalak itt koncolni. Aztán azt kérdeztem magamban, mi hasznom volna belőle . . . Inkább rád bízom a választást. Azt tesszük, amit akarsz. Igen, minthogy a törvényszékek mitseni tehetnek értünk igazságszolgáltatásukkal, te fogod eldönteni, melyikünk tetszik neked jobban. Felelj . . . Melyikünkkel akarsz menni, Félicie?

De az asszony nem birt válaszolni. Fojtogatta a felindulás.

— No jó — folytatta Damour ugyanazon a tompa hangon — értem, vele méssz . . . Mikor ide jöttem, már tudtam, hogy fordul a dolog . . . És ezért nem haragszom reád, végtére is igazat adok neked. Nekem végem van, semmim sincs, szóval nem szeretsz többé, míg ő boldoggá tesz, nem is szólva a két kis gyermekről.

Félicie megrendülve sirt.

— Ne sirj, ez nem szemrehányás. Így fordultak a dolgok, ez az egész . . . És az a gondolatom támadt, hogy még egyszer lássalak és megmondjam neked,

hogy nyugodtan alhatsz. Most hogy választottál, nem gyötörlek többé!... Megtörtént, soha többé nem hallasz rólam.

Az ajtó felé indult, de Sagnard nagyon meghatva feltartóztatta és így szólt:

— Maga igazán derék ember!... Lehetetlen így szétválni. Ebédeljen velünk.

— Nem, köszönöm, válaszolt Damour.

Berru meglepődve látta az ügy ily mulatságos fordulatát és roppantul megbotránkozott, midőn pajtása visszautasította a meghívást.

— Akkor legalább igyunk egyet, — mondta a mézsáros. — Mi az ördög, csak elfogad nálunk egy pohár bort!

Damour nem fogadta el mindjárt. Körüljártatta szemét a tiszta és vidám ebédlőn, fehér tölgyfa butoraival, majd pillantása megakadt Félicien, aki könnyáztatta arccal könnyörgött neki, mire így szólt:

— Hát igen.

Sagnard el volt ragadtatva.

— Gyorsan, Félicie — kiáltotta — poharakat! Nincs szükségünk a cselédre... Négy poharat. Neked is koccintanod kell... Pajtás, maga nagyon kedves, hogy elfogadta és nem is tudja, milyen örömet szerzett nekem vele, mert szeretem a jó sziveket, maga pedig jó szív, kezeskedem róla!

Ezalatt Félicie ideges kezekkel kereste a pohár-székben a poharakat és borosüvegeket. Elvesztette a fejét, semmit sem talált meg. Sagnardnak kellett segítségére sietnie. Majd miután teletöltötték a poharakat, a társaság koccintott az asztal körül.

— Egészségére!

Damournak, aki szemközt állt Félicievel, ki kellett nyujtania karját, hogy poharát megérinthesse. Egymásra néztek, némán, a multtal szemükben. Az asszony annyira reszketett, hogy hallani lehetett a kristály csengését, mintha erős lázban fogak vacogtak

volna. Már nem tegeztek egymást, mintha meghaltak volna és ezentul már csak az emlékből fognak élni.

— A magáéra!

És mialatt mind a négyen ittak, a nagy hallgatás közepette a gyermekek hangja hallatszott be a szomszéd szobából. Játszani kezdtek, kiabálva, nevetve kergetőztek. Majd az ajtót döngették, anyjukat hitták.

— No jó estét mindenkinek! — mondta Damour és letette poharát az asztalra.

Elment. Félicie kiegyenesedve, halványan nézett utána, Sagnard pedig udvariasan az ajtóig kísérte az urakat.

ÖTÖDIK FEJEZET

Az utcán Damour annyira gyorsította lépteit, hogy Berru alig bírta követni. A festő dühöngött. A Boulevard des Batignolles-on, midőn társa lábai felmondták a szolgálatot, úgyhogy leroskadt egy padra, és ülve maradt, sápadt arccal, szurós szemmel, mindazt kiadta, ami a begyében volt. Ő legalább is felpofozta volna a burzsujt és becses nejét. Felháborodott annak láttára, hogy egy férfi így minden fenntartás nélkül engedi át a feleségét másnak. Nagy mamlasznak kell hozzá lenni, igen, mamlasznak, hogy ne használjon más kifejezést! És példát idézett, egy másik komünárdot, aki feleségét egy illetővel találta; nos, a két férfi és az asszony együtt él, a legjobb egyetértésben. Mindent el lehet intézni, csak ne tétesse magát senkise lóvá, mert ebben az egész dologban mégis csak ő a ló!

— Te nem érted ezt — válaszolt Damour. — Te is elmehetsz, úgysem vagy barátom.

— Én nem vagyok barátod! amit érted tettem!... Gondolkodjál csak kissé. Mi lesz veled? Senkid sincs, a köveztetűre kerültél, mint egy kutya és megdögölsz, ha nem huzlak ki a bajból... Hogy én nem vagyok barátod! de hiszen ha itt hagylak, a lábaid alá dug-

hatod a fejedet, mint a tyukok, amelyek megelégték az életet.

Damour kétségbeesett mozdulatot tett. Ez igaz, nem maradt számára egyéb hátra, mint hogy vagy a vízbe ugorjék, vagy rendőrökkel szedesse fel magát.

— Nos, — folytatta a festő — annyira barátod vagyok, hogy elviszlek valakihez, akinél meglesz a fészked és a betevő falatod!

És mintegy hirtelen elhatározástól hajtva felállt. Majd erőszakkal magával cipelte társát, aki dadogva kérdezte:

— Hová, háová?

— Majd meglátod... Ha nem akartál feleségednél ebédelni, másutt ebédelsz... De tartsd eszedben, hogy nem engedem meg, hogy két ostobaságot kövess el egy napon.

Gyorsan ment, végig a Rue d'Amsterdamon. A Rue de Berlinben megállt egy kis palota előtt, csengett és megkérdezte az inástól, aki kaput nyitott, ott-hon van-e Souvignyné. És mivel az inas habozott, megjegyezte:

— Mondja meg neki, hogy Berru van itt.

Damour gépiesen követte. Ez a váratlan látogatás, ez a pompás palota végleg megzavarta a fejét. Felment. Majd hirtelen igen csinos szőke nőcske karjai közt találta magát, akin éppen csak csipkepongyola volt.

— Apa, apa!... Ó milyen kedves magától, hogy rávette!

Jó leány volt, nem bántotta az öreg fekete zubonya, elragadtatva tapsolt a gyermeki gyengédség hirtelen rohamában. Apja megrökönyödve, rá sem ismert.

— De hiszen ez Louise! — mondta Berru.

Ekkor dadogva mondta:

— Vagy úgy... Maga nagyon szeretetreméltó...

Nem merte tegezni. Louise leültette a pamlagra, majd csengetett, hogy senkit se eressenek be. Damour ezalatt körülnézett a kasmirral kárpitozott szobában, amelynek finom gazdagsága egészen elérzékenyítette. És Berru diadalmaskodott, megveregette a vállát.

— No mondod-e még, hogy nem vagyok barátod? ... Tudtam, hogy szükséged lesz leányodra. Akkor megszereztem címét és eljöttem hozzá, hogy elmondjam történetedet. Azonnal azt mondta: Hozza ide!

— Hogyne, szegény apám! — suttozta Louise behizelgő hangon. — Tudod, én irtózom a te köztársaságotól! A kommunárdok mind csunya emberek, akik elpusztítanak a világot, ha hagynák őket! ... De te az én kedves apám vagy. Emlékszem, mily jó voltál hozzám, amikor beteg voltam, egész kis koromban. Majd meglátod, mily jól megértjük majd egymást, feltéve, hogy sohasem beszélünk politikáról... Első sorban is mindhárman megebédelünk. Milyen kedves ez!

Majdnem a munkás térdére ült, nevetett világos szemével és finom szőke haja libegett fülei körül. Damour erőtlenül úgy érezte, hogy valami gyönyörűséges érzés szállja meg. Szerette volna visszautasítani, mert tisztességtelennek tetszett neki, hogy ebben a házban asztalhoz üljön. Most már azonban nem volt meg az az erélye, amellyel az imént elhagyta a mézszárosék házát, anélkül, hogy csak vissza is nézett volna, miután utoljára kocintott. Leánya nagyon édes volt és fehér kezeckéi, amelyeket az övéire helyezett, fogva tartották.

— Ugy-e elfogadod? — ismételte Louise.

— Igen, — felte végre Damour, miközben két könnyecsepp gördült le a nyomortól megviselt arcán.

Berru nagyon értelmesnek találta. Midőn átmen-

tek az ebédlőbe, az inas jelentette önagyságának, hogy megjött az ur.

— Nem fogadhatom, — válaszolt Louise nyugodtan. — Mondja meg neki, hogy apámmal vagyok. Holnap hatkor, ha úgy akarja.

Az ebéd elragadó volt. Berru mindenféle mókákkal fűszerezte, úgyhogy Louisenak nevében potyogtak a könnyei. Ujra a Rue des Enviergesben találta magát és ez ünnep volt számára. Damour sokat evett és elnehezedett a fáradságtól és tápláléktól, de megható gyengédséggel mosolygott, valahányszor leánya pillantásával találkozott. Az ebéd végén cukrozott bort ittak, amely úgy pezsgett, mint a pezsgő és mindhárman becsiptek. Mikor a cselédség már nem volt a szobában, az asztalra könyökölve, részegségük mélabujával beszéltek a multról. Berru cigarettát sodort, amelyet Louise félig lehunyt szemmel, elmerült arccal szitt. Belemelegedett emlékeibe, szeretőiről kezdett beszélni, az elsőről, egy nagy fiatalemberről, aki igen jól csinálta a dolgokat.

Majd szigorú véleményét kockáztatott meg anyjáról.

— Ugy-e megérted, — mondta apjának — nem is akarom látni, oly rosszul viselte magát... Ha akarsz, elmegyek és megmondom neki, mint vélekedtem arról a csunya módról, ahogy téged elhagyott.

Damour azonban komolyan kijelentette, hogy felesége nem létezik többé. Louise hirtelen felállt és felkiáltott:

— Igaz, mutatok neked valamit, aminek örülni fogsz.

Eltűnt, de azonnal visszatért, cigarettájával a szájában és régi, megsárgult, sarkánál begörbitett fényképet adott át apjának. A munkás megrendült belé és zavaros szemeit a fényképre szegezve dadogta:

— Eugène, szegény Eugènem.

Odaadta a képet Berrunek; aki szintén meghatva suttogetta:

— Nagyon hasonló.

Majd Louisera került a sor. Egy darabig kezében tartotta a fényképet, de könnyek fojtogatták és visszaadta.

— Ó emlékszem... Oly kedves volt!

Elérzékenyedésüknek engedve mindhárman együtt sirtak. Még kétszer kerülte meg a fénykép az asztalt, a legmeghatóbb megjegyzések kíséretében. Nagyon megfakult a levegőn; szegény Eugène, nemzetőri egyenuhájában, lázadó legendába vesző árnyékának látszott. De megfordítva a képet, az apa elolvasta, amit valamikor odairt: „Megbosszullak“ és feje fölött csemegekéssel hadonászva megújította esküjét:

— Igen, igen, megbosszullak!

— Mikor láttam, hogy anya rossz utra tér, — beszélte Louise — nem akartam nála hagyni szegény fivérem arcképét. Egy este elcsentem tőle... A tied, apám. Neked adom.

Damour poharához támasztotta a fényképet és még mindig nézte. Végül azonban okosan kezdtek beszélni. Louise, szívére tett kézzel, ki akarta huzni szorultságából. Egy darabig arról beszélt, hogy magához veszi, de ez alig volt lehetséges. Végül ötlete támadt: megkérdezte, hajlandó volna-e felügyelni arra a birtokra, amelyet most vásárolt neki egy ur Mantes mellett. Van ott egy kerti ház, amelyben havi kétszáz frankból igen jól élhet.

— De hiszen ez a Paradicsom! — kiáltott Berru, aki pajtása nevében elfogadta. — Ha unatkozik, elmegegyek meglátogatni.

A következő héten Damour már letelepedett Bel-Airben, leánya birtokán és most is ott él, olyan pihenésben, amellyel nagyon is tartozott neki a Gondviselés, mindama sorscsapások után, amelyekkel sujtotta.

Hizik, másodvirágzását éli, polgáriasan öltözködik, a volt katona jó és tisztességes képét mutatja. A parasz-
tok mélyen leemelik előtte kalapjukat. Ő vadászik és
horgászik. Lehet vele találkozni a napon, az utakon,
amint nézi a buzatermést, az olyan ember nyugodt
lelkiismeretével, aki senkit sem lopott meg és keser-
vesen megkeresett jövedelmét élvezi. Amikor leánya
urakkal jön, tudja, hogy ójja meg rangját. Legnagyobb
örömeire szolgál, ha leánya elszökik társaságától és a
kis kerti lakban együtt reggeliznek. Ilyenkor egy dajka
becéző szavait használja vele szemben, imádattal nézi
ruháit és pompás villásreggelik ezek, mindenféle jók-
kal, amiket maga főzet, nem is szólva a csemegéről,
süteményekről és cukorkákról, amelyeket Louise hoz
zsebeiben.

Damour sohasem próbálta viszontlátni feleségét.
Már csak leánya van, aki megszánta öreg apját és aki
büszkesége és öröme. Egyébként éppoly kevésbé ki-
sérelte meg, hogy életbenlétét hivatalosan igazoltassa.
Mire jó felzavarni a kormány irásait? Ez még csak
fokozza körülötte a csendet. Itt van a maga odujában,
elveszve, elfeledve, valóságos senki, aki nem pirul gyer-
meke ajándéka miatt, míg ha feltámadna, irigyek ta-
lán megszólnák a helyzetét, amely végül neki is kel-
lemetlen lehetne.

Néha azonban nagy vigság van a kerti lakban.
Berru tölt ilyenkor négy-öt napot falun. Végre Da-
mournál megtalálta azt a zugot, amelyről mindig áb-
rándozott. Barátjával vadászik, halászik, naphosszat
hanyatt fekszik a folyó partján. Este pedig a két paj-
tás politizál. Berru kihozza Párisból az anarhista uj-
ságokat és miután elolvasták őket, egyetértenek a
szükséges radikális rendszabályokra nézve: agyonlőni
a kormányt, felakasztani a burzsujokat, megégetni
Páris, hogy más várost építsenek helyén, a nép igazi
városát. Mindig az egyetemes boldogságról beszélnek,
amelyet általános öldökléssel érnek el. Végre a lefek-

vés pillanatában Damour, aki bekeretezte Eugène fényképét, odamegy hozzá, megnézi és pipájával hadonázva kiáltja:

— Igen, igen, megbosszullak!

Másnap pedig jól kipihenve tovább horgászik, Berru pedig, a parton elterülve, az igazak álmát alusza a füben.

(Vége)

OSZK

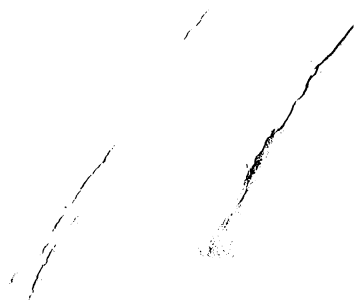
Országos Széchényi Könyvtár

NAIS MICOULIN

FORDITOTTA

ÉBER LÁSZLÓ

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ FEJEZET

Gyömölcsérés idején egy barnabőrű, bozontos feketehaju kis leány havonta megjelent Rostand ur aixi ügyvédnél szilvával vagy őszibarackkal telt óriási kosárral, amelyet alig birt cipelni. A tágas előcsarnokban maradt és az egész család lejött hozzá.

— Ugy, te vagy itt, Naïs, — mondta az ügyvéd. — Elhozod a termést. No, derék leány vagy... Hát Micoulin apó hogy van?

— Jól van, uram, — válaszolt fehér fogait mutogatva a leányka.

Ekkor Rostandné behívta a konyhába és kikérdezte az olaj- és mandulafák, a szőlő felől. Igen fontos volt megtudni, esett-e Estaque-ban, a tengerpart ama részén, ahol Rostandék birtoka, a Blancarde volt, amelyet Micoulinék miveltek. Csak néhány tucat mandula- és olajfából állt az egész, de az eső kérdése nem kevésbé volt jelentős ezen a földön, amely haldoklik a szárazságtól.

— Néhány csepp esett, — mondta Naïs. — A szőlőnek vizre volt szüksége.

Majd miután leadta hireit és megevett egy darab kenyeret egy kis darab hussal, visszaindult Estaque-ba egy mézáros kordéján, aki kéthetenként bejött Aixbe. Gyakran osztrigákat, egy-egy tengeri rákot, szép halat hozott magával, mert Micoulin apó még többet halászott, mintsem a földet mivelte. Ha Naïs a szünidőben érkezett, Frédéric, az ügyvéd fia, egy ugrással lenn termett a konyhában, közölte vele, hogy a család csakhamar kiköltözik a Blancarde-ba és lelkére kötötte, hogy tartsa készen hálóját és horgászó szerszá-

mait. Tegezte a leányt, mert egész kiskorában játszott vele. Naïs csak tizenkét éves kora óta szólította tisztelettudóan Frédéric urnak. Valahányszor Micoulin apó hallotta, hogy leánya tegezi gazdája fiát, felpofozta. Ez azonban nem akadályozta meg, hogy a két gyermek ne legyen jó barátságban.

— És ne feledkezz meg róla, hogy a hálókát kijavítsd, — ismételte a diák.

— Ne féljen, Frédéric ur, — válaszolt Naïs. — Jöhetnek.

Rostand ur nagyon gazdag volt. Potom áron vásárolt meg egy pompás palotát a Rue du Collège-ben. A Coiron-palotának, amely a tizenhetedik század utolsó éveiben épült, tizenkét ablakból álló homlokzata volt és elég szoba volt benne, hogy az egész községnek szállásul szolgálhasson. Ez óriási lakosztályok közepette az öt tagból álló család, beleértve a két öreg cselédet, szinte elveszett. Az ügyvéd csak az első emeletet lakta. Tíz éven át bérbe akarta adni a földszintet és a második emeletet, de nem akadt lakója. Ekkor elhatározta, hogy bezárja az ajtókat és a palota kétharmadát a pókoknak engedi át. Az üres palotában olyan visszhang támadt, akár egy székesegyházban, a legcsekélyebb zajra, amely az előcsarnokban hallatszott. Ebben az óriási előcsarnokban, amelyből a monumentális lépcső indult ki, könnyen lehetett volna modern házat építeni.

Közvetlenül a palota megvásárlása után Rostand ur válaszfalal kettéosztotta a nagy disztermet, amely tizenkét méter hosszú és nyolc méter széles volt és amelyet hat ablak világított meg. Az egyik rekeszben a saját dolgozószobáját rendezte be, a másikban ségégei irodáját. Az első emeleten azonkívül négy szoba volt, közülök a legkisebb közel hét méter hosszú és öt méter széles. Rostandné, Frédéric, a két öreg szolgáló olyan szobákban laktak, amelyek olyan magasak voltak, mint a kápolnák. Az ügyvéd rászánta magát,

hogy egy egykori boudoirt konyhává alakítson át, hogy a kiszolgálást kényelmesebbé tegye, mert azelőtt, amikor még a földszinti konyhát használták, az ételek teljesen kihülve érkeztek az ebédlőbe, miután megtették az utat a nyirkos és jéghideg előcsarnokon és lépcsőn keresztül. És az volt a legrosszabb, hogy ez a tulnagy lakás, csak igen gyéren volt bebutorozva. A dolgozószobában utrechti zöld bársonnyal bevont empire stílusú, pompásan merev vonalú régi garnitúra pamlaga és nyolc karosszéke volt elszórva, az ugyanabból a korból való asztalka játékszernek látszott az óriási helyiség közepette; a kandallón nem volt egyéb, csak egy rémes modern márványóra két váza között, a padló pedig, vöröszre beeresztve, kemény fényben ragyogott. A hálószobák még üresebbek voltak. Érezhető volt itt a délvidék családjainak, még a leggazdagabbaknak is, a kényelem és fényűzés iránt való nyugodt megvetése, ezen a napsütéses boldog földön, ahol az élet a szabadban játszódik le. Rostandék semmiesetre sem voltak annak tudatával, mily buskomorak, mily halálosan hidegek ezek a nagy termek, amelyek roncsszerű szomorúságát még fokozta a butorok gyér száma és szegénysége.

Pedig az ügyvéd igen ügyes ember volt. Apja Aix egyik legjobb irodáját hagyta reá és ő talált rá módot, hogy a lustaság e hazájában ritka tevékenység által gyarapítsa ügyfeleinek számát. A kistermetű, mozgékony, ravasz menyétarcu emberke szenvedélyes hévvel foglakozott irodájával. Egyébként teljesen lefoglalta a vagyonszerzés gondja és soha, még a semmittevés ritka óráiban, amelyeket a klubban ütött agyon, sem nézett bele az ujságba. Feleségét viszont a város intelligens és előkelő hölgyei egyikének tartották. Nemes Villebonne leány volt és ez rangon alul való házassága ellenére is meghozta neki a méltóság dicsfényét. De életfelfogása oly tulzottan szigorú volt, valóságos kötelességeit oly korlátolt makacssággal teljesi-

tette, hogy mintegy elszáradt életmódjának módszerességében.

Frédéric tehát az olyannyira elfoglalt apa és oly szigorú anya közt nőtt fel. Kollégiumi évei alatt igen rossz tanuló volt, aki remegett ugyan anyja előtt, de annyira irtózott a munkától, hogy esténként a szalokban órákon át elüldögélt nyitott könyvével, anélkül, hogy egy sort is olvasott volna és míg gondolatai a távolban kalandoztak, szülei azt hitték, hogy leckéit tanulja. Lustasága miatt felháborodva, végre bennlakónak adták be a kollégiumba, de ott sem dolgozott többet, sőt kevésbé állt felügyelet alatt, mint odahaza és el volt ragadtatva, hogy nem érzi mindig magán anyja szigorú szemét. Olyan szabadságot vett magának, hogy szülei végül is hazavitték, hogy újból vigyázhassanak rá. Befejezte kollégiumi utolsó éveit és annyira kordában volt, hogy végre dolgoznia kellett: anyja átnézte füzeteit, kényszerítette, hogy leckéit ismétlje és akár egy csendőr, állandóan a nyomában volt. E felügyeletnek volt köszönhető, hogy Frédéric csak kétszer bukott meg az érettségi vizsgán.

Aixnek híres jogi iskolája van, ahova természetesen a fiatal Rostand is beiratkozott. A felső bíróság e régi székhelyén alig laknak mások, mint ügyvédek, közjegyzők és jogtanácsosok, akik a főtér körül csoportosulnak. Mindenki elvégzi ott a jogot, még ha utóbb földjét kapálja is. Frédéric egyébként folytatta kollégiumi életét, a lehető legkevesebbet dolgozott és egyszerűen csak elhítenni igyekezett, hogy sokat dolgozik. Rostandné, nagy sajnálatára, kénytelen volt több szabadságot engedélyezni neki. Most akkor ment el hazulról, amikor akart és csak az étkezések idején tartozott otthon lenni; este kilenckor kellett hazajönnie, azokat a napokat kivéve, amikor színházba eresztették. Megkezdődött számára a vidéki diákélet, amely oly egyhangú és oly tele van romlottsággal, ha nem szentelik teljesen a munkának.

Ismerni kell Aixt, csendes utcáit, amelyekben a nő, az álmoságot, amely az egész városra ránehezedik, hogy megértsük, mily üres életet élnek ott a diákok. Azok, akik tanulnak, legalább könyvekkel útik agyon az időt. Azok számára azonban, akik nem hajlandók komolyan látogatni az előadásokat, az unalom elől menedékül csak a kávéházak kínálkoznak, ahol játszanak és bizonyos házak, ahol még rosszabbat csinálnak. A fiatalemberből szenvedélyes játékos lett, aki többnyire kártyával töltötte el estéit és másutt fejezte be őket. A kollégiumból szabadult siheder érzékisége a kicsapongásnak arra az egyedüli útjára vezette, amelyet az a város nyújthatott, ahol nincsenek meg azok a szabad nők, akik Párisban a diáknegyedet benépesítik. Midőn már nem érte be az estékkal, úgy intézte a dolgot, hogy éjszakáival is rendelkezhesék és ellopta kapujuk egyik kulcsát. Ily módon szerencsésen megszúrta jogászéveit.

Frédéric különben belátta, hogy engedelmesnek kell mutatkoznia. A félelemtől görnyedő gyermek egész képmutatása fejlődött ki lassankint benne. Anyja most megelégedését nyilvánította: fia elkísérte a misére, kifogástalan magaviseletet tanusított, nyugodtan mesélte neki a legszemszedetebbek hazugságokat, amelyeket anyja, bizalomgerjesztő arcának láttára, el is fogadott. És ügyessége oly fokot ért el, hogy sohasem kapták rajta, mindig talált kifogást és már előre rendkívüli történeteket talált ki, hogy szükség esetén kéznél legyenek. Kártyaadósságait rokonaitól kölcsönvett pénzzel fizette ki. Egész komplikált könyvelése volt. Egyszer, nem remélt nyereség után, azt az álmát is megvalósíthatta, hogy egy hetet Párisban töltsön, oly módon, hogy meghívatta magát egyik barátjával, akinek a Durance mellett volt birtoka.

Frédéric egyébként jól megtermett, szép fiatalember volt, szabályos arccal, erős fekete szakállal. Romlottsága szeretetreméltóvá tette, kivált nőkkel

szemben. Emlegették jó modora miatt. Azok, akik ismerték csinyjeit, mosolyogtak ugyan, minthogy azonban volt annyi jó izlése, hogy életének ezt a gyanus felét elrejtse, még javára kellett irni, hogy nem hivalkodik kicsapongásaival, mint egyes bárdolatlan diákok, akik megbotránkoztatták a várost.

Frédéric elérte élete huszonegyedik évét. Utolsó vizsgái előtt állt. Apja, aki még fiatal volt és nem kívánta azonnal átadni neki irodáját, arról beszélt, hogy közszolgálatba lépjen. Vannak Párisban barátai, akiket majd mozgósít, hogy gyakornoki kinevezést szerezzenek számára. A fiatalember nem mondott nemet; sohasem szállt szembe szüleivel nyíltan; olyan mosoly lebegett azonban ajkán, amely elárulta azt a megállapodott szándékát, hogy továbbra is folytassa azt a holdog semmittevést, amelyben oly jól érezte magát. Tudta, hogy apja gazdag, ő az egyetlen fiú, minek is törné hát magát? Egyelőre szivarozott a sétatéren, kikirándult a szomszédság mulatóhelyeire, naponkint titokban megfordult a gyanus házakban, mindez azonban nem akadályozta meg abban, hogy ne álljon anyja rendelkezésére és ne halmozza el előzékenysége jeleivel. Ha a szokottaknál erősebb tivornya megtörte tagjait és elrontotta gyomrát, visszatért a Rue du Colège jéghideg nagy palotájába és élvezettel pihent meg benne. A szobák üressége, a mennyezetekről áradó szigorú unalomcsillapító hűvösség egyaránt hatott rá. Itt helyrejött és elhitette anyjával, hogy az ő kedvéért marad otthon, mindaddig, míg egészsége és étvágya visszatért és ő újabb kiruccanáson törte a fejét. Általában a legjobb fiú volt a világon, csak nem volt szabad kedvteléseikhez hozzányulni.

Ezalatt Naïs évente eljött Rostandékhoz, gyümölcscsel és hallal és évről-évre nőtt. Éppen olyan idős volt mint Frédéric, körülbelül három hónappal idősebb. Rostandné minden alkalommal megjegyezte:

— Milyen nagy lány válik belőled, Naïs!

És Naïs, fehér fogait mutogatva mosolygott. Frédéric többnyire nem volt otthon. Egyszer azonban, utolsó jogászévében, éppen elment hazulról, midőn Naïst kosarával az előcsarnokban állva találta. Meglepődve állt meg. Nem ismert rá a hosszú, vézna, csipőtlen leányra, akit tavaly látott a Blancarde-ban. Naïs remek jelenség volt, barna arcával sűrű fekete hajának sötét sisakja alatt; válla megerősödött, termete megtelt, pompás karjainak meztelen csuklóit mutogatta. Egy év alatt úgy felnőtt, mint egy fiatal fa.

— Te vagy az! — dadogott Frédéric.

— Én hát, Frédéric ur, — válaszolt a leány és a fiatalember arcába nézett nagy szemével, amelyben sötét tűz égett. — Tengeri sünöket hoztam . . . Mikor jönnek ki? Nem kell előkészíteni a hálókat?

A fiatalember még mindig nézte és nyilván anélkül, hogy hallotta volna, suttogva így szólt:

— Milyen szép vagy, Naïs! . . . Ugyan mi lel?

Ez a bók megneveltette a leányt. Majd midőn Frédéric megfogta kezét, mintha játszani akarna vele, ahogy azelőtt játszottak egymással, elkomolyodott, hirtelen tegezni kezdte és egész halkán, kissé rekedt hangon mondta:

— Nem, nem, itt nem . . . Vigyázz! Itt jön apád . . .

MÁSODIK FEJEZET

Két hét múlva a Rostand-család kiköltözött a Blancardeba. Az ügyvédnek meg kellett várnia a bíróságok szünidejét és különben is a szeptember hónap igen kellemes volt a tengerparton. A nagy hőségek végett értek, a szép éjszakák hűvösek voltak.

A Blancarde nem volt magában Estaqueban, a Marseille külső határában levő községben, amely az öblöt elzáró sziklás zsákutcában terül el. A falun tul levő meredek parton emelkedett; az egész öbölből

látható volt sárga homlokzata, nagy fenyőfák közepe. Ama négyszögletes, nehéz, szabálytalan ablakoktól áttört épületek egyike volt, amelyeket várkastélyoknak neveznek Provenceban. A ház előtt tágas terraszt terült el a szűk, kavicsos part fölött. Háttul volt a tágas belsőség, sovány föld, amelyben csak néhány szőlőtő, mandula- és olajfák voltak hajlandók nőni. A Blancarde hátrányainak, sőt veszélyeinek egyike azonban az volt, hogy a tenger szüntelen döngötte a meredek partot; a szomszéd forrásokból eredő beszivárgások álltak elő ebben az agyagos és sziklás málló talajban és minden idényben előfordult, hogy óriási tömbök leváltak és rémitő robajjal zuhantak a vízbe. A birtok területe lassankint fogyott. Már fenyőfák is a mélységbe kerültek.

Negyven év óta Micoulinék zsellérkedtek a Blancardeban. Provencei szokás szerint megmivelték a birtokot és megosztották a termést a tulajdonossal. A termés vajmi szegényes volt, úgyhogy éhen haltak volna, ha nyáron nem halásznak egy kicsit. A szántás és vetés közt kivetették hálójukat. A család Micoulin apóból állt, fekete soványképű kemény aggasztánból, aki előtt az egész ház reszketett, Micoulin anyóból, nagy darab asszonyból, akit elbutított a nap hevében végzett munka a földeken, egy fiuból, aki jelenleg a *Büszke* hajón szolgált és Naïsból, akit apja téglagyárba küldött dolgozni, ámbár a ház körül is elég munka akadt. A zsellér hajlékát, a Blancarde egyik oldalához tapasztott viskót, csak ritkán vidította fel nevetés vagy nóta. Micoulin úgy hallgatott, mint egy vén vadember és állandóan viselt dolgain tépelődött. A két nő azzal a tisztelettel volt iránta, amelyet a Délvidék leányai és feleségei tanusítanak a családfő iránt. És a békét alig zavarta meg más, mint az az éktelen kiabálás, mikor az anya csipőre tett kezekkel torkaszakadtából kiáltotta mind a négy világtáj felé a Naïs nevet, mihelyt leánya eltűnt. Naïs

egy kilométernyi távolságból is meghallotta és a visszafajtott dühtől sápadtan tért haza.

A szép Naïs, ahogy Esteaque-ban nevezték, nem volt boldog. Még tizenhat éves korában is Micoulin egy igenért, egy nemért úgy arcul ütötte, hogy orrából dőlt a vér és még most is, ámbár husz éves elmúlt, válla hetekig magán hordozta az apai szigorúság két nyomait. Micoulin apó nem volt rossz ember, csak éppen keményen gyakorolta királyi hatalmát és az ősi latin fenhatósággal, az életnek és halálnak övéi fölött való jogával véreben feltétlen engedelmességet követelt. Egy napon, midőn Naïs az ütlegek közepette védekezve felemelte kezét, majdnem megölte őt. Ily fenytések után a leányka dult-fult magában. Egy sötét kuckóban leült a földre és száraz szemekkel rágódott a sérelmen. Órák hosszat ült így némán, sötét haraggal és olyan bosszúterveket forralt magában, amelyeket nem valósíthatott meg. Maga apjának vére lázadt fel benne, vak düh, féktelen vágy, hogy ő legyen az erősebb. Mikor látta, mint huzza meg magát anyja remegve és alázatosan Micoulin előtt, megvetéssel nézett reá. Gyakran mondta: „Ha ilyen férjem volna, megölném“.

Naïs még jobban szerette azokat a napokat, amikor megverték, mert ezek az erőszakosságok legalább felrázták, míg a többi napon oly korlátolt, oly elzárt volt élete, hogy meghalt az unalomtól. Apja megtiltotta, hogy lemenjen Estaqueba, szakadatlan foglaltságokkal otthon tartotta, de ha semmi dolga sem volt, akkor is azt akarta, hogy szem előtt maradjon. Nem csoda, ha a leány türelmetlenül várta a szeptember hónapot; mihelyt gazdáik a Blancarde-ban laktak, Micoulin felügyelete önként meglazult. Naïs, akit Rostandné ide-oda küldözött, most kárpótolta magát egész évi bebörtönzéséért.

Egy reggel Micoulin fontolóra vette, hogy ez a nagy leány másfél frankot kereshetne neki naponta.

Ekkor felszabadította és dolgozni küldte egy téglavetőbe. Ámbár a munka igen nehéz volt ott, Naïs el volt ragadtatva. Korán reggel elment hazulról az Estaque-on tul levő téglavetőbe és künn a napon megfordította a téglákat, hogy kiszárita őket. Kezeit tönkretette ez a robot, de ő már nem érezte apját a háta mögött és szabadon nevetgélt a legényekkel. Itt a kemény munka közben fejlődött ki szép leánnyá. Az izzó napfény megaranyozta bőrét, széles nyaklancot varázsolt reá; fekete haja megnőtt, feltornyosodott; teste, amely szünet nélkül meghajlott és himbálózott a munkával járó mozgás közben, fiatal harcosnő testének rugalmas erejét nyerte. Midőn kiegyenesedett a döngölt talajon, a vörös téglák közepette, görög amazonhoz hasonlított, valami hatalmas terrakotta szoborhoz, amelyet az égből jövő lángeső hirtelen életre keltett. Rajta is legeltette Micoulin apró szeméit, mikor látta, hogy megszépül. Tulsokat nevetett, az apa nem tartotta természetesnek, hogy egy leány ily vidám legyen. És feltette magában, hogy megfojtja szerelmeseit, ha valaha settenkedni látja őket a leány körül.

Szerelmese tucatszámra akadt volna Naïsnak, de ő elvette a kedvüket. Minden legényt kigunyolt. Egyetlen barátja egy pupos volt, aki ugyanabban a téglavetőben dolgozott mint ő, valami Toine nevű emberke, akit az aixi lelenház küldött Estaqueba és aki aztán ott is maradt. Ez a pupos nagyon kedvesen tudott nevetni a paprikajancsi-arcával. Naïs megtűrte szelidsége miatt. Azt csinált vele, amit akart, gyakran kegyetlen is volt hozzá, mikor apja durvaságát akarta valakin megbosszulni. Egyébként az egésznek nem volt jelentősége. A környéken nevték Toinet. Micoulin így szólt: „Megengedem neki a pupost, ismerem, tulságosan büszke!”

Ebben az évben Rostandné a Blancardeba való kiköltözés után a zsellértől kölcsönkérte Naïst, mert

egyik szolgálója beteg volt. A téglavetőben éppen szünetelt a munka. Micoulin egyébként akármilyen kíméletlen volt is övével szemben, gazdái irányában politikusan viselkedett; akkor sem tagadta volna meg leányát, ha ellenére lett volna a kívánság. Rostand urnak komoly ügyekben Párisba kellett utaznia és Frédéric egyedül maradt falun anyjával. Az első napokban a fiatalember, megmámorosodva a levegőtől, rendszerint minél több testmozgást akart végezni. Micoulin társaságában kiment kivetni vagy felszedni a hálókat, hosszú sétákat tett az Estaque-nál torkolló szorosokban. Majd ez a mohóság lecsillapodott, Frédéric naphosszat hevert a fenyőfák alatt, a terrasz szélén, félig elszunnyadva és kinézve a tengerre, amelynek egyhangu kéksége halálosan untatta. Általában két hét múlva már nem bírta tovább a blancardei életet. Ilyenkor minden reggel valami ürügyet talált ki, hogy Marseillebe mehessen.

A gazdái megérkezését követő napon Micoulin már napkeltekor hitta Frédéricet. Arról volt szó, hogy kiszedjék a varsákat, hosszú kosarakat egérfogószerű szűk nyilással, amelyekkel a víz fenekén élő halakat fogják. De a fiatalember oda sem hallgatott. Mintha nem csábitotta volna a halászat. Miután felkelt, letelepedett a fenyőfák alá és hanyattfekve a levegőbe bámult. Anyját nagyon meglepte, hogy nem indul ama nagy séták egyikére, amelyek után farkasétvágygal szokott hazatérni.

— Nem mész sehová? — kérdezte Rostandné.

— Nem, anyám — válaszolt Frédéric. — Mint-hogy apa nincs itt, magával maradok.

A zsellér, aki meghallotta ezt a választ, tájszólásban dűnnyögte:

— Ugyan, Frédéric ur csakhamar Marseillebe megy.

Frédéric azonban nem ment Marseillebe. Elmult egy hét és ő még mindig ott feküdt, csak éppen ak-

kor változtatott helyet, ha rásütött a nap. A külszin kedvéért könyvet vitt magával, de nem olvasott; a könyv többnyire a fenyőfák száraz tüi közt a kemény földön hevert. A fiatalember a tengert sem nézte; a ház felé fordult arccal látszólag a házi munka iránt érdeklődött, nézte a jövő-menő szolgálókat, akik minden percben végigmentek a terraszon; ha Naïs ment arra, rövid lángok gyultak gyultak ki az érzéki fiatalember szemében. Ekkor Naïs lassította lépteit és testének ritmikus himbálásával távozott, de soha egy pillantást sem vetett Frédéricre.

Több napon át tartott ez a játék. Anyja előtt Frédéric majdnem durván bánt Naïsszal mint ügyetlen szolgálóval. A leszidott leány boldog alattomosággal sütötte le szemét, mintegy élvezve ezt a haragot.

Egy délelőtt, villásreggeli közben, Naïs összetört egy salátás tálat. Frédéric dühbe jött.

— Az ostoba! — kiáltotta. — Hol jár az esze?

És dühösen állt fel, panaszolva, hogy nadrágjának vége. Egy csepp olaj esett a térdére. De ő nagy dolgot csinált belőle.

— Mit bámulsz reám? Adj ide egy asztalkendőt és vizet... Segits.

Naïs az asztalkendő sarkát bemártotta egy csészébe, majd letérdelt Frédéric elé és dörgölni kezdte a foltot.

— Hagyd abba — szólt reá Rostandné. — Akár semmit sem csinálnál.

De a leány nem eresztette el a fiatal gazdája térdét, amelyet szép karjai teljes erejével dörgölt. Ő még mindig szigorú szavakkal korholta.

— Ki látott ilyen ügyetlenséget... Ha szándékosan csinálta volna, akkor se törhetett volna el az a salátástál hozzám közelebb... No, ha Aixben szolgálna nálunk, porcellánunknak csakhamar vége volna!

Ezek a szemrehányások oly kevésbé álltak arány-

ban a hibával, hogy Rostandné szükségesnek látta lecsillapítani fiát, mikor Naïs már nem volt benn.

— Mi a bajod ezzel a szegény leánnyal? Azt mondaná az ember, hogy ki nem állhatod . . . Kérlek, légy hozzá kiméletesebb. Egykori játszópajtásod és nem úgy van itt, mint egy közönséges cseléd.

— Ej, bosszant! — válaszolt Frédéric türelmetlenül.

Ugyanaznap este, mikor besötétedett, Naïs és Frédéric az árnyékban a terraszh végén találkoztak egymással. Még nem beszéltek egymással négy szemközt. A házból nem lehetett őket hallani. A mozdulatlan levegőben a fenyőfák forró gyantailatot árasztottak. Ekor a leány, visszatérve gyermekkoruk tegeződéséhez, halk hangon kérdezte:

— Miért szidtál meg, Frédéric? . . . Nagyon rossz vagy.

A fiatalember nem válaszolt, hanem megfogta a leány kezét, magához vonta és szájon csókolta. Naïs nem ellenkezett, aztán elment, Frédéric pedig leült a karfára, nehogy ily felindultan mutakozzék anyja előtt. Tíz perc múlva a leány kissé büszke nyugalommal szolgált fel az asztalnál.

Frédéric és Naïs nem adtak egymásnak találkozót. Egy éjjel találkoztak egy olajfa alatt, a sziklapart szélén. Ebéd közben több ízben izzó merevséggel néztek egymás szemébe. Az éj igen meleg volt. Frédéric egy óráig cigarettázott az ablaknál és kinézett a sötétbe. Egy óra tájt határozatlan alakot vett észre, amely a terraszhosszában lopózott. Ekkor nem habozott tovább. Leereszkedett egy csűr tetejére, onnan pedig a sarokban levő hoszu karók segítségével a földre ugrott; ily módon nem kellett attól félnie, hogy anyját felkelti. Majd midőn lenn volt, egyenesen egy öreg olajfához közeledett, mert bizonyos volt benne, hogy Naïs várja.

— Itt vagy? — kérdezte Frédéric halkán.

— Itt vagyok, — volt az egyszerű válasz.

És a fiu leült melléje, átölelte derekát, míg a leány vállára hajtotta fejét. Egy darabig nem beszéltek. Az öreg, görcsös olajfa szürke levelekből álló tetőt borított fölējük. Előttük a tenger terült el, feketén, mozdulatlanul a csilagok alatt. Marseillet, az öbölben hátul, pára takarta el, balra csak a planieri forgó világítótorony fénye tért vissza percenként, hirtelen kialakuló sárga sugárral lyukasztva át a sötétséget és mi sem volt kedvesebb a fényességnél, amely folyton elenyészett a látóhatáron és folyton újra felbukkant.

— Apád talán nincs otthon? — kérdezte Frédéric.

— Az ablakon ugrottam ki, — felelt komoly hangján a leány.

Nem beszéltek szerelmükről. Messziről, gyermekségük mélyéből jött ez a szerelem. Most visszaemlékeztek a játékokra, amelyekben már vágy ütközött ki a gyerekségekből. Önkénytelenül szeretkezésbe mentek át. Nem tudtak volna mit mondani egymásnak, csak annak szüksége töltötte el őket, hogy egymáséi legyenek. Frédéric szépnek, izgatónak találta a leányt, akin a föld lehellete és illata érzett, Naïs a megvert leány büszkeségét érezte, hogy a fiatal uraság szeretője lehet. Odaadta magát. Már-már kivilágosodott, midőn viszatértek szobáikba, mindketten azon az uton, amelyen kijöttek.

HARMADIK FEJEZET

Mily csodás hónap! Egyszer sem esett. A mindig kék égboltozat selymén egyetlen felhő sem ejtett foltot. Rózsaszínű kristályban kelt fel a nap és aranyporban áldozott le. Még sem volt tulságosan meleg, a tengeri szellő a nappal kelt és vele ült el, az éjszakák pedig kellemesen hűsek voltak, áthatva a napközben hevitett, a sötétben füstölgő növények illatától.

A táj remek. Az öböl két oldalán sziklás karok nyultak előre, míg a nyílt tengeren levő szigetek mintegy elzárták a szemhatárt. A tenger nem egyéb óriási medencénél, szép időben mély, kék színű tónál. A háttérben, a hegyek lábánál, alacsony dombokon, Marseille házai emelkednek egymás fölé; ha tiszta a levegő, Estaque-ból látni lehet a Joliette szürke töltését a kikötőben levő hajók finom árbocait, majd hátul homlokzatok mutatkoznak facsoportok között, a Notre-Dame-de-la-Garde kápolnája fehérlik egy magaslaton. És a part Marseilledől kiindulva meghajlik, széles bemetszésekkel tagozódik, mielőtt elérné Estaque-ot, gyárrakkal szegélyezve, amelyek időről időre magas füstcsóvákat eregetnek. Mikor a nap függőlegesen küldi le sugarait, a majdnem fekete tenger mintha szunnyadna a két sziklafok között, amelyek fehérségét sárga és barna szín teszi meleggé. A fenyőfák sötétzöld foltot adnak a vörhenyes földön. Hatalmas kép ez, mintegy a Keletnek része, amely a fény vakító rezgésében mutatkozik.

Estaque-ból azonban nemcsak a tengerre nyílik kilátás. A hegyekhez támaszkodó falut olyan utak szelik át, amelyek szertehányt sziklák tömkelegében enyésznek el. A marseille—lyoni vasut a nagy tömbök közt huzódik, hidakon halad át vizmosások fölött, hirtelen maga a szikla alá hatol és a Nerte alagutjában, amely Franciaországban a legnagyobb, másfél mérföld hosszúságban ott marad. Misem ér fel a dombok közé bevágódó e szorosok vad méltóságával. Szűk utak kigyóznak alá egy-egy szakadék mélyébe, a fenyőfákkal beültetett kopár oldalak rozsdá- és vörsszínű falak gyanánt merednek fölfelé. Helyenkint a hágók kiszélesbednek, egy-egy sovány olajfakert foglalja el a völgy mélyét, egy-egy magában álló ház, csukott ablaktáblákkal, mutogatja festett homlokzatát. Ösvények is vannak, tüskés növényekkel teli, áthatolhatatlan bozótok, kőomlások, kiszáradt hegyi patakok

egy sivatagi séta minden meglepetése. Fölül, a fenyők fekete szegélye fölött, az ég finom kék selyme tetőzi be mindezt.

A sziklák és tenger közt ott van a keskeny part-szegély, vörös talaj, amelybe a téglavetők, a vidék fő iparága, óriási lyukakat vájtak, hogy kiemeljék az anyagot. Repedezett, feldult föld ez, amelyben alig nő néhány csenevész fa és amelynek forrásait mintha izzó szenvedély lehellete szárította volna ki. Az utakon azt hiszi az ember, hogy gipszmederben jár, amelyben bokáig elmerül és a legkisebb szélre is nagy portömegek ereszkednek le a sövényekre. A falak hosszában, amelyek oly forróságot sugároznak ki, mint a kemen-cék, apró szürke gyíkok alusznak, míg a kiaszott füvek katlanából szikraszerű pattogással emelkednek ki a sáskák felhői. A mozdulatlan, nehéz levegőben, a dél álmoságában nincs más élet a tücskök egyhangu ciripelésénél.

E lángoló táj közepette szerette egymást Naïs és Frédéric egy hónapon át. Mintha az ég egész tüze az ő vérükbe ment volna át. Az első héten beérték azzal, hogy éjjel találkoztak, ugyanaz alatt az olajfa alatt, a meredek part szélén. Rendkívüli gyönyöröket élveztek. A hűs éjszaka lehütötte lázukat, néha odanyujtották izzó arcukat és kezeiket a fuvallatok elé, hogy mintegy hideg forrásban felüldítsék őket. Lábuknál, a sziklák alatt a tenger kéjes és lassu panasza hallaszott. Tengeri füvek átható illata vágyakkal bódította őket. Majd egymás karjai között, boldog elfáradásukban, kinéztek a vízre, az éjszakában lángoló Marseille-re, amelynek kikötője bejáratánál vörös tüzek vérszínű reflexeket vetettek a tengerre, a gázlámpák fényére, amelyek jobbról-balról megrajzolták a külvárosok elnyult hajtásait; középen, a város fölött, élénk fények csillogtak, a Bonaparte-domb kertje pedig tisztán felismerhető volt két fényávról, amelyek az ég aljáig húzódtak. Mindezek a fényforrások, ott, az öblön tul,

mintha valami álombeli várost világítottak volna meg, amely a hajnal eljöttével szét fog foszlani. Lenyü-
gözte őket az ég, amely a szemhatár fekete végtelen-
sége fölött emelkedett, de amely egyuttal nyugtala-
nitó is volt, úgyhogy szorosabban simultak egymáshoz.
Csillagok esője hullott. Provence e világos éjszakái-
ban a csillagképek eleven lángal égtek. Megrendülve
e végtelen tér alatt ők lehajtották fejüket és már csak
a planieri világítótorony magános csillaga iránt érdek-
lődtek, amelynek táncoló fénye elérzékenyítette őket,
mialatt ajkaik még mindig keresték egymást.

Egy éjjel azonban a szemhatáron a teli holdat
találták, amelynek sárga arca lenézett rájuk. A ten-
gerben tüzes sáv csillogott, mintha valami roppant
nagy hal, óriási ángolna siklott volna arra arany pik-
kelyeinek végtelen gyűrűivel. Félig nappali világosság
homályosította el Marseille fényeit, árasztotta el az
öböl magaslatait és bemélyedéseit. Mennél magasab-
ban járt a hold, annál világosabb lett, az árnyékok
annál élesebben rajzolódtak. Ez a tanu feszélyezte
őket. Félték, hogy meglepheti őket valaki, ha ily kö-
zel maradnak a Blancarde-hoz. A következő találkozó
alkalmából a fal egy beomlott pontjánál kibujtak és
szeretkezésüket mindazokon a menedékhelyeken meg-
sétáltatták, amelyeket a környék nyujtott nekik. Elő-
ször egy elhagyott téglavetőben huzzták meg magukat:
a rongált pajta pince fölött emelkedett, amelybe bele-
nyilt még a kemence két szája. De ez az odu elszomo-
ritotta őket, jobban szerették a szabad eget érezni fe-
jük fölött. Bejárták a vörös agyagbányákat és pompás
buvóhelyeket fedeztek fel, néhány négyzetméternyi
valóságos sivatagokat, ahonnan csak a kutyák ugatá-
sát hallották. Még tovább mentek, elkalandoztak a szik-
lás part hosszában, Niolon felé vagy a szorosok szűk
utait járták, a távoli barlangokat, hasadékokat keres-
ték fel. Két héten át éjszakáik tele voltak játékkal és
gyengédséggel. A hold eltűnt, a föld ismét fekete lett,

de most a Blancarde már tulságosan kicsiny vol szá-
mukra, szükségét érezték annak, hogy künn a szabad-
ban legyenek egymáséi.

Egy éjszaka, midőn Estaque fölöt vezető utat kö-
vettek, hogy elérjék a Nerte szorosait, halk lépteket
vélték hallani, amelyek az ut szélére ültetett kis fenyő-
erdő mögött követték őket. Nyugalanság szállta meg
őket, megálltak.

— Nem hallod? — kérdezte Frédéric.

— Igen, valami kóbor kutya, — suttogta Naïs.

Folytatták utjukat, az ut első kanyarulatánál
azonban, ahol az erdőcske megszűnt, tisztán látták,
amint egy sötét tömeg a sziklák mögé surran. Feltét-
lenül emberi lény volt, de mintha torz és pupos lett
volna. Naïs halkán felkiáltott.

— Várj meg, — mondta gyorsan.

Az árnyék üldözésére sietett. Frédéric csakha-
mar gyors suttogást hallott. Majd a leány visszatért,
nyugodtan, de kissé halványan.

— Mi az? — kérdezte a fiu.

Naïs halgatott, majd így szólt:

— Ha lépteket hallasz, ne félj. Toine az, tudod,
a pupos. Örködni akar fölöttünk.

Csakugyan, Frédéric olykor megérezte, hogy a
sötétben követi őket valaki. Mintha oltalom alatt áll-
tak volna. Naïs több izben el akarta kergetni Toinet,
de a szegény ördög beérte azzal, ha kutyája lehet:
nem fogják sem látni, sem hallani, miért ne engedné
meg neki, hogy kedvére cselekedjék? Ettől fogva, ha
odahallgattak volna a szerelmesek, amikor a romba-
dőlt téglavetőkben, elhagyott agyagbányákban, félre-
eső szorosok mélyén csókolóztak, elfojtott zokogást
hallottak volna maguk mögött. Toine volt, őrző kutyá-
juk, aki kezeit tördelve sirt.

És nemcsak az éjszakák voltak övéik. Most már
felbátorodtak, minden alkalmat felhasználtak. A
Blancarde valamelyik folyosóján, a szobákban, ahol

öszetalálkoztak, gyakran váltottak hosszú csókokat. Még az asztalnál is, amikor Naïs kiszolgált és Frédéric kenyeret vagy tányért kért, a fiu mindig módot talált reá, hogy megszorítsa a leány ujjait. A rideg Rostandné, aki semmit sem látott, még mindig azzal vádolta fiát, hogy tulszigoru egykori játszópajtásához. Egy alkalommal majdnem rajtakapta őket, de a leány meghallotta ruhája suhogását, hirtelen lehajolt és zsebkendőjével törölgetni kezdte a fiatal uraság portól fehér lábait.

Naïs és Frédéric ezernyi apró örömet élvezett. Ebéd után, ha hűs volt az est, Rostandné gyakran ki akart sétálni. Belekarolt fiába és lement Estaque-ba, Naïst pedig azzal bizta meg, hogy csupa óvatosságból a sálját hozza utána. Így mindhárman elmentek megnézni a szardinhahalászok hazaérkezését. A tengeren a lámpák táncoltak, csakhamar meg lehetett különböztetni a csónakok fekete tömegeit, amint az evezők tompa zajával közeledtek a part felé. Gazdag zsákmány esetén vidám hangok hallatszottak, kosaras nők siettek oda, míg minden csónak három-három főből álló legénysége hozzálátott, hogy kiürítse a hálót, amely egy kupacban volt a padok alatt. Mintha széles, sötét szalag lett volna, ezüst pitykével diszitve; a szardiniák, amelyek kopolytyuikkal beleakadtak a hálók szemeibe, még fickándoztak és fémszerűen csillogó reflexeket vetettek; a lámpák halvány fényénél úgy hulltak bele a kosarakba, mint valami talléreső. Rostandné, akit szórakoztatott ez a látvány, gyakran állva maradt valamelyik csónak előtt, eleresztette fia karját és a halászokkal beszélgetett, mialatt Frédéric Naïs mellett, a lámpa fénykörén kívül, örülten szorongatta a leány csuklóját.

Micoulin apó az egész idő alatt megóvta a tapasztalt és makacs állat hallgatását. Kiment a tengerre, majd odahaza kapált, mindig ugyanazzal az alattomos magatartással. Apró szürke szemeinek azonban

egy idő óta nyugtalan volt a kifejezése. Sandán nézett Naïsra, de nem szólt semmit. Ugy látta, hogy a leány megváltozott, olyan dolgokat sejtett benne, amelyeket nem magyarázott meg magának. Egy napon, amikor Naïs szembe mert szállni vele, Micoulin úgy pofonvágtá, hogy ajka felhasadt.

Este, midőn Frédéric csók közben megérezte, hogy Naïs szája megdagadt, élénken faggatni kezdte.

— Semmi, csak apám ütött pofon, — mondta a leány.

Hangja elkomorult. Midőn a fiatalember megharagudott és kijelentette, hogy rendet fog csinálni, a leány így felelt:

— Nem, hagyd csak, ez az én dolgom... Majd vége lesz ennek.

Sohasem beszélt a fiúnak a verésről, amelyet kapott. Azokon a napokon azonban, amikor apja megverte, még forróbban borult szeretője nyakába, mintha bosszút akarna állni az öregnek.

Három hét óta Naïs majdnem minden éjjel ki-osont a házból. Eleinte nagy óvatossággal járt el, inajd hideg vakmerőség szállta meg és mindent méréselt. Amikor rájött, hogy apja gyanit valamit, újra óvatos lett. Két találkozási elmaradt. Anyja azt mondta neki, hogy Micoulin éjszaka már nem alszik: felkel, egyik szobából a másikba megy. De Frédéric könyörgő pillantásának láttára Naïs a harmadik napon újra megfeledkezett minden óvatosságról. Tizenegy óra tájt kiment, de feltette magában, hogy nem marad egy óránál tovább és azt remélte, hogy apja első álmában nem hallja meg.

Frédéric az olajfák alatt várta. Naïs nem beszélt aggodalmairól, de nem akart messzebb menni Tulságosan fáradtnak érezte magát, hiszen nem alhatott napközben, mint Frédéric. Lefeküdtek szokott helyükre, a tenger fölött, Marseillal szemközt. A planiei világítótorony fénylett, Naïs a világítótoronyot

nézte és azonközben Frédéric vállához simulva, elaludt. A fiu nem moccant többet, lassankint ő is engedett a fáradságnak, szeme lecsukódott. Mindketten aludtak már és lehelletük egybevegyült.

Semmi nesz, csak a zöld sáskák éles cirpelése hallatszott. A tenger épügy aludt, mint a szerelmesek. Ekkor fekete alak lépett ki az árnyékból és feljük közeledett. Micoulin volt, akit felébresztett egy ablak nyikorgása és nem találta szobájában Naïst. Kiment és minden eshetőségre kis baltát vitt magával. Midőn fekete foltot vett észre az olajfa alatt, megszorította a baltácska nyelét. A gyermekek pedig nem mozdultak, egészen közel mehetett hozzájuk, lehajolhatott, arcukba nézhetett. Halkan felkiáltott, ráismert a fiatal uraságra. Nem, nem, úgy nem ölhetette meg őket: tuldrágán jönne neki, ha vért ontana, melynek nyomát megőrizné a föld. Kiegyenesedett, valami zord elhatározás két mély barázdát vésett az elfojtott dühtől merev arcára. A paraszt nem gyilkolja meg nyilván uraságát, mert az uraság, ha el is temették már, még mindig az erősebb. És Micoulin apó lehorgaszotta fejét, aludni hagyta a szerelmeseket és halk lépéssel odébb állt.

Midőn Naïs kevéssel hajnal előtt hosszú távolléte miatt erősen nyugtalankodva hazament, úgy találta az ablakot, ahogy hagyta volt. Villásreggeli közben Micoulin nyugodtan nézte, hogy eszi leánya a kenyérét. Naïs megnyugodott, apja nem tudhatott semmit.

NEGYEDIK FEJEZET

— Frédéric ur, hát már sohasem jön ki a tengerre? — kérdezte egy este Micoulin apó.

Rostandné a terrazon, a fenyőfák árnyékában ült és zsebkendőjét himzett, fia pedig mellette feküdt és apró kavicsok dobálásával szórakozott.

— Nem bizony! — válaszolt a fiatal ember. — Ellustulok.

— Kár — jegyezte meg a zsellér. — Tegnap a varsák tele voltak hallal. Mostanában annyit fog az ember, amennyit akar... Szórakoztatná. Kisérjen el holnap reggel.

Olyan őszinte arccal mondta azt, hogy Frédéric, aki Naïsa gondolt és nem akart apjával ellenkezni, végül így szólt:

— Isten neki, nem bánom . . . Csakhogy fel kell keltenie. Figyelmeztetem, hogy öt órákor úgy alszom, mint az ágyu.

Rostandné abbahagyta a himzést, kissé nyugtalanzkodott.

— És kivált legyetek óvatosak — suttogetta, — mindig remegek, ha künn vagytok a tengeren.

Másnap reggel Micoulin hiába szólongatta Frédéric urat, a fiatalember ablaka csukva maradt. Ekkor így szólt leányához, aki nem vette észre hangjának nyers iróniáját:

— Menj fel te . . . Téged talán meg fog hallani.

Ezen a reggelen Naïs ébresztette fel Frédéricet, aki még álmottasan magához vonta a leányt a meleg ágyba, de Naïs sebtében visszaadta neki csókját és elillant. Tíz perc múlva a fiatalember, egészen szürke vászonruhában, megjelent. Micoulin apó, a terrasz karfáján ülve, türelmesen várta.

— Már hüvös van — mondotta, — kendőt kellene a nyakára kötnie.

Naïs felsietett a kendőért. Majd a két férfi lement a tengerhez vezető meredek lépcsőn, míg a leány szemével követte őket. Alul Micoulin apó felütötte fejét, Naïsa nézett és két mély ránc jelent meg szájszegletében.

Öt nap óta fujt a rettenetes északnyugati szél, a mistral. Előző este ült el. De napkeletkor újra rákezdet, eleinte ugyan csak gyengén. E korai órában a

tenger, amelyet a hirtelen fuvallatok felkorbácsoltak, sötétkék színt öltött és minthogy az első napsugarak ferdén világították meg, minden hullám taréján apró lángocskákat hömpölygetett. Az ég majdnem fehér, kristálytisztá volt. A háttérben oly élesen látszottak Marseille részletei, hogy meg lehetett számolni a házak homlokzatán levő ablakokat, az öböl szikláinak pedig rendkívüli finomságu rózsaszinben ragyogtak.

— Hazamenőben hintázunk majd egyet, — szólt Frédéric.

— Meglehet — válaszolt egyszerűen Micoulin.

Szótlatlanul evezett, nem fordította el a fejét. A fiatalember egy darabig nézte domboru hátát és Naïra gondolt; nem látott egyebet az öregből csak lesült nyakszirtjét és vörös füleit, amelyeken aranykarikák lógtak. Aztán kihajolt, érdekelték a tenger mélységei, amelyek eliramodtak a csónak alatt. A víz zavarossá vált, csak nagy füvek lebegtek rajta, vízbefultak hajához hasonlóan. Ez lehangolta, sőt kissé megfélemlítette a fiatalembert.

— Mondja csak, Micoulin apó — szólalt meg hosszú hallgatás után, — ime, a szél erősbödik. Legyen óvatos . . . Tudja, hogy úgy uszom, mint egy balta.

— Igen, igen, tudom — mondta száraz hangján az öreg.

És gépies mozdulattal tovább evezett. A csónak táncolni kezdett, a hullámtaréjok apró lángocskái tajtékká változtak át, amely száguldott a szélrohamok előtt. Frédéric nem akarta félelmét elárulni, de csak közepszerűen volt megnyugtatta és sokat adott volna érte, hogy a szárazföldre közeledhessen. Türelmetlenkedett, felkiáltott:

— Hova az ördögbe dugta ma a varsáit? . . . Csak nem megyünk Algirba?

Micoulin apó azonban minden sietség nélkül felelte:

— Odaérünk, odaérünk.

Hirtelen eleresztette az evezőket, felállt a csónakban és a két jelet kereste a parton. Még öt percig kellett eveznie, míg oda nem értek az uszó parafákhoz, amelyek a varsák helyét jelezték. Itt, mielőtt kihuzta a kosarakat, néhány pillanatig a Blancarde felé fordulva állt. Frédéric követte szemének irányát és tisztán látott a fenyőfák alatt egy fehér foltot. Naïs volt, aki még mindig a terrazon könyökölt és akinek világos ruhája odalátszott.

— Hány varsája van? — kérdezte Frédéric.

— Harmincöt... Nem lustálkodhatunk.

Megfogta a legközelebbi parafát és kihuzta az első kosarat. A mélység óriási volt, a kötél nem akart véget érni. Végre megjelent a kosár, a nagy kővel, amely a fenéken tartotta és mihelyt kinn volt a vízből, három hal úgy ugrált benne, mint madarak a kalitkában. Mintha szárnycsapásokat hallott volna az ember. A második kosárban semmi sem volt. A harmadikban azonban, meglehetősen ritkaságként, egy kis rák hevesen csapkodott farkával. Frédéric izgulni kezdett, megfeledezett aggodalmairól, kihajolt a csónakból, dobogó szívvvel várta a kosarakat. Midőn a szárnycsapkodást hallotta, hasonló izgalmakat érzett, mint a vadász, aki valami vadat elejtett. Ezalatt mind a kosár bekerült a csónakba, patakzott a víz, csakhamar együtt volt a harmincöt. Legalább tizenöt font halat fogtak és a marseillei öbölben ez pompás eredmény, mert abból különféle okok, főleg tulságosan aprószemű hálók használata, hoszu évek óta kipusztították a halat.

— Végeztünk, — szólt Micoulin. — Most hazamehetünk.

Gondosan helyezte el kosarait a csónak hátsó részében. Midőn azonban Frédéric látta, hogy előkészíti a vitorlát, azt mondta, hogy ilyen szélben okosabb volna evezni. Az öreg vállat vont. Tudja, mit csinál.

És mielőtt felhuzta a vitorlát, utolsó pillantást vetett a Blancarde felé. Naïs még ott volt világos ruhájában.

Ekkor hirtelen bekövetkezett a katasztrófa, akár egy villámcsapás. Utóbb, midőn Frédéric meg akarta magának magyarázni a dolgokat, arra emlékezett, hogy egyszerre csak szélroham kapott bele a vitorlába, mire minden felfordult. És semmi egyébről sem tudott, csak arról, hogy nagyon fázott és hogy mély szorongás fogta el. Csodának köszönhette életét: a vitorlára esett és azt fenntartotta a víz fölött. A baleset láttára halászok siettek oda és kihúzták, ugyszintén Micoulin apót is, aki már a part felé uszott.

Rostandné még aludt. Eltitkolták előtte a veszélyt, amelyben fia forgott. A terras alján Frédéric és Micoulin apó, akiről csak úgy csurgott a víz, ott találták Naïst, aki végignézte a drámát.

— Ilyen balszerencse! — kiáltott az öreg. — Kiszedtük a kosarakat, hazafelé jöttünk... Ilyen baleset!

Naïs, igen sápadtan, merőn nézett apjára.

— Igen, igen, — suttogta — ilyen baleset... De aki szél ellen vitorlázik, az biztos a dolgában.

Micoulin méregbe jött.

— Naplopó, mibe ütöd az orrod?... Hát nem látod, hogy Frédéric ur didereg... Gyerünk, segíts neki bemenni.

A fiatalembernek éppen csak egy napot kellett ágyban töltenie. Azt mondta anyjának, hogy fejfőrcse van. Másnap igen komornak találta Naïst, aki nem akart vele találkozni, mikor azonban egy este az előcsarnokban találkoztak, szenvedélyesen megölelte és megcsókolta a fiut. Soha sem árulta el neki gyanuját, csak éppen attól a naptól fogva őrködött fölötte. Egy hét múlva azonban kételkedni kezdett. Apja úgy jött-ment, mint rendesen, sőt szelidebbnek látszott és kevésbé gyakran verte meg.

Minden idényben Rostandék ki szoktak rándulni

a tengerpartra, Niolon környékére, a sziklák közé bouillabaisse-t enni.* Aztán, minthogy foglyok voltak a dombokon, az urak puskáztak egy kicsit. Ebben az évben Rostandné magával akarta vinni Naïst, hogy szolgálja ki őket és nem hallgatott a zsellér ellenvetéseire, akinek vademberszerű vén arcán meglátszott a bosszúság.

Jókor indultak hazulról. Bájos reggel volt. A szőke napsütésben a tenger kék felülete tükörsimán terült el, az áramlatok helyein fodrozódott, a kék szín sötét ibolyaszínbe ment át, míg a holt helyeken a kék szín meghalványodott, tejszerűen áttetsző volt és a tiszta szemhatárig úgy hatott az egész, mint egy óriási darab színjátszó selyem. A csónak lágyan siklott tova az álomba merült tavon.

A keskeny partszegély, ahol kikötöttek, egy szoros bejáratánál volt és a társaság a kövek közt a naptól megperzselt gyepen telepedett le, amely egyuttal asztalul is szolgált.

Ez a bouillabaisse künn a szabad ég alatt nem volt egyszerű dolog. Először is Micoulin visszatért a csónakba és kivezette a varsákhöz, amelyeket az előző napon helyezett el. Mire visszatért, Naïs már kakukfüvet, levendulát és kellő mennyiségű rózsát szedett, hogy nagy tüzet gyujthassanak. Micoulin apónak kellett ezen a napon a bouillabaisse-t főznie, ezt a klaszszikus halászlét, amelynek receptje apáról fiura száll a tengerpart halászléi közt. Rettenetes bouillabaisse volt, erősen megborozva, fokhagymával rettenetesen illatosítva. Rostandékát nagyon mulattatta a halászlé készítése.

— Micoulin apó, — mondta Rostandné, aki ez alkalomból tréfálni méltóztatott, — sikerül-e majd úgy, mint tavaly?

* *Bouillabaisse*, provençe-i nemzeti étel, többféle halból készült halászlé-féle.

Micoulin látszólag igen vidám volt. Először is tengervízben megtisztította a halat, mialatt Naïs nagy bográcsot hozott ki a csónakból. Hamar összezsapták: a hal a bogrács fenekére került, egyszerűen csak vízbe, hagymával, fokhagymával, egy marék borssal, egy paradicsommal, fél pohár olajjal, aztán a bográcsot a tüzre tették, hatalmas tüzre, amelyen birkát lehetett volna sütni. A halászok szerint a buillabaisse minősége a fővéstől függ: a bográcsnak el kell tűnnie a lángok között. Ezalatt a zsellér igen komolyan kenyérseleteket vágott egy salátás tálba. Félóra mulva a levest a kenyérre öntötte, míg a halat külön tálalta fel.

— Rajta! — mondotta. — Csak forrón jó.

És a szokott tréfálkozások közben ették a bouillabaisset.

— Mondja csak, Micoulin apó, nem tett bele puskaport?

— Jónak jó, de vastorok kell hozzá.

Ő nyugodtan falt, minden kanál leveshez egy szelet kenyeret nyelt le. Egyébként az által, hogy kissé távol tartotta magát, tanujelét adta annak, mennyire hizelgett neki, hogy az uraságokkal reggelizhet.

Evés után ott maradtak és vártak, míg a nagy hőség elmúlik. A vakító fényben a vörhenyes foltos sziklák fekete árnyékokat vetettek. Zöld tölgycserjék sötét foltokat adtak, a lejtőkön pedig fenyvesek húzódtak felfelé, szabályosan menetelő katonácskák hadseregéhez hasonlóan.

Rostandné magával hozta örökös himzését, amelyet mindig kezei közt lehetett látni. Naïs, aki mellette ült, látszólag érdeklődve nézte a tü jövését-menését. De amellet apját tartotta szemmel. Micoulin, néhány lépéssel odébb elterülve, délutáni álmát aludta. Valamivel távolabb Frédéric is aludt, lehajtott karimáju szalmakalapja alatt, amely arcát óvta.

Négy óra tájt felébredtek. Micoulin esküdzött,

hogy tud egy csapat foglyot a szoros mélyében. Csak három napja, hogy látta őket. Ekkor Frédéric engedett a kísértésnek, mindketten elővették puskájukat.

— Kérlek, — kiáltott Rostandné — légy óvatos... Meg lehet csuszni és megsebezheti magát az ember.

— Megesik, — mondta nyugodtan Micoulin.

Elmentek, eltűntek a sziklák mögött. Naïs hirtelen felállt és távolról követte őket.

— Majd meglátom, — suttogta.

Ahelyett, hogy a szorosban az ösvényen maradt volna, balra letért a bokrok közé, sietve, de vigyázva, nehogy köveket legörgessen. Végre az ut kanyarulatánál meglátta Frédéricet. Ez kétségkívül már felhajtotta a foglyokat, mert gyorsan, félig meghajolva ment, készen ahhoz, hogy vállhoz kapja a fegyvert. Naïs még mindig nem látta atyját. Majd hirtelen a vizmosás másik oldalán pillantotta meg, azon a lejtőn, amelyen ő maga is volt: a földre kuporodott, mintha várt volna valamire. Két izben is felemelte fegyverét. Ha a foglyok közte és Frédéric közt röppennek fel, a vadászok lövés közben egymást találhatják el. Naïs, aki egyik bokortól a másikhoz surrant, végre aggódalmasan apja mögé állt.

Multak a percek. Frédéric a szemközi emelkedés mögött eltűnt. Ujra felbukkant, egy pillanatig mozdulatlanul állt. Ekkor Micoulin, még mindig lekuporodva, hosszasan célba vette a fiatalembert. De Naïs egy rugással fölfelé lóditotta a puskacsövet, amely a levegőbe sült el, rettenetes dördüléssel, úgyhogy a szoros csak úgy visszhangzott tőle.

Az öreg felemelkedett. Meglátva Naïst, csövénél fogta meg füstölgő fegyverét, mintha a puskatussal agyon akarná verni. A leány kiegyenesedve állt ott, egész fehéren, szeme lángokat lövelt. Micoulin nem mert lesujtani, csak dühtől remegve tájszólásban hebegte:

— Várj csak, majd megölöm.

A zsellér lövésére a foglyok elrepültek. Frédéric kettőt lőtt le. Hat óra tájt Rostandék visszatértek a Blancardeba. Micoulin apó makacs és nyugodt állat kifejezésével evezett.

ÖTÖDIK FEJEZET

Szeptember vége felé közeledett. Nagy vihar után a levegő erősen lehült. Rövidültek a napok és Naïs nem akart Frédéricel éjszaka találkozni, azzal az ürüggyel, hogy tulságosan fáradt és hogy a földet áztató bőséges harmatban meg találnak hűlni. Minden reggel azonban hat óra tájt felment a Blancardeba és minthogy Rostandné csak három órával később szokott felébredni, a leány besurrant a fiatalember szobájába, rövid ideig benn maradt, a nyitva maradt ajtón át állandóan fülelt.

Szerelmüknek ebben a korszakában tanusította Naïs a legnagyobb gyengédséget Frédéric iránt. Átkarolta nyakát, arcával közeledett feléje, egész közelről nézte, oly szenvedéllyel, hogy szeme könnyekkel telt meg tőle. Mindig úgy tetszett neki, mintha nem látná többé viszont. Majd hirtelen csókok özönével borította el arcát, mintegy tiltakozás és eskü gyanánt, hogy tudni fogja megvédeni.

— Mi leli Naïst? — mondta gyakran Rostandné.
— Napról-napra változik.

Csakugyan, lesoványodott, arca beesett. Pillantásának tüze elsötétedett. Hosszu szótlanságból hirtelen felriadt, alvó és álmodó leány nyugtalan kifejezésével.

— Gyermequem, ha beteg vagy, ápolnod kell magad — ismételte urnője.

De Naïs mosolygott ilyenkor.

— Dehogy, nagyságos asszony, jól vagyok, boldog vagyok . . . Sohasem voltam ily boldog.

Egy reggel, midőn Rostandnénak segített össze-
számolni a fehérenemüt, nekibátorodott, meg merte
kérdezni:

— Soká maradnak idén a Blancardeban?

— Október végéig — felelte Rostandné.

És Naïs egy darabig révedező szemmel állt ott,
majd hangosan, de öntudatlanul mondotta:

— Még husz nap.

Folyton küzködött magában. Magánál akarta
volna tartani Frédéricet, ugyanakkor azonban, min-
den órában kísértésben volt, hogy odakiáltsa neki:
Távozz! Számára elveszett, a szerelemnek ez az ideje
sohasem tér többé vissza, ezt már első találkozásuk-
kor mondta magában. Sőt a sötét szomorúság egy es-
ténén azon töprengett, nem volna-e jobb, ha apja
megölné, semhogy más nőekkel járjon, de az a gon-
dolat, hogy holtan tudja őt, aki oly finom, oly fehér,
nálánál kisasszonyabb volt, elviselhetetlen volt neki
és elrémült rossz gondolatától. Nem, megmenti őt, aki
sohasem fog semmit sem megtudni, de nemsokára
már nem is szereti többé; mégis boldog lesz, ha csak
arra is gondol, hogy ő él.

Reggelenként gyakran így szólt hozzá:

— Ne menj el hazulról, ne menj ki a tengerre,
rossz a levegő.

Máskor azt tanácsolta neki, hogy utazzék el.

— Bizonyára unatkozol, nem szeretsz majd
többé! . . . Menj és tölts néhány napot a városban.

A fiatalembert meglepték ezek a változó hangu-
latok. Kevésbé szépnek találta a parasztleányt, mióta
arca lesoványodott és kezdett betelni e heves szeret-
kezéssel. Visszakivánta az aixi és marseillei leányok
kölni vizét és rizsporát.

Naïs fülében folyton visszhangzottak apja szavai:
„Majd megölöm . . . Majd megölöm“. Éjjel arra riadt
fel, hogy lövöldözésről álmodott. Félős lett, ha egy
kő elgördült lábai alatt, elsikoltotta magát. Ha nem

látta „Frédéric urat“, állandóan nyugtalankodott miatta. Főleg az rémitette, hogy Micoulin makacs hallgatásából reggeltől estig ezt hallotta ki: „Majd megölöm“. Az öreg egyetlen célzást sem tett, egy szót sem szólt, de minden pillantása, minden mozdulata, egész személyé azt mondta a leánynak, hogy a legelső alkalommal megöli a fiatalembert, mihelyt nem kell attól félnie, hogy az igazságszolgáltatással meggyülik a baja. Azután Naïson a sor. Addig is folyton rugdalta, akár egy állatot, amely hibát követett el.

— Hát apád még mindig oly durva? — kérdezte Frédéric egy reggel ágyában cigarettázva, mialatt Naïs jött-ment és egy kis rendet csinált a szobában.

— Igen, — felelte a leány — egészen bolond.

És megmutatta lábszárait, amelyek feketék voltak az ütlegektől. Majd ezeket a szavakat suttogta, amelyeket gyakran ismételt tompa hangon:

— Majd vége lesz, vége lesz.

Október első napjaiban még komorabbnak látszott. Szórakozott volt, ajkait mozgatta, mintha magában beszélt volna. Frédéric többizben észrevette, amint ott állt a meredek parton, mintha a körülötte levő fákat vizsgálta és a szakadék mélységét szemével méregette volna. Néhány nap mulva Toine, a pupos társaságában lepte meg, amint a birtok egyik zugában fűgét szedtek. Toine segítségére sietett Micoulinnek, ha tulsok volt a munka. A fűgefafa alatt állt, Naïs pedig, aki felmászott egy vastag ágra, tréfált; rákiáltott, hogy nyissa ki a száját és fűgét dobott oda neki, amelyek szétloccsantak arcán. A szegény ördög kinyitotta száját és elragadtatással nyitotta ki szemét, mialatt széles arca határtalan boldogságot fejezett ki. Frédéric éppen nem volt féltékeny, de nem állhatta meg, hogy ne ugrassza a leányt.

— Toine levágná a kezét értünk, — mondta Naïs kurtán. — Nem szabad rosszul bánni vele, szük-ségünk lehet rá.

A pupos továbbra is naponta eljött a Blancardeba. Keskeny csatornát ásott a meredek parton, hogy a vizet a kert végébe vezessék le, a veteményes kertbe, amelyet létesíteni szándékoztak. Naïs néha felkereste és élénken beszélgettek. Annyira elhuzta a munkát, hogy Micoulin apó végül is naplopónak nevezte és ugy összerugdosta lábszárait, ahogy leányával tette.

Két napig esett. Frédéric, akinek a következő héten vissza kellett térnie Aixbe, elhatározta, hogy elutazása előtt még egyszer kimegy halászni Micoulin apóval. Naïs sápadtsága láttára nevetve mondta, hogy ez alkalommal nem fog mistralos napot választani. Ekkor a leány, minthogy szeretője csakhamar elutazik, beleegyezett egy éjszakai találkozóba. Egy óra tájt kimentek a terraszra. Az eső megmosta a talajt, erős illat szállt fel a felüdült növényekről. Midőn ez a kiszáradt vidék jól megázik, a szinek és illatok hatalmas erőre kapnak: a vörös földek véreznek, a fenyőfák smaragdszinü reflexeket vetnek, a sziklák frissen mosott ruha fehérségében tündökölnek. Éjjel azonban a szerelmesek csak a kakukfü és levendula erős illatát élvezték.

A megszokás az olajfák alá vitte őket. Frédéric közeledett ahoz a fához, amely egészen közel a szakadék széléhez, szeretkezéseik tanuja volt, Naïs azonban, mintha most térne magához, karjánál fogva megragadta, elvonszolta a part szélétől és remegő hangon mondta:

— Nem, nem, ne itt!

— Mi lel? — kérdezte a fiatalember.

A leány hebegett és végül azt mondta, hogy olyan eső után, aminő az előző napi volt, a part nem biztonságos. Megjegyezte még:

— Mult télen itt a közelben omlott le a part.

Hátrább, egy másik olajfa alá ültek le. Ez volt utolsó szerelmi éjszakájuk. Naïs ölelései nyugtalanok voltak. Hirtelen sirni kezdett, anélkül, hogy be akarta

volna vallani, mi a baja. Majd hideg hallgatásba merült. És midőn Frédéric azzal ugratta, hogy talán most unatkozik társaságában, hevesen, izgatottan suttozta:

— Nem, ne mondd ezt. Tulságosan szeretlek... De, tudod, beteg vagyok. Meg aztán vége, te elutazol... Ó Istenem, vége...

Frédéric hiába próbálta megvigasztalni azzal, hogy hiszen időnkint majd visszatér és hogy a következő ősszel ismét két hónapjuk lesz együtt: a leány lehorgasztotta fejét, érezte, hogy mindennek vége. Találkozójuk feszélyezett hallgatásban végződött, a tengert nézték, a távolban csillogó Marseillet, a magánosan és szomorúan égő planieri világítótornyot. A tág szemhatár lassankint mélabuval töltötte el őket. Három óra tájt, midőn a fiu távozott és megcsókolta a leány ajkait, érezte, mint didereg karjai közt jéghideg teste.

Frédéric nem birt aludni. Reggelig olvasott és mihelyt hajnalodni kezdett, az ablakhoz ült. Micoulin éppen indulóban volt, hogy kiszedje varsáit. A terrazon arramenőben felemelte fejét.

— Nos, Frédéric ur, nem akar ma reggel velem jönni? — kérdezte.

— Ó nem, Micoulin apó, — felelt a fiatalember — nagyon rosszul aludtam... De holnap bizonyosan.

A zsellér csoszogó léptekkel távozott. Le kellett mennie csónakjáért a meredek part lábához, éppen az alá az olajfa alá, ahol leányát meglepte. Miután távozott, Frédéric körülnézett és meglepődve látta, hogy Toine már dolgozik; a pupos az olajfa közelében volt és kapájával helyreállította a szűk csatornát, amelyet az esőzések megrongáltak. A levegő hűs volt, kellemes volt az ablaknál. A fiatalember bement a szobába, hogy cigarettát sodorjon. Midőn azonban lassan viszatért az ablakhoz, hogy kikönyököljön rajta, ré-

mitő zajt, mennydörgésszerű robajt hallott és odarohant.

Földomlás volt. Frédéric csak Toinet látta, aki a vörös föld felszálló felhőjében kapájával hadonászva menekült. A szakadék szélén az ágas-bogas vén olajfa lefordult, tragikusan a tengerbe zuhant. Tajtékos víz csapott fel körülötte. És rettenetes sikoly hangzott el. Frédéric ekkor meglátta Naïst, aki karjaira támaszkodva, egész testével előre lendülve kihajolt a terrasz korlátja fölé, hogy lássa mi történik a meredek part alján. Mozdulatlanul, megnyulva állt ott, mintegy a kőbe gyökerezett kezekkel. Kétségkívül megérezte azonban, hogy valaki nézi, mert visszafordult és Frédéric láttára felkiáltott:

— Apám! apám!

Egy óra múlva a kövek alatt borzasztóan megcsonkítva találták meg Micoulin testét. Toine lázasan beszélt, hogy maga is majdnem lezuhant és mindenki kijelentette, hogy a beszivárgások miatt nem lett volna szabad ott csatornát ásni. Micoulin anyó sokat sirt. Naïs száraz, izzó szemmel kísért ki apját a temetőbe, egyetlen könnye sem volt.

A katasztrófát követő napon Rostandné minden áron vissza akart térni Aixbe. Frédéric nagyon örült az elutazásnak, hiszen ez a borzasztó dráma megzavarta szerelmét és egyébként a parasztleányok bizony nem érnek fel a városi leányokkal. Folytatta régi életmódját. Anyja, meghatva a Blancardeban iránta tanúsított ragaszkodásától, nagyobb szabadságot engedélyezett neki. Csakugyan, pompás tele volt: Marseilleből hozatott hölgyeket, akiket a külvárosban bérelt szobában szállásolt el; házon kívül hált és csak azokban az órákban ment haza, midőn a Rue de Collègebeli nagy, hideg palotában való jelenléte elengedhetetlen volt. Azt remélte, hogy élete mindig így fog folytatódni.

Husvétkor Rostand urnak a Blancarde-ba kellett

mennie. Frédéric valami ürügyet talált ki, hogy ne kelljen elkisérnie. Midőn az ügyvéd visszatért, villásreggeli közben így szólt:

— Naïs férjhez megy.

— Ugyan! — kiáltott Frédéric elhülve.

— És soha nem találnátok ki, kihez, — folytatta Rostand ur. — Oly jól megokolta nekem...

Naïs Toinehoz, a puposhoz megy feleségül. Ilyképpen misem változik meg a Blancarde-ban. Zselérnek Toinet tartják meg, aki Micoulin apó halála óta a birtok gondját viselte.

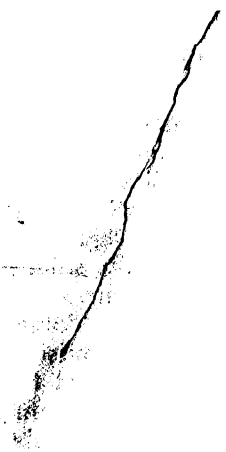
A fiatalember feszélyezett mosollyal hallgatott oda. Majd maga is mindenkire nézve célszerűnek találta ezt a megoldást.

— Naïs ugyancsak megöregedett, megcsunyult, — beszélte Rostand ur. — Nem ismertem reá. Bámulatos, mily gyorsan hervadnak el ezek a tengerparti leányok... Naïs nagyon szép volt.

— Ó, mint egy muló napsugár, — mondta Frédéric és nyugodtan fogyasztotta el szeletjét.

Handwritten notes in the top left corner, including the number '100' and some illegible scribbles.

OSZK

Digitized by Google

STENDHAL

FORDITOTTA
SALGÓ ERNŐ

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ FEJEZET

Stendhal minden bizonnyal az a regényíró, kit legkevésbé olvasnak és mások szavára leginkább bámulnak és ócsárolnak. Semmi véglegeset se irtak róla és egy kissé legendás színben tűnik elénk. Bár nagyon foglalkoztatott a tehetsége és nagyon vonzott a tanulmányozása, mégis sokáig haboztam, hogy nekifogjak e munkának, mert félttem, hogy nem állítom mesterkéletlen és tiszta világitásba az író alakját. Azonban Stendhal szerepe jelenkori irodalmunkban oly jelentékeny, hogy meg kell kozkáztnom a dolgot, belesnyugodva, hogy nem deritek annyi világosságot, mint amennyit szeretnék, a sokrétű művekre, melyek, Balzac műveivel együtt, irányító hatással voltak a mai naturalista evolúcióra.

Meg kell mondani, élteben maga Stendhal is tetzését lelte benne, hogy rejtelembe burkolózzon. Nem volt kedélyes elme, fesztelen és egyenes természet, a régi gall vér szerint, aki nyugodtan, mindenek szemeláttára alkot. Mindenféle meggondolásokkal és fortélyoskodással komplikálta a dolgát, adta a diplomatát, ki inkognitóban utazik és magányosan élvezi a gyönyörűséget, hogy gunyt üz a közönségből. Álneveket eszelt ki, megtévesztésekről álmodozott, melyeknek egyedül csak ő értette a mulatságos voltát. Mindez természetesen nem járt bizonyos szegélyezett lenézése nélkül az irodalomnak. Világi és filozófiai kapcsolatainál fogva a múlt század embere lévén — 1783-ban született — kit bántott a mi nagy irodalmi termelésünk, nem is képzelte, hogy az ember a tollából is megélhet, de nem is tett semmit ebben az irányban,

hanem időtöltésnek, szellemi szórakozásnak, nem pedig életpályának tekintette az irodalmat. Egymásután próbálkozott a festészettel, a kereskedelemmel, a közigazgatással; majd miután seregeink kíséretében részt vett az 1812-iki hadjáratban, végül is belépett a diplomáciába, hova bizonyára szölitotta agyának szerkezete; de csak szerény helyet foglalt el, sokáig egyszerű konzul volt Civita-Vecchia-ban és ebben az állásban halt is meg. Kortársai mindazonáltal úgy tüntetik fel, hogy hivatali rangjára büszkébb volt, mint írói jogcímére; beszéltek, hogy mikor a juliusi kormány kitüntette, ragaszkodott hozzá, hogy a kereszt a konzult jutalmazza, nem pedig a regényírót. Stendhal abban tetszelgett magának, hogy ő műkedvelő író. Ekként különböztette meg magát a tintás ujjú hivatasos írók seregétől, amelytől irtózott. Kisiklott a besoroztatás alól, Saint-Simon lenézésével viseltetett a retorika iránt és a maga szemében megmaradt a cselekvés emberének, ami mindig az álma volt. Ha hitelt adunk szavainak, műve csak mellékes járulék volt életében.

Innen eredt, amit Stendhal legendájának nevezik. Ellenére mindannak, amit magáról irt és ellenére a kortársak tanuskodásainak, az embert nagyon kevésbé ismerjük benne. Az ember gyanakszik, szüntelen félrevezetéstől fél a komplikált elme részéről, ki mintha szüntelen „becsapni“ akarná a tömeget, mint ahogy valami diplomata „becsapni“ igyekszik egy királyt, akihez követségbe küldték. Mindent elolvastam, ami Stendhal-ról megjelent és kijelentem, hogy nem sokkal jutottam előbbre. A kortársak, köztük Sainte-Beuve is, kiről mindjárt szólni fogok, úgy látszik merőben a felszínről ítélték felőle. Stendhal nem szolgáltatta ki magát és kortársai nem erőlködtek, hogy kiismerjék. Ma a dolog még nehezebbé vált. Tudom, hogy legjobb a dolgokat természetes egyszerűséggel venni, nem engedni, hogy e ravaszkodások elkápráztassanak

bennünket, azt mondani magunknak, hogy gyakran a legtöbb kerekü gépek rejtik magukban a legegyszerűbb motort; aminthogy ehhez fogom is tartani magamat. Csak előbb jelezni akartam a kérdés állását, rámutatva, hogy ezidőszerint mily kevésbé birkóztunk meg Stendhal-lal, azoknak az alakoskodásoknak és komplikációknak a következtében, melyekben kétségtelenül egész természetes módon, tetszelgett magának. Ilyen volt a természete.

Nem marad más számunkra, mint hogy műveiből igyekezzünk megismerni. Ez a legbiztosabb mód, hogy eljussunk valami igazsághoz, mert a művek oly tanuskodások, melyeket senki se utasíthat vissza. Azonban meg kell vallani, hogy Stendhal művei eddig csak növelték a homályt körülötte. E műveket, melyek szenvedélyes és ellentétes értelmű megítélésekben részesültek, ócsárolják vagy dicsőítik, de még nincs felőlük határozott ítélet, mely véglegesen kijelöli a szerző helyét. Még itt is megtaláljuk a legendát. A művészek táborában mindig idézik Stendhal e mondását: „Mindennel reggel elolvasok egy lapot a Törvénykönyvből, hogy beléjőjjen a hangba;“ s ez elég, hogy a romantikus csapat kigyót-békát kiáltson reá, míg a diadalmas retorika ritka ellenfelei tapsolnak a mondásnak. Lehet, hogy Stendhal mondta és írta ezt, de arra igazán nem elegendő, hogy egy írónak a címjelzése legyen. Azt tartom, hogy a szerepnek, melyet Stendhal az 1830-iki mozgalomban játszott, a tanulmányozása sok világosságot derítene e mozgalom történetére, mert Stendhal a romantizmus támogatásával kezdte; csak később szakadt el tőle, mikor a kor nagy költőinek lyrai szertelensége végleg diadalmaskodott. Ma tévesen azt hiszik, hogy a romantizmust teljes egészében Victor Hugo teremtette, aki mint saját tulajdonu eredetiségét hozta meg azt. Az igazság ezzel szemben az, hogy teljesen kiformalva találta és hatalmas retorikai képességeivel egyszerűen meghódította; a maga birtokává

tette, zsarnoksága alá görnyesztette. Éppen ezért az eredeti szellemek, kik nem voltak hajlandók a beolvasásra, el is szakadtak tőle. Stendhal, ki husz évvel idősebb volt, mint Victor Hugo, megmaradt a XVIII-ik század stílusának hagyományai mellett, nagyon inye ellen valónak találta az új nyelvet, tele volt gunyolódással e jelzőáradat iránt, melyet feleslegesnek tartott, e sujtások és cifrázatok iránt, melyek alatt a régi francia beszéd elvesztette határozottságát és élénkségét. Tegyük hozzá, hogy az érzelmek és jellemek dagálya, a művek örültsége és emberieskedése még jobban bántotta. Minden bizonytalansággal óhajtotta a filozófiai fejlődést, az eszmék forradalmát, de teljes lényéből elutasította magától azt a farsangi lázadást, mely az örökös görögöket és az örökös rómaiakat középkori lovagok ruhájába bujtatta. Innen a Törvénykönyvre hivatkozó mondása, mely jobban felbőszítette a művészeket és amely, sok ember szemében, tehetségének jellemzésekként maradt meg. Valójában csekélyke kis adat. Ismétlem, még mindig a legenda területén vagyunk.

Stendhal-ról nagyon keveset irtak, ha főként ha tekintetbe vesszük a cikkek, sőt könyvek roppant tömegeit, mely Balzac-ról szól. Stendhal-ról csak három tanulmányt ismerek, mely igazán számít: az egyiket Balzac, a másikat Sainte-Beuve, a harmadikat Taine ur irta. Az egyezés azonban távolról sincs meg köztük. Balzac és Taine ur Stendhal mellett szavaznak, Sainte-Beuve ellene; hozzáteszem, hogy véleményem szerint hármuk közül egyik se hatolt a tárgy mélyére, mindegyikök csak bizonyos oldalról nézi a regényíró, anélkül, hogy igazi helyén és abban a szerepben mutatná be, amelyet játszott. Ha az ember elolvasta a három tanulmányt, nyugtalanság fogja el, nincs egészen kielégítve, érzi, hogy Stendhal-t nem sikerült megfognia.

Balzac tanulmánya a lelkesedés hevülete. Min-

dent csodál, remekbe dicséri versenytársát. És e csodálat őszinte volt, mert megtalálható levelezésében is. Miután a *Constitutionnel*-ben olvasta a waterlooi csata epizódját, 1839 március 29-én ezt írta Stendhalnak: „Ez meg van csinálva, mint Borgognone és Wouvermans, Salvator Rosa és Walter Scott.“ Majd, miután elolvasta a könyvet, április 6-án újra irt: „A *Chartreuse* nagy és szép könyv: hizelgés, irigység nélkül mondom ezt önnek, mert én képtelen volnék megcsinálni és az ember szabadon dicsérheti, ami kívül esik a mesterségén. Én freskót festek, ön pedig olasz szobrokat faragott... Itt minden eredeti és uj... Ön megmagyarázta Itália lelkét.“ Mindez tele van jóhiszeműséggel és lendülettel, de bevallom, nem nagyon értem az olasz szobrok szembeállítását a freskóval; s másrészt Borgognone és Wouvermans, Salvator Rosa és Walter Scott, a nevek e furcsa vegyesfelvágottja meglep és zavarba ejt. A kritikában, azt tartom, határozott fogalmak kellenek. Balzac erősen érezte Stendhal lángelméjét. Igyekezett közölni velünk csodálatát, anélkül, hogy szétbontotta volna a regényíró egyéniségét, elmagyarázta volna e ritka szellem gépezetét, mely a század kezdetén ott hatékonykodott a francia irodalomban.

Áttérve Sainte-Beuve-re, elmés megjegyzésekkel telt tanulmányt találunk, mely folyton kering a tárgy körül, anélkül, hogy levonná a következtetést. Eszes és üres dolog. Mindazonáltal egyizben, Stendhal-t illetően Sainte-Beuve odáig engedte ragadtatni magát, hogy döntő ítéletet szalasztott ki, ami vajmi ritkán történt meg vele. Egy cikkben, melyet Taine urnak szentelt, ezt írta: „Egy helyen Taine ur megemlíti Stendhal-t; főként a *Bölcsészek*-ről szóló könyvében idézi és jellemzi a legnagyobb dicséret kifejezéseivel (*nagy regényíró, a század legnagyobb filozófusa*). Még ha veszítenék is vele, ha Taine ur részéről nagyobb szigorúságot kérek a jelenkori megítélésekben,

kimondom, hogy miután ismertem, élveztem Stendhal-t és csak nemrég is újra elolvastam vagy megkíséreltem elolvasni annyira felmagasztalt regényeit (e, csinos részleteik mellett is mindig elhibázott és, mindent összevéve, csapnivaló regényeket), lehetetlen osztanom a csodálatot, melyet nem e szellemes, éleselméjű, fortélyos, mélybefuró és izgató, de összefüggéstelen, mesterkéltnél, leleménytelen ember iránt nyilvánítanak.“ A szó kicsuszott, Stendhal regényei csapnivalók.

Másutt Sainte-Beuve kijelenti, hogy Xavier de Maistre *Voyage autour de ma chambre*-ja inkább kedvére való. Kétségtelen, hogy itt két különböző vérmérséklet összeütközésével van dolgunk. Vissza kell utasítanunk Sainte-Beuve-öt, ki, megszokott finom elemezése ellenére csak a felszint veszi figyelembe. Bizonyos, hogy Stendhal darabos, néha mesterkéltnél; de azt következtetni, hogy regényei csapnivalók, anélkül, hogy ezt más érvek támogatnák, minden kísérlet nélkül a mélyebbre hatolásra, ez annyi, mint levegővel bélelt ítéletet mondani, vagy legalább is csak a brutális ítéletet hallatni, anélkül, hogy megismertetné velünk az indokolást. Sainte-Beuve tanulmánya egy irodalmi ember csevegése, akit felháborít egy vele ellentétes természet: nem magyaráz meg semmit és nem bizonyíthat.

Taine urral visszajutunk a feltétlen csodálatba. Tudom, hogy Stendhal-ról szóló tanulmányát, mely 1866-ban, *Essais de critique et d'histoire* című kötetében jelent meg, nem tartja teljesnek és véglegesnek; újból munkába akarta venni, mert méltatlannak véli Stendhal-hoz. Mindamellett azonban igen világosan megtaláljuk benne csodálatának indítékait. Ezekkel a sorokkal kezdődik: „Keresem a szót, mely kifejezze Stendhal szellemének mivoltát és e szó, azt hiszem, az, hogy felsőbbrendű szellem.“ A továbbiakban ebből indul ki és, rendszerező eljárását alkalmazva, eh-

hez a szóhoz kapcsol vagy inkább ebből vezet le mindent, amit Stendhal egyéniségében talál. Megelégszem a következő idézettel. Miután elmondta, hogy Victor Hugo festő, Balzac pedig az erkölcsi világ fiziológusa, így folytatja: „A végtelen világból a művész kiválasztja a maga világát. Stendhal-é csak az érzelmeket, a jellem tulajdonságait, a szenvedély viszontagságait, röviden, a lélek életét foglalja magában.“ Ebben benne van minden, Taine ur csodálatának ez a magyarázata. A filozófus, ki benne lakozik, megtalálta regényíróját az, ahogy ő maga nevezi, ideológus Stendhal-ban, a pszichológusban és a logikusban, akinek a *Le Rouge et le Noir*-t és a *La Chartreuse de Parme*-ot köszönhetjük. Ebből a pontból fogok kiindulni én is, azonban nem olyan következtetéssel, mint Taine ur, ki Julien Sorel-ről szólva azt mondja: „az ilyen jellemek az egyedüliek, melyek érdemesek, hogy ma érdekeljenek bennünket“. A mai irodalom formulája tágabb körű és ha Stendhal-t egyenesen az élére tesszük a mozgalomnak, hatását gyorsan meg kell határozni és nem szabad, a filozófus merő elragadtatásából, elreteszelni utána az utat. Balzac tuláradó magasztalásai, Sainte-Beuve tiltakozó csevegése és Taine ur filozófiai megelégedése után azt hiszem, itt az ideje, hogy iparkodjunk, mindennemű elfogultság nélkül elemezve őt és megadva neki igazi részét a századból, megmondani a pontos igazságot Stendhal-ról.

Megjelenése idején Stendhal két fő regénye: a *Le Rouge et le Noir* (1831) és a *La Chartreuse de Parme* (1838), semmi sikert se aratott. Balzac oly magasztaló tanulmánya nem bírta rá a közönséget az olvasásukra; megmaradtak az irodalmi emberek kezében és itt is kevéssé találtak méltánylásra. Csak 1850 táján következett be valami feltámadás féle. Ez nagyon meglepte Sainte-Beuve-öt, ki végül is megbotránkoztatást nyilvánított rajta. Azután Taine ur, két-

ségtelenül annak a baráti csoportnak, mellyel az École normale-ban kötött ismeretséget, fejezve ki a véleményét, szárnyra bocsátotta a „nagy regényíró“, „a század legnagyobb pszichológusa“ szavakat. Ettől fogva nagy csodálatot vallottak Stendhal iránt, anélkül, hogy többet olvasnák és jobban itélnék meg. A dolog ennyiben van, a művészek között, kik nem ismerik el és a logikusok között, kik az éig magasztalják.

Én csak a regényírot fogom tanulmányozni benne, sőt csak két regényéhez tartom magamat, a *Le Rouge et le Noir*-hoz és a *La Chartreuse de Parme*-hoz, mellőzve nagyszámu novelláját és nem időzve első művénel, mely *Armance, scènes d'un salon de Paris* címmel 1827-ben jelent meg.

MÁSODIK FEJEZET

Hogy megkönnyitsem az analizist, először meghatározom Stendhal tehetségét, azután áttérek könyvei vizsgálatára és ítéletemet példákkal fogom bizonyítani. Ez megfordítása a sorrendnek, mert előbb azt adom, ami következtetés azokból a jegyzeteből, melyeket, ahogy tollal a kezemben, újra elolvastam a *Le Rouge et le Noir*-t és a *La Chartreuse de Parme*-ot, papírra vettem. De azt hiszem, ez az egyetlen mód, hogy világos lehessen az ember.

Stendhal mindenekelőtt pszichológus. Taine ur nagyon jól állapította meg a területét, amikor azt mondja, hogy egyedül a lélek élete iránt érdeklődött. Stendhal szemében az ember egyedül agyból áll, a többi szerv nem számít. Természetesen az érzelmeket, a szenvedélyeket, a jellemet az agyba, a gondolkodó és működtető anyagba helyezem. Stendhal nem ismeri el, hogy a test többi része befolyással van erre a nemes szerve, vagy legalább is ez a behatás nem

tünik fel előtte se elég erősnek, se elég méltónak, hogy törődjön vele. Emellett ritkán veszi számításba a környezetet is, már mint a légkört, melybe alakjait belemeríti. A külső világ alig látszik; Stendhal nem törődik se a házzal, melyben hőse felnövekedett, se a házzal, ahol élt. Ime, összefoglalva, egész formulája: tanulmányozása a lélek mechanizmusának e mechanizmus iránt való kíváncsiság okából, tisztára filozófiai és erkölcsi tanulmányozása az embernek, akinek egyszerűen csak értelmi és szenvedélyi képességeit tekinti és akit külön vesz a természetben.

Végeredményben a két utóbbi klasszikus század felfogása ez. Bizonyos, hogy az emberről való alapfogalmak, a dogmák változhattak; de még mindig oly meafizikával állunk szemben, mely a lelket úgy tanulmányozza, mint valami absztrakciót és nem kutatja a hatást, melyet az emberi gépezet kerekeinek forgása és az egész természet nyilvánvalóan érvényesít rajta. Éppen ezért Taine ur maga is indíttatva érezte magát, hogy Stendhal-t összehasonlitsa Racine-nal. „Stendhal — mondja — tanítványa volt az ideológusoknak, barátja de Tracy urnak és az analízis e mesterei megtanították a lélek tudományára. Racine-ban nagyon dicsérik a szív mozdulatainak, ellentmondásainak, örületének az ismeretét és nem veszik észre, hogy az ékesszólás és a gondos választékosság, a fejlesztés művészete, az alapos és részletes magyarázat, mellyel minden szereplő az indulatait kíséri, elvesz egy részt az alakok igaz voltából... Stendhal-nak nincs meg ez a fogyatkozása és a műfaj, melyet választott, segíti, hogy óvakodjon tőle.“ A párhuzam az első pillanatban meglepő, de szorosán találó. Az eljárás mind a tragédiaköltőnél, mind a regényírónál ugyanaz; csak más és más retorikával kerül alkalmazásra. De azért, ismétlem, mindig tiszta pszichológia, menten minden fiziológiától és minden természet-tudománytól.

A pszichológusban van egy ideológus és van egy logikus. Ez az, amiben Stendhal diadalmaskodik. Látni kell őt, ahogy kiindul valamely gondolatból, hogy azután megmutassa a kitérülését egy egész csoportjának a gondolatoknak, melyek egymásból születnek, komplikálódnak és feloldódnak. Semmi se finomabb, áthatóbb, váratlanabb, mint ez a folytonos analízis. Stendhal tetszését leli benne, minden pillanatban kigöngyölití szereplőjének agyvelejét, hogy megmutassa annak legkisebb redőit is. Senki se ismerte ily fokban a lélek mechanikáját. Felmerül valamely gondolat, ez a kerék, mely lendítésbe hozza az összes többieket; azután megszületik egy gondolat jobbról, egy másik balról, más gondolatok elöl, mások hátul jönnek és egész rajzások támadnak, visszafordulások, munka folyik, mely lassanként szerveződik, kiteljesedik és végül az egész lelket mutatja, ahogy képességeivel, érzéseivel, szenvedélyeivel dolgozik. Ez lapokat tölt be; sőt azt lehet mondani, hogy a mű ebből az analízisből áll. A logikus a legnagyobb szigorúsággal vezeti személyeit a látszatra legellentmondóbb kitérések között. Érzik, hogy mindig ott van, hidegen figyelve gépének járására. Minden jellem, melyet alkot, egy-egy pszichológiai kísérlet, melyet az emberen megkockáztat. Kitalál egy lelket bizonyos érzelmekkel és bizonyos szenvedélyekkel, azután odaveti a tények bizonyos sorozatába és megelégszik vele, hogy feljegyezze e lélek tevékenységét a megadott körülmények közepette. Stendhal az én szememben nem megfigyelő, ki a megfigyelésből indul ki, hogy a logika segítségével eljusson valamely igazsághoz, hanem logikus, ki a logikából indul ki és aki gyakran a megfigyelés felett átugorva jut el az igazsághoz.

Igen gyakran említik Stendhal-t Balzac mellett és úgy látszik, nem veszik észre a mélységet, mely kettőjük között tátong. Taine ur, ki összehasonlítja

őket, nem beszél világosan. Stendhal-nak adja a pszichológiát, a lélek életét, Balzac-ra nézve pedig ezt mondja: „Mi az, amit Balzac a *Comédie humaine*-ben megpillantott? Minden, mondjuk; úgy van, de tudós módjára, az erkölcsi világ fiziológusaként, mint „a társadalmi tudományok“ doktora, ahogy maga nevezte magát; amiből az származik, hogy elbeszélései elméletek, az olvasó két regényoldal között a Sorbonne-ba való előadást talál, az értekezés és a kommentálás stílusának a rákfenéje“. Semmikép se értem a következőt, melyet a kritikus itt megállapít. A társadalmi tudományok doktorának nincs szüksége rá, hogy értekezzen, se pedig, hogy kommentáljon: neki elég, hogy előadja a dolgokat. Taine ur jelzi Balzac irodalmi vérmérsékletének a természetét és ezt alaptalanul úgy tünteti fel, mint formulájának végzetes fogyatkozását. Ami igaz, az az, hogy Balzac tudós módjára a tárgy tanulmányozásából indult ki; egész munkáját az emberi teremtmény megfigyelésére alapította és ily módon odajutott, hogy, miként, a prológus, roppantul számba vette az összes szerveket és a környezetet. Boncolóteremben kell őt látni, szikével a kezében, ahogy konstatálja, hogy az emberben nemcsak agyvelő van, megsejti, hogy az ember a talajjal összefüggő növény, amiért aztán el van szánva, hogy az igazság szeretetétől vezéreltetve, semmit se nyes le az emberből, hanem egész teljességében mutatja meg, igazi működésében, a nagy világ befolyása alatt. Stendhal ezenközben filozófusi dolgozószobájában marad, eszméket forgat, az emberből csak a fejét nézi és megszámlolja az agyvelő minden egyes lükte-tését. Nem azért ír regényt, hogy elemezze a valóság valamely zugolyát, a lényeket és a dolgokat; azért ír regényt, hogy alkalmazza a szerelemről való elméleteit, alkalmazza Condillac rendszerét az eszmék formálódásában. Ez a nagy különbség, mely Stendhal-t elválasztja Balzac-tól. Főbenjáró különbség, mely

nemcsak két ellentétes vérmérsékletnek, de még inkább két különböző filozófiának a következménye.

Mindent összevéve Stendhal az igazi összekötő láncszem a mi mai regényünk és a XVIII. század regénye között. Tizenhat évvel idősebb volt Balzac-nál, egy más korszakhoz tartozott. Az ő révén tehetjük, hogy átugorhatunk a romantizmus felett és odakapcsolódhatunk a régi francia geniuszhoz. Amit azonban főként ki akarok emelni, az megvetése a test iránt, hallgatása az ember fiziológiai alkatelemei és a környező légkör szerepe felől. Igaz, látni fogjuk, hogy a *Chartreuse de Parme*-ban számba veszi a fajt; megteszi ezt az első lépést, hogy igazi olaszokat és nem álruhába bujtatott franciákat mutasson be; azonban soha a táj, az éghajlat, a nap szaka, az időjárás, szóval a természet közbe nem játszik és nem hat a személyekre. Nyilvánvaló, hogy a modern tudomány még nem kopogtatott be ide. Stendhal megmarad valami szándékos elvontságban, az embert külön veszi a természetben és aztán kijelenti, hogy miután egyedül a lélek nemes, egyedül a léleknek van polgárjoga az irodalomban. És ezért van, hogy Taine ur, logikus mivoltában, felsőbbrendűnek jelenti ki. Szerinte fellelte áll a többieknek, mert megmarad az agyi gépezetnél, a tiszta szellemiségnél. Ez annyit jelent, hogy annál emelkedettebb, minél inkább lenézi a természetet, megcsonkítja az embert és bezárkózik bizonyos filozófiai elvontságba, egyszóval, kevésbé teljes.

Nyomatékosan kell ezt hangoztatni, mert ez a lényeges vonás. Tekintsük Stendhal valamely alakját: egy teljesen felszerelt értelmi és szenvedélyi gép van előttünk. Tekintsük Balzac valamely alakját: husból és vérből való ember, ruhástól és a levegővel, mely körülveszi. Melyik a teljesebb teremtés, hol az élet? Nyilvánvalóan Balzac-nál. Minden biznnyal a legnagyobb bámulattal viseltetem Stendhal oly éleslátó és oly egyéni elméje iránt. De csak úgy szórakoztat,

mint valami lángelméjü mechanikus, ki a legkényesebb szerkezetü gépet működteti előttem, míg Balzac egész valómban megragad a hatalmas élettél, melyet felidéz.

Az embernél nem értem, hogy van fent és lent. Azt mondják, hogy a lélek fent van, a test pedig lent. Miért? Nem tudom elképzelni a lelket test nélkül, együvé foglalom a kettőt. Például Julien Sorel, ki tisztára szekulativ alkotás, mennyiben magasabbrendü, mint Hulot báró, aki eleven teremtmény. Az egyik okoskodik, a másik él. Inkább ez utóbbit választom. Aki elhagyja a testet és nem számol a fiziológiával, már az igazságot is elhagyta, mert, anélkül, hogy belebocsátkoznám a filozófiai problémákba, bizonyos, hogy az összes szervek mély visszhangot támasztanak az agyvelőben és többé-kevésbé jól szabályozott működésük szabályossá vagy zavarttá teszi a gondolkodást. Ugyanigy van a környezet tekintetében is; van, nyilvánvaló, jelentékeny befolyást érvényesít és mellőzése, az emberi gépezet működésében való szereplésének kirekesztése nem jelent semmiféle felsőbbrendűséget.

Ime tehát a felelet, mellyel a naturalista formula ellenfeleinek válaszolni kell, ha szemrehányást tesznek a mai regényíróknak, hogy megállanak az állatnál az emberben és szaporítják a leírásokat. A mi hő-sünk már nem a merő szellem, a XVIII. század absztrakt embere, hanem mai tudományunk fiziológiai tárgya, oly lény, ki szervekből van összetéve és aki benne él a környezetben, melytől folytonosan át van hatva. Ezért hát számba kell vennünk az egész gépet és a külső világot. A leírás csak szükséges kiegészítése az analízisnek. Az összes érzékek behatással vannak a lélekre. A látás, a szaglás, a hallás, az izlés, a tapintás, minden egyes mozdulatában gyorsítja vagy lassítja a lelket. Az elszigetelt, az ürben egész egyedül funkcionáló lélek fogalma hamissá vált. Lélektani

mechanikát jelent, nem pedig életet. Kétségtelenül történhetnek visszaélések, főként a leírással; a virtuózi-tás gyakran elragadja a szónokias írókat; az ember versenyez a festőkkel, hogy megmutassa nyelvének hajlékonyságát és fényét. De a visszaélés lehetősége nem akadályozza meg, hogy a környezet világos és pontos jelzése és a személyekre való hatásának tanulmányozása tudományos szükségszerűségként tartozik a mai regényhez.

Hogy jobban megértessem magamat, példára hivatkozom. Van a *Le Rouge et le Noir*-ban egy hires epizód, az a jelenet, mikor Julien egy este egy fa fekete ágai alatt de Rénal-né mellett ülve, kötelezettséget vállal magában, hogy de Rénal-nénak, miközben Derville-nével beszélget, megfogja a kezét. Nagy feszültségű, kis néma dráma ez és Stendhal csodásan elemezi benne két szereplőjének lelki állapotait. Nos hát, a környezet csak egyetlen egyszer kerül megemlítésre. Lehetnének bárhol és bármily körülmények között, a jelenet ugyanaz maradna, feltéve, hogy sötét van. Teljesen megértem, hogy Julient, az akarat megfeszítésében, mely eltölti, nem érinti a környezet. Nem lát semmit, nem hall semmit, nem érez semmit, csak meg akarja fogni és a maga kezében akarja tartani de Rénal-né kezét. Viszont azonban de Rénal-nénak hatása alatt kellene lennie az összes külső befolyásoknak. Adjuk oda ezt az epizódot egy oly írónak, ki tudomásul veszi a környezetet és ő az asszony vere-ségében szerepeltetni fogja az éjszakát, illataival, hangjaival, kéjes puhaságával. És ez az író jár el helyesen, az ő festménye legteljesebb.

Ismétlem, nem arról van szó, hogy az ember mondatokat írjon, hanem, hogy feljegyezzen minden egyes körülményt, mely meghatározza vagy módosítja az emberi gépezet működését. Nos, hát, Stendhal műveire mindenütt ez a megjegyzésem. Bizonyítéka a felsőbbrendűségnek, fogják mondani. Ugyan miért?

Nem szónokol és ez előnyére válik. De megmarad az absztraktióban és nem látom be, hogy ez mennyiben helyezi azok fölé, kik a valósághoz tartják magukat. Semmi ok sincs, hogy egy pszichológusnak magasabb rangot tulajdonítsunk, mint egy fiziológusnak.

Most már miben áll tehát Stendhal genialitása? Az én szememben az igazságnak abban az intenzitásában, melyet pszichológusi eszközével, ha még oly hiányos és még oly rendszerező is, gyakran elér. Már mondtam, hogy nem látok benne megfigyelőt. Módszere nem az, hogy megfigyeli és aztán egyszerüen lefesti a természetet. Regényei kiagyalt munkák, valami filozófiai eljárással kivonatolt emberiséget tüntetnek fel. Jól és sokat látott a világból, csak hogy nem valóságos menetében eleveníti meg, hanem aláveti elméleteinek és a maga társadalmi fogalmainak szemüvegén át nézve festi azt. Már most megtörténik, hogy az a pszichológus, ki megveti a valóságokat és egészen átadja magát logikájának, a tisztára intellektuális spekuláció útján oly merész és remek igazságokhoz jut, aminőket előtte senki se merészelt a regényben. Ez az, amitől el vagyok ragadtatva. Bevallom, hogy analysisének szörszálhasogatása, az a folytonos óraketyegés, mely szeméelyeinek koponyájából kihallatszik, kevésbé hat reám; a lefolyás néha vitathatónak tűnik fel előttem és különben is ez nem a teljes és mesterkéletlen élet. Filozófusok lelkesedhetnek érte; de aki azt szereti, ami van, ami naponta a szeme előtt játszódik le, mindig valami kényelmetlenséget érez, hogy többé-kevésbé paradox elméletek között leli magát. Hirtelen azonban a szín kitárul és megszólal az élet. Ebből a szempontból a *Le Rouge et la Noir*-t többre tartom, mint a *La Chartreuse de Parme*-ot. Nem ismerek csodálatosabbat, mint Julien és de Môle kisasszony első szerelmes éjszakája. Valami olyan zavar, kényelmetlenség, ostoba és emellett kegyetlen félrelépés van ebben, mely ritka erő-

teljességgel hat, annyira igazán csengenek a tények. Kétségtelen, hogy nem megfigyelt, hanem dedukált dolog; azonban a pszichológus ezuttal kiszabadította magát szorgos bonyolultságaiból, hogy egyetlen ugrással ott teremjen az egyszerűségnél, mondhatnám az igazság ostobaságánál. Husz helyet is idézhetnék így, amikor Stendhal, tisztán a logika útján oly megfigyelésekhez jut el, melyek rendkívül találók. Senki előtte nem festette a szerelmet nagyobb valósággal. Amikor nem bonyolódik bele rendszerébe, oly dokumentumokkal szolgál, melyek felforgatják az összes megszokott eszméket és egyszerűbe világosságot gyujtanak. Gondoljunk a szerelemről szóló értekezésekre, a regények közhelyeire és állítsuk ezzel szembe Stendhal oly éles és oly kegyetlen analizisét. Itt van az igazi ereje. Hogy egyike mestereinknek, hogy élén áll a naturalista evolúciónak, az nem azért van, mert kizárólagosan pszichológus volt, hanem mert a pszichológus benne elég erős volt, hogy elméleteit átlépve és a mi természettudományi fiziológiánk segítségével nélkül eljusson a valósághoz.

Stendhal tehát, hogy befejezzük, az átmenet a regényben a XVIII. század metafizikai és a mi századunk tudományos felfogása között. Miként a mögötte levő két század írói, ő is nem lép ki a lélek területéből, az emberben csak gondolatokkal és szenvedélyekkel dolgozó nemes szerkezetet lát. Azonban ha még nem is tart az összes szerveivel, a környezetbe beilleszkedetten és a természet behatása alatt funkcionáló fiziológiai embernél, meg kell jegyezni, hogy metafizikája már nem Racine-é, sőt nem is Voltaire-é. Condillac közbelépett volt, a pozitívizmus feltünedezőben van, az ember egy tudományos század küszöbén érzi magát. Már semmiféle dogma se hengereli le a személyeket. Szabad a vizsgálódás és a regényíró nekiindul az igazság meghódításának; mint ahogy maga mondja, tükröt sétáltat az ut mentén;

csak hogy e tükör csupán az ember fejét tükrözi, a nemes részt, anélkül, hogy feltüntetné a testet meg a környező dolgokat is. Se a tudománytól, se a művészettől nem érintett logikus és diplomata temperamentumától redukált valóság ez. Vegyünk hozzá oly szellemet, mely levetkezett minden előítéletet, hogy gyakran rendszerekbe essen, szabad és átható értelmet, melyet felsőbbrendűsége gunyossá tesz és amely nem elégedve meg mások megtréfálásával, néha saját magát is tréfát üz.

Rátérek most a *Le Rouge et le Noir*-ra. Egyébiránt nem szándékozom, hogy itt szabályszerű analízist adjak róla. Ceruzával a kezemben újra elolvastam a regényt és ime a megjegyzések, melyeket ez az olvasmány támasztott bennem.

HARMADIK FEJEZET

Mindenekelőtt azonban meg kell említeni a nagy szerepet, melyet Napoleon pályája játszik Stendhal művében. A *Le Rouge et le Noir* érthetetlen maradna, ha nem gondolna az ember a korszakra, melyben a regény fogantatott és ha nem venné tekintetbe a gondolkodásmódot, melyet a császár kielégítésre jutott becsvágya Stendhal nemzedékébe beoltott. Ez a szkeptikus elme, e hideg gunyolódó, ez az előítélet nélküli való moralista, ez az író, ki óvakodik minden lelkesedéstől, ha csak a nevét is hallja Napoleonnak, megreszket és meghajol. Nem a maga személyében szól ugyan, de érzik, hogy állandóan rezeg benne valami régi csodálat és megrendüléssel töltik el a romok, melyek a kolosszus leomlása után benne és körülötte maradtak. Ebből a szempontból Julien Sorel-t olybá kell tekinteni, mint egy egész korszak nagyravágyó álmainak és bánkódásának a megszemélyesülését.

Tovább megyek. Szerintem Stendhal sokat vitt át

önmagából Julien-be. Nagyon el tudom képzelni, hogy ő maga is álmódzott a katonai dicsőségről, oly korban, mikor egyszerü katonák Franciaország marsalljaivá váltak. Azután a császárság összeomlik és az egész fiatalság, melyhez Stendhal is tartozott, mind ez a tulcsigázott étvágy, mind a nagyravágyás, mely koronát vélt találhatni a történytaskában, egyszerre belezuhan egy más korszakba, a Restauratio, papok és udvaroncok kormányának korszakába; a sekrestyék és a szalonok váltják fel a csatateret, a képmutatás válik a felkapaszkodottak mindenható fegyverévé. Ez Julien jellemének kulcsa a könyv kezdetén; és még a rejtjelmes cím: *Le Rouge et le Noir* is azt látszik jelezni, hogy a katonai uralom után a papi uralom következett el.

Hangsulyozom a dolgot, mert sohasem láttam, hogy tanulmányozták volna azt az igen reális befolyást, melyet Napoleon gyakorolt irodalmunkra. A császárság igen közepes irodalmi termelésnek volt a korszaka; de nem lehet tagadni, hogy Napoleon sorsa mily pőrölycsapással repesztette meg korának koponyáit. A befolyás később nyilvánult és csak akkor lehetett látni a gondolkodás megrendülését. Victor Hugonál a sérülés a lyrizmus egész árnyalatában jutott kifejezésre. Balzacnál az egyéniség hypertrophiája állt elő; nyilvánvalóan egy világot akart teremteni a regényben, mint ahogy Napoleon a vén világ meghódításáról álmódzott. Az összes becsvágyak felduzzadtak, a vállalkozások a gigantikusság felé irányultak, az irodalomban ugyanugy, mint egyebütt, csak az egyetemes királyságról álmództak. Ami azonban leginkább csodálkozásra indit, az ahhoz, hogy Stendhalt is elfogta a ragály. Már nem gunyolódik, Napoleont olybá látszik tekinteni, mint valami istent, ki magával vitte Franciaország szabadságát és nemességét.

Itt van tehát Julien, ki titokban istenévé tette Julient és aki kénytelen leplezni rajongását, ha ki

akar emelkedni helyzetéből. Ez az egész. A komplikált és első pillantásra oly paradox jellem ezen az alapon épül fel: nemes, érzékeny, gyengéd természet, ki, mert nyíltan már nem elégítheti ki becsvágyát, a képmutatásba és a legbonyodalmasabb cselszövényekbe veti magát. Aminthogy csakugyan, küszöböljük ki a becsvágyat és Julien boldog a hegyei között; vagy pedig kapjon hozzá méltó csatateret és büszkén diadalmasodni fog anélkül, hogy leszállana a diplomata folytonos cselfogásaihoz. Vajmi igazán ennek a történelmi órának a gyermeke tehát, felsőbbes értelmű fiatalember, kit vérmérséklete nagy pályafutásra kötelez, ki tulságos későn jött, hogy egyikévé váljon Napoleon marsalljainak és aki elhatározza, hogy a sekrestyéken át veszi az utját és inasi képmutatással fog viselkedni. Ettől fogva jelleme világosan áll előttünk, megértjük meghunyászkodásait és fellázadásait, gyöngédségét és kegyetlenségét, alakoskodásait és szintvallásait. Egyébiránt elmegy minden szélsőségig, ugyanannyi naivitást tüntet fel, mint amennyi ügyességet, még tudatlanabb, mint amilyen eszes. Stendhal ellentétei teljében akarta megmutatni az embert aszerint, hogy milyenek a körülmények. Bizonyos, hogy az analízis a legkiválóbbak közül való; soha agyvelőt ily gondosan át nem kutattak. Csak azt panaszlom, hogy Julien állandó feszültségben van; már nem él, mindig és mindenütt „tárgy“ a szerző szemében, annyira, hogy legapróbb cselekedetei sokkal több anyagot szolgáltatnak, mint létének döntő cselekedetei.

Igen érdekes megfigyelni a regény indulását. Az érdeklődés még nincs lekötve, az ember számot adhat magának Stendhal írói eljárásáról. Ez az eljárás körülbelül a merő önkényességé. Semmi ok sincs rá, hogy a mű a kis Verrières város leírásával és de Rénal ur arcképével kezdődjön. Tudom, hogy mindig valahol csak kell kezdeni; de azt akarom mondani, hogy az író nem vezeti valami szimmetriának, előrehaladás-

nak, bizonyos elrendezésnek az eszméje. Ugy ír, ahogy eszébe jut. Aki először akad elébe, azé az elsőség. Sőt, amíg az előadás neki nem hevül, az némi zavarossággal is jár; az ember ellentmondásokat vél és kénytelen visszalapozni, hogy megbizonyosodjon, a fonál nem szakadt el.

Vegyük szemügyre főként, hogy a személyek miként lépnek be a műbe. Mintegy mellékesen csusznak be. Ha Stendhal-nak szüksége van reájuk, megnevezi őket és megjelennek, gyakran valami incidens kapcsán. Éppen ezért a kis Verrières város, melyre időnként visszatér, nagyon kuszált szervezet; érzik, hogy kitalált valami, nem látja az ember. Mindent összevéve, a dologból hiányzik a rend, nincs logikája. Ime, kimondtuk a nagy szót. Ugy van, az eszmék e logikusa stílus és írói szerkesztés tekintetében csupa összevisszaság. Felöltő és szememben jellemző következtetlenség ez. Még vissza fogok térni rá és pedig hosszasan.

De Rénal-né egyike Stendhal igen jó alakjainak, mert nem nehézkedik reá tulságosan. E léleknek meg hagyott bizonyos szabadságot. Mindamellett azt találok, hogy őt is a felsőbbrendűség felé akarja szorítani. Egyike ez Stendhal jellemvonásainak, amiért Taine ur azt véli, hogy dicséernie kell őt: a középszerű alak nincs inyére, mindig magasabbra emeli, következőkép valami értelmi eszménynek. Eleinte de Rénal-né csak meglehetősen jelentéktelen polgárásszonynak tűnik fel; de a regényíró csakhamar felsőbbrendű nővé nevezi ki és pedig derüre-borura. Semmi se kedvesebb, mint Julien és e szép hölgy első találkozására; szerelmükből, az asszony lassu odaadásából és a fiatalember oly hidegen naiv számításából a kissé megmunkált igazság oly hangja cseng ki, mely a *Confessions* egy fejezetévé teszi e lapokat. Csakhogy, bevallom, megütődöm, mikor aztán mindkettőjüket felsőbbrendű teremtéseknek látom és amikor de Rénal-né minden

pillanatban Julien lángelméjét emlegeti. „Lángelméje, — mondja Stendhal — szinte megrémítette; napról-napra mind tisztábban vélte megpillanthatni e fiatal abbéban a jövőendő nagy embert.“ Gondolják meg, hogy Julien még nincs husz éves és nem csinált, nem is fog csinálni soha semmit, ami igazolná ezt a lángelmét, melyet ráfognak. Stendhal szemében Julien lángelme, kétségkívül azért, mert Stendhal, ki egyedüli mestere ez agynak, beléje teszi, amit a lángelme munkálkodásának vél. Itt van a sérülés, melyet Napoleon a koponyákon ütött: Stendhal-nak, mint egyébként Balzacnak is, a lángelméjűség rendes állapota. Megtalálják majd ezt a *La Chartreuse de Parme*-ben is.

Idézem Julien következő nyilatkozatát de Rénal-néról: „Íme egy felsőbbrendű asszony, ki a balsors teljére van kárhozattva, mert megismert engem.“ Nos, a baj az, hogy Julien egyebütt ugyane nőről együgyűként ítél. Így kissé arrább erre a megjegyzésre fakad: „Isten tudja, hány szeretője volt már! Talán csak a találkozások könnyű volta miatt döntött a javamra.“ Ez biztatóan hat reám, mert Julien igazán vajmi kevéssé lát, hogy ellenére a kisvárosnak, melyben élnek és a mindennapi érintkezésnek nem ismeri de Rénal-nét. Ilymódon különös ugrások találhatók az analízisben, gyakran pár sornyira egymástól; megannyi horog ez, melyekbe beleakad az ember és amelyek bizonyos kimódolt jelleget adnak a műnek. Bizonyos, hogy az ember tele van következetlenséggel; de az alak e táncolása, az agy e pillanatról pillanatra és a legapróbb részletekig feljegyzett élete szerintem kárára van az élet szélesebb és természetesebb sodrának. Majdnem mindig a kivétellel van dolgunk. Így történik, hogy de Rénal-né és Julien szerelmében, különösen az utóbbinak a szerepében minden lapon észlelhető a gép csikorgása, az oly rendszer feszessége, melynek kerekei nem forognak simán. Csak egy példát: Julien mámo-

ros, hogy kezében tarthatta de Rénal-né kezét és Stendhal hozzáfűzi: „Ez a megindulás azonban élvezet volt, nem pedig szenvedély. Szobájába térve, Julien csak boldogságra gondolt, arra, hogy elővegye kedvenc könyvét; huszéves korban a világ és az arra tett benyomás gondolata minden egyebet háttérbe szorít.“ El se mondhatom, hogy a szerző e filozófiai megkülönböztetése az élvezet és a szenvedély között, mennyire feszélyez; s láthatjuk, hogy e megkülönböztetéshez rögtön példát fűz, amikor Julien inkább választja a *Mémorial de Sainte-Hélène* olvasását, semmint hogy de Rénal-né még perzselő emlékénel időzzön. Nem vonom kétségbe a tényt, lehetséges, hogy így történt! Azonban zavar a dolog, mert úgy érzem, hogy nem megfigyelés folytán, hanem abból a kívánságból került ide, hogy a szerző bizonyítékkal támogassa elméletét az élvezetről és a szenvedélyről a szerelemben. És mindenütt demonstrálóként, logikusként lép fel, ki jegyzi a lelkiállapotokat, melyeken személyeit átvezeti. Stendhal összes alakjai mintha fejjörcsökben szenvednének, annyira megdolgozza az agyukat. Olvasás közben velük szenvedek és gyakran kedvem volna odakiáltani neki: „Az Istenért, hagyja egy kissé békében őket; hadd éljenek néha jó állati életet, egyszerűen, az ösztönük szerint, az egészséges természet kebelében; legyen buta velük, mint egy jóra való ember.“

A mű e kimódolt jellege főként Julien képmutatásának tanulmányozásában nyilvánul meg. El lehet mondani, hogy a *Le Rouge et le Noir* kézikönyve a tökéletes képmutatónak; és, ami a jellemző, a képmutatás tanulmányozása újra hosszasan megismétlődik a *La Chartreuse de Parme*-ban. A hazugság művészete egyike volt azoknak a dolgoknak, melyek Stendhal-t leginkább foglalkoztatták. Ahogy mások rendőrnek születnek, ő ugylátszik, diplomatának született, ideértve a rejtelemnek, a kidolgozott álnokságnak azokat a komplikációit, melyeknek e foglalkozás legendás

dicsőségét köszönheti. Azóta változott a dolog, mi tudjuk, hogy egy diplomata általában ugyanoly buta ember, mint bárki más. Stendhal mindazonáltal az emberi felsőbbrendűséget a hatalmas elmének ebben az eszményében pillantotta meg, ahogy megszerzi magának az emberek rászédésének gyönyörűségeit és egymagában élvezi a megtévesztéseket. Vegyük figyelembe, hogy, mint már mondtam, Julien alapján a legnemesebb szellem a világon, önzetlen, gyengéd, nagylelkű. Ha vesztét leli, a képzelet szélsőségessége az oka: tulságosan költő. Stendhal a hazugságot tisztára mint a boldoguláshoz szükséges eszközt kényszeríti reá. Szájhőségé teszik a képmutatásnak és érzik, hogy boldog, ha valami jó kétszínűségbe vitte. Például szinte apai elégedettséggel kiált fel: „Ne jósoljunk tulságosan kedvezőtlenül Julien-ről; pontosan megtalálta az elővigyázatos és eszélyes képmutatás szavait. Tekintve az életkorát, ez nem rossz.“ Másutt, mikor Julien-ben fellázad a tisztességes ember, a szerző maga veszi át a szót, hogy kijelentse: „Bevallom, hogy a gyengeség, melyet Julien e pillanatban tanusít, kis véleményyt kelt bennem felőle.“ Belejutunk Voltaire bölcselmi meséjébe. Iróniával van dolgunk, Julien szimbólummá válik. Az alap bizonyos társadalmi elgondolás; azután efelett, az emberek nagy megvetése bujik ki és csodálata a kivételes értelmeknek, melyek akár-mifélc fegyverekkel kormányoznak. Ismétlem, mindez tulmerek, a létnek enyhébb a hajlása. Amikor Stendhal ezt írja: „Julien megfogadta magában, hogy mindig csak oly dolgokat fog mondani, melyek hamisaknak tünnek fel előtte“, — már óvatossá tesz bennünket az alakkal szemben, aki a könyvben elejétől végig sokkal inkább bizonyos akarat, semmint élő lény.

E mellett bőven vannak a remek lapok. Mindenfelé megtaláljuk a logikának azt a lángelméjü villanását, melyről szóltam; az igazság kiragyog a feledhetetlen jelenetekből, mint amilyen Julien és de Rénal-né

első éjszakája: Soha a szerelmet, hazugságaival és emelkedettségével, nyomoruságaival és gyönyörűségeivel nem elemezték mélyrehatóbban. Különösen a férj arcképe csodás. Nem tudok mesteribben, minden hamis nagyizolás nélkül és a valóság pontos csengésével megfestett vihart egy emberben, mint azt a szörnyű küzdelmet, mely de Rénal urban folyik, amikor megkapta a névtelen levelet, mely beárulja neki felesége szerelmi viszonyát. Hosszasabban időztem a regény e kezdeténél, mert bizonyos, hogy a műnek ez a legjobb része és mert módot engedett, hogy tisztán megállapítsam Stendhal szemléletmódját és eljárását. A többi részel most már gyorsabban végezhetek.

Julien szemináriumi élete ismét csodálatraméltó epizód. Itt a hős oly kimesterkedett képmutatása már nem bánt, mert oly környezetben van, ahol maga is képmutatókkal harcol. Egyébiránt a szegény Julien ugyancsak kisfiúnak érzi magát a hazudozásban való művészetével oly fickókkal szemben, kikből természetesen, minden erőfeszítés nélkül ömlik a hazugság. Abba is hagyná a képmutatást, ha a nagyravágyás nem sarkalná. Stendhal jól érezhette magát egy szemináriumban, ahol a kémkedés és gyanakvás uralkodik, mint ahogy később a párizsi király udvarában is kedvét lelhetette. Megragadó képet festett is róla, ha nem is az alapos közvetlen megfigyelés, de legalább a rendkívüli erejű dedukció kifolyásaképpen. Julien megérkezése, első találkozása Pivard abbéval, a szeminárium belső élete a könyv legjobb lapjai közé tartoznak.

Elérkeztem a Julien és a de la Môle kisasszony szerelméhez, mely jó felerészét teszi ki a könyvnek. Nekem ez a gyengébb felerész, mert vele a kaland és a külsőség területére lépünk.

Stendhal nem érte be vele, hogy megteremtett egy Julient, egy ennyire kivételes agyi gépezetet; e hím mellé oda akarta állítani a nőstényét, kieszelte

de la Môle kisasszonyt, azt a másik, legalább is ugyanannyira meglepő agyi gépezetet. De la Môle kisasszony második Julien. Képzeljük el a leghüvösebben, legkegyetlenebbül regényes leányt, aki csak lehetséges; megint egy felsőbbrendű lény, ki lenézi környezetét és az értelem rendkívüli komplikációja és feszültsége folytán beleveti magát a kalandokba. „Csak azt a hősiés érzést nevezte szerelemnek, — mondja Stendhal, — melyet Franciaországban III. Henrik és Bassompierre idejében lehetett látni.“ És hosszan megvitatott agyasságban ebből indul ki, hogy szeresse Julien-t. Ő vall neki szerelmet és mikor Julien az ablakon át behatol szobájába, csak a maga elé szabott kötelesség gondolata bírja rá, hogy tele kényelmetlenséggel és belső ellenkezéssel odaadja magát neki. Ettől fogva szerelmük a legrémesebb nyaktörősködés. Julien, ki nem szerette, imádni kezdi és az emlékezés hatása folytán örült vágyat érez utána. De la Môle kisasszony azonban attól tart, hogy urat ültetett maga fölé, elhalmozza megvetésével, egész addig a napig, amikor egy jelenet után, melyben azt képzelte, hogy szerelmese meg akarta ölni, elfogja a szenvedély. Egyébként folytatódnak az összezördülések. Julien, hogy újra meghódítsa, kénytelen őt féltékennyé tenni, ami hosszú taktikának a műve. Végre de la Môle kisasszony teherbe esik és bevall mindent apjának, kinék kijelenti, hogy nőül megy Julienhez. Nem tudok nyugösebb, kevésbé egyszerű és kevésbé őszinte szerelmet. A két szerelmes teljesen elviselhetetlen örökös hajszálhasogatásaival. Stendhal, mint elsőrangú analista, kedvét lelte benne, hogy a végtelenig komplikálja agyvelőjüket, hasonlatosan azokhoz a jeles biliárdozókhöz, kik nehézségeket támasztanak maguknak, hogy megmutassák, nincs helyzet, mely lehetetlenné tenné nekik a golyók összekocantását. Csupa agyi különlegességet látunk.

Egyébiránt a szerző teljes tudatában van ennek.

Maga is kitér rá, de azzal a feszelő iróniával, melyel egyszerre gunyolja alakjait is, meg az olvasót is. Hirtelen megszakítja az elbeszélést, hogy a következőket írja: „Ez a lap többféleképp ártani fog a szerencsétlen szerzőnek. A jeges lelkek illetlenséggel fogják vádolni. Nem akarja azzal a föltevással sérteni a fiatal hölgyeket, kik Páris szalonjaiban ragyognak, hogy egyetlenegy is közülök képes volna azokra az örülségekre, melyek Mathilde jellemét lealacsonyítják. E hölgy teljesen képzeletből való, még pedig ugyancsak kívül a társadalmi szokásokon, melyek az összes századok sorában olyan előkelő helyet biztosítanak a XIX. század civilizációjának. Ez csipős és kedves; de nem változtat rajta, hogy Mathilde sokkal inkább a szerző egy kísérlete, semmint élő teremtes.

Stendhal eljárása különösen nagyon látható a hosszú monológokban, melyeket szereplőivel mondat. Julien, Mathilde és a többiek is minden pillanatban átvizsgálják belsejüket, hallgatják, hogy miként gondolkodnak, meglepetten és örömmel, mint a gyermek, ki órához nyomja a fülét. Vég nélkül gombolyítják gondolataik fonalát, megállanak minden csomónál, végeszakadatlan okoskodnak. Miként a szerző, ők is igen kiváló pszichológusok. És ez érthető, mert valamennyien inkább Stendhal, mint a természet fiai. Például ime az egyik megjegyzés, melyet Stendhal Mathilde szájára ad, mikor az a környezetében levő emberekről beszél: „Ha valamely komoly tárgyhoz mernek hozzászólni, öt percnyi beszélgetés után lélegzetfogyva és mintha valami nagy fölfedezést tettek volna, jutnak el olyasméhez, amit már egy óra óta ismétlgetek nekik.“ Vajjon Mathilde beszél vagy Stendhal? Nyilvánvaló, hogy ez utóbbi és az alak nem más, mint csak álarc.

Mellőzöm a párisi környezetet, melybe Julien belejut. Kitűnő arcképek vannak itt; de, véleményem

szerint, az egész társaság kissé fintorszerű; Stendhal csak ritkán fest élethiven, előkelő hölgyei, nagyurai épp úgy, mint jött-mentjei, összeesküvői épp úgy, mint nyegle fiatalemberei valami, nem tudom micsoda szárazságot és befejezetlenséget tüntetnek fel, amiért csak vázaltszerűen maradnak meg az emlékezetben. Soha a környezet nincs teljesen kidolgozva. A fejek egyszerű arcrajzok maradnak, fehér vagy fekete alapon. Alig összerendezett szerzői jegyzetek.

És emellett folyton az igazságtól ragyogó jelenetek, mintegy kipattanásai a logikának. Említettem Julien és Mathilde első találkáját. Ide kellene iktatni e négy lapot, hogy éreztessem igaz és mély csengését. Oly kevésbé hasonlít ez Romeo és Julia duójához, hogy az első benyomás valami kellemetlen zökkenés; de aztán megragadja az embert minden kis részlet realizálása. Vegyük ezeket a sorokat: „Mathilde kényszerítette magát, hogy tegezze, nyilván jobban figyelt e különös beszédmódra, mint annak a jelentésére, amit mond. E tegezés, mely hiányával volt a gyengédség hangjának, mi élvezetet se okozott Julien-nek, csodálkozott, hogy nem érzi a boldogságot; végre, hogy érezze, értelmet vett igénybe.“ Ime, a jó Stendhal, a pszichológus, ki a lélek mozzanatainak egyszerű analízise útján eljut hozzá, hogy szokványos felfogások ellenében megmondja az igazat. Egy másik jelenetben, mikor de la Môle marquis már tud mindent és hivatja Julien-t, meglepett a mód, ahogy fogadják. Bizzuk e jelenetet egy szónokias regényíróra és majd egy őszhaju apát látunk, ki nemes kétségbeeséssel telt beszédet vág ki. Ime, Stendhal mit ír: „Julien feldühödten találta a marquist: talán először életében, modortalanul viselkedett; elhalmozta Julient az összes szidalmakkal, melyek ajkára tódultak. Hősünk csodálkozva, türelmetlenül hallgatta; de hálája nem rendült meg.“ És egy további helyen: „A marquis igazán magánkívül volt. E mozdulat

láltára (Julien térdre hullott) újra heves és békocsishoz való szidalmakkal kezdte elhalmazni. E szitkozódás ujsága talán szórakozást nyújtott neki.“ Ez az emberi hang, az igaz és új vonás a regényben. Ez az ember tanulmányozása a maga mivoltában, amikor nem burkolja a retorika palástja és a szemet nem feszélyezik az irodalmi és társadalmi konvenciók. Stendhal merészelt először ezt az igazságot.

Ismeretes a szép epizód, mellyel a *Le Rouge et le Noir* befejeződik. De Renal-né, gyóntatójától biztatva, levelet ír de la Môle marquisnak, mely meghusítja Mathilde és Julien házasságát. Julien, engedve egy örült ösztönnek, visszamegy Verrières-be és rálő a templomban térdeplő de Renal-néra. Bezárják, elítélik és lefejezik. A végső ötven oldal Julien gondolatát analizálja, a börtönben, szemben a közeli halállal. Stendhal itt dus lakomát rendez magának, tobzódik az okoskodásokban és mi sem volna érdekesebb, mint az epizódot összehasonlítani Victor Hugo *Dernier jour d'un Condamné*-jával. Az egész nagyon biztató, nagyon eredeti; nem merem hozzátenni, hogy nagyon igaz is, mert az oly agyvelő, mint Julien, annyira kivételes, hogy a valóságban teljesen hiányoznak az összehasonlítás támaszpontjai, lévén, hogy az ilyen értelmi szerkezetű halálraitétek felette ritkák. Ugy kell ezt olvasni, mint valami különös körülmények között állított és ragyogóan megoldott pszichológiai problémát. Főként e befejezésben érezhető, mennyire kitalált e történet, mily kevésbé nyugszik a közvetlen megfigyelésen. Taine ur írja: „A történet majdnem igaz, egy Berthet nevű besançoni seminarista története; az író csak azzal foglalkozik, hogy lejegyezze e fiatal nagyravágyó érzéseit és lefesse azoknak a társaságoknak az erkölceit, amelyekben forog; ezer igaz tény van, mely regényesebb, mint ez a regény.“ Nos hát, bizonyos, hogyha egy per szolgáltatatta Stendhal-nak az első gondolatot köny-

véhez, az összes jellemeket átalakította és kitalálta. Kétségtelen, hogy a mű alapja nem regényes, bár egy kis abbénak a kalandjai, hogy két előkelő hölgynek lesz a szeretője, akik közül az egyiket meggyilkolja a másiknak a szerelméért és akik mindketten egész az örületig és a halálig siratják, már csinos kis drámát tesznek ki; de teljesen belejutunk a regényességbe és a kivételességbe, mikor Stendhal kedvtelve és lankadás nélkül magyarázgatja az óramű mozgását, mely a személyeket cselékedteti.

Ez merőben kilép a mindennapi igazságból, ahól az igazságból, melybe könyökünkkel beleütközünk és Stendhal-lal, a pszichológussal ugyanugy a rendkívüliségben járunk, mint Alexandre Dumas-val, az elbeszélővel. Az ember egyaránt a kitalálás árkába fordul, akár ha nagyon is balra tartva hihetetlen tényeket gondol ki, akár ha nagyon is jobbra tartva, tüneményes agyvelőket teremt, amelyekbe egész tanfolyamát gyömoészöli a logikának. Gondoljuk meg, hogy Julien huszonhároméves korában hal meg és szellemi apja olyan lángelmének tünteti fel, hogy azt kellene hinni, ő találta fel az emberi gondolkodást. Én azonban azt tartom, hogy a mesélők árka és a pszichológusok árka között igen széles ut huzódik, maga az élet, az emberek és a dolgok valósága, se tulságosan magasan, a maga közepes menetével és hatalmas természetességével és annál nagyobb érdekességgel, mert teljesebben és pontosabban hozza elénk az embert.

NEGYPEDIK FEJEZET

A *La Chartreuse de Parme*-ot kevésbé szeretem, kétségtelenül mert a személyek oly környezetben mozognak benne, melyet kevésbé ismerek. És hogy mindjárt kimondjam mit gondolok, bevallom, hogy

nagyon nehezemre esik Stendhal Itáliáját jelenkori Itáliának fogadnom el; szerintem inkább a XV. százdbeli Itáliát festette, a mérgezésekben való tobzódásaival, kardszurásaival, kémjeivel és álarcos banditáival, rendkívüli kalandjaival, melyek között a szerelem vigan tenyészik a vérben. Nem tudom, Taine ur mit tart e mű regényességéről, de az én szememben semmi se komplikáltabb mese tekintetében, semmi se üt el jobban attól a fogalomtól, mely az 1820 táji Európáról él bennem. Teljes Walter Scottban érzem magamat, leszámítva a retorikát. Talán nincs igazam.

Egyébiránt már mondtam, hogy minden bizonynyal a *Le Chartreuse de Parme* az egyetlen oly francia regény egy idegen népről, melyen rajta van e nép szaga. Regényíróink és pedig a legnagyobbak is, rendszerint beérik valami egészen durva mázolgatásával a helyi szinezetnek, míg Stendhal alapjáig hatolt a fajnak. Ugy találja, hogy kevésbé laposan polgárias, kéjkedvelőbb, kevésbé áldoz a pénznek és a hiúságnak. Gyanitom ugyan, hogy a maga izlésén és természetén át pillantotta meg. De mindazonáltal nem kevésbé végleges biztonsággal jelezte nagy vonásait az élénk és szabad vérmérsékletnek, melyek nagy ügye szeretni és élvezni az életet. fittyet hányva a közvéleménynek.

Itt is megtaláljuk a felsőbbrendű szellemeket, a lángelméket. Négyet számoltam meg. Ezek: Sanseverina hercegnő, Fabrice, Mosen és Ferrante Palla. Mindegyre a tiszta értelem világában vagyunk.

E Sanseverina hercegnő, kívül a könyv tele van, ugyancsak leánya Stendhal-nak. Felruházta a szenvedély minden varázsával és minden komplikációjával. Határán van a vérfertőzésnek, egész a mérgezésig megy és mégis nem kevésbé marad meg a rokon-szenves hősnőnek, akit Stendhal imád. Érzik, hogy el van ragadtatva a bűneitől, sőt azt hiszem, a banalitás

iránt való gyűlöletében ösztökéli a gyönyörűségre. Büszke reá, örömeben, hogy csodálkozásra gerjessze vele a világot, képes volna eldicsekedni vele: „Ilyet aztán nem mindennap láttok!” Ime az életrajza: Gina lel Dongo nőül megy Piatranera grófhhoz, Napoleon egy tisztjéhez, kit szenvedélyesen szeret, ami nem gátolja, hogy megcsalja egy Limercati nevű fiatalemberrel. Férje meghal, szeretői felváltják egymást, végre Mosca, a parmai fejedelem minisztere szerelemre lobban iránta és ő a kedvese lesz. Ugyanekkor azonban hirtelen szenvedély támad benne unokaöccse, Fabrice iránt, akinek anyja lehetne, lévén, hogy tizenhat évvel idősebb nála és ettől fogva ez a szenvedély tölti ki életét, anélkül, hogy akadályozná Mosca-val való viszonyát és egyéb szerelmek megpróbálását. Hogy Fabrice-t megmentse a haláltól, rászánja magát, hogy a páрмаi fejedelmet megmérgezteti Ferrante Palla-val, egy lángeszű örülltel, aki imádja. Ez nem minden: miután a fejedelem meghalt, újra meg kell mentenie Fabrice-t és ezuttal odáig megy, hogy eladja magát a trónörökösnek. Végül nyugodtan él Mosca-val, miután előbb Fabrice és Clélia szerelme miatt átszenvedte a féltékenység gyötrelmeit. Stendhal kegyesen megkimélte a Fabrice karjaiba való bukástól. Elfeledtem mondani, hogy Mosca, mielőtt nőül veszi, férjhez adja az öreg Sanseverina-Taxis herceghez, egy igen gazdag becsvágyóhoz, ki-ben van annyi jó izlés, hogy meghaljon és akinek öröklí a vagyont; oly vásár, mely Franciaországban elég volna egy nő megbélyegzésére. Ilyen a hősnő. Vegyük hozzá, hogy szép, hogy rendkívül értelmes és hogy a regényíró folytonos dicsfényben tünteti fel. Nem vagyok megbántva, de nem látom a hercegnőt a mi korunkban, ez az egész. Franciaországban élt, a Fronde idejében. Egy második de la Môle kisasszony, bizonyos természeti különbségekkel. Stendhal mindig úgy tűnik fel előttem, mintha történelmi arcképeket

akasztana le. Nem ismerte se a modern nőt, se a modern férfit.

Ami Fabrice del Dongo-t illeti, sok van benne Julien Sorel-ből. Az elején itt is megtaláljuk a Napoleon iránt való rajongást és ennek köszönhetjük a waterlooi csata oly figyelemreméltó epizódját, mely semmiben se tartozik a regényhez. Azután következik ismét az egyházi és a katonai szellem küzdelme. Miként Julien, Fabrice is, aki katona szeretne lenni, kénytelenítve látja magát, hogy felöltse a reverendát. A helyzetek és az eszmék azonosak. Azután, igaz, Fabrice beleveti magát a szenvedélybe; gyengédebb, hajlékonyabb, déliesebb lélek. Egyébiránt igazi hős a kalandregénynek módjára. Kardszurásokat osztogatva járja az utakat. Taine ur, ki csodálattal említi azt a szárazságot, mellyel Stendhal két sorban mondja el Julien párbaját a *Le Rouge et le Noir*-ban, nem vette figyelembe azt a teljesen romantikus modort, ahogy a regényíró a *La Chartreuse de Parme*-ban Fabrice párbajait dramatizálta. Először is ott van a Giletti-vel, a színésszel való ügye, azután a de M... gróffal való ügy, egy fogadó udvarában. Mellözöm a névtelen levelet, melyek nagyon gyakran szerepelnek, az álruhás szolgálkat, az egész sajátságos környezetet, mely az én szememben olybá tűnik fel, mintha valami tündérmeséhez tartozna és rátérek a Farnese-torony elbájoló epizódjára, a fogoly Fabrice és a kormányzó leánya, a szép Clélia szerelmére. A helyzet körülbelül ugyanaz, mint Julien-é a besançoni börtönben, mert Fabrice hasonlóképpen a közeli halál kilátása előtt áll; azonban a pszichológus, noha nem mulasztja el a gondolatok folytonos analizisét, itt az elbeszélő felé hajlik és a legnagyobb helyet a romantikus események foglalják el. Mindenféle különös és kevésbé valószínű részletek vannak itt: a mód, ahogy Fabrice Cléliával találkozik, fényjelek útján való érintkezése a hercegnővel, azután ólomgolyókban továbbított leve-

lek becsempészett kötélhágcsók, a csodálatos leereszkedés a nagy magasságból, anélkül, hogy egyetlen őrszem is moccanna és közben minden lapon mérgezési történetek, mint a Borgiák korában. Semmi se élénkebb érdekességü; de ugyancsak messze vagyunk az igazság egyszerűségétől és csupaszságától. Utóbb Fabrice, ki szerelemből visszatér a börtönbe, ismét majdnem méregnek esik áldozatul. Clélia férjhez megy; Fabrice érek lesz és éveken át légyottozik vele egy sötét szobában, mert Clélia megesküdött, hogy nem fogja többé látni és betű szerint megtartja esküjét; ez a kazuisztika jellemző az olasz erkölcsökre és kissé megmosolyogtat bennünket. Végül, miután Clélia meghalt, Fabrice is meghal és ezzel végződik a regény.

Mosca gróf az az alak, melytől Balzac leginkább el volt ragadtatva. Ugy tudják, hogy Stendhal Metternich herceg arcképét akarta vele megrajzolni. „Stendhal annyira felcsigázta a parmai állam miniszterelnökének sublimis jellemét, — írja Balzac, — hogy kétséges, Metternich herceg van-e olyan nagy, mint Mosca, bár e híres államférfi szive az előtt, aki jól ismeri életét, feltár egy-két példát oly szenvedélyre, mely legalább is egyenlő körfogatu Moscaéval... Arra nézve, aminek Mosca a műben szerepel, annak az embernek a viselkedésére nézve, kit Gita Itália legnagyobb diplomatájának tekint, csak lángelme tudta megalkotni az eseményeket, a mozzanatokot és a számtalan szövevényt, melyek között ez a roppant egyéniség érvényesül. Ha az ember meggondolja, hogy a szerző mindent úgy talált ki, mindent úgy bonyolított össze és bonyolított ki, ahogy a dolgok az udvarban bonyolódnak és oldódnak, még a legrettenthetlenebb elme is, aki otthon van a dolgok között, elámulva, bambán áll e munka előtt... Merni, hogy egy Chriseul, Potemkin, Metternich méretü, lángelméjü ember álljon előttünk, megalkotni ezt az embert, az alkotást magával a megteremtett alakokkal igazolni, oly

környezetben mozogtatni, mely megfelel neki és amelyben tehetségei kinyilvánulnak, ez nem egy embernek, hanem tündérnek, varázslónak a műve.“

Idéztem ezt a lapot, mert pontosan tájékoztat bennünket a fogalomról, melyet elődeink a lángelméről alkottak maguknak. A magam részéről, bevallom, Mosca lángelméje egyáltalában nem tűnik ki előttem. Nincs a könyvben egyetlen lap se, amelyen igazán nagynak látnám. Mint politikus, nem művel semmit. Egyszerűen udvari cselszövényekbe van belekeverve, melyek között eszélyes és ügyes emberként settenkedik, aki meg akarja őrizni állását és nem akarja elveszteni kedvesét. Mindez előttem szeretreméltó emberre vall, semmi többre; sőt Mosca, udvaronci alantasságból, még hibákat is követ el. Igaz, hogy Metternich lángelméje, épp úgy, mint Chriseul-é és Potemkin-é, ma már nem hat meg bennünket. Mosca oda került, ahol mintaképei nyugszanak. Már most, ha megelégszünk vele, hogy Mosca-ban érdekes és csodásan kimunkált tipust lássunk, anélkül, hogy sublimis lény és roppant egyéniség elnevezéseket hengerítsünk reá, bizonyos, hogy Stendhal a legnagyobb tehetségről tett tanúságot, mikor ezt a szereplőjét megalkotta. Balzacnak igaza volt, hogy mint szakmabeli ember, lelkesedve szólt a parmai udvar festéséről, a fondorlatok e szövevényéről, mely magukkal az eseményekkel analizálja Mosca jellemét. Ez valóságos csodája a leleménynek, a szó jó értelmében. Azt mondaná az ember, hogy egy kis udvar igazi évkönyveivel van dolga. Nem kockáztatom meg, hogy összejegyezzem ezt az oly sokrétű cselekményt, ez óráról órára terjedő naplófélét, melyben oly élesen megrajzolt arcképek vonulnak el előttünk, maga a fejedelem kegyetlenkedési szükségéivel és ostoba hiúságával, azután a rettenetes Rassi és Revessi grófnő és az udvaroncok egész nyüzsgő serege. Azonban, még egyszer, tiltakozom a fenség ellen, nem látok benne sem-

mi fenségest. Ugyanigy vagyok vele, mint Balzacnak ezzel a különös értékelésével, melyben összefoglalja véleményét a *La Chartreuse de Parme*-ről: „Szóval, megírta *A fejedelm* modern kiadását, azt a regény, melyet Macchiavelli írta, ha a XIX. század Itáliájából számüzve élne“; ezt se értem, mert elviheti az ördög, ha Stendhal IV. Ernest-je egy letűnt korbeli elfoglaltságával és azzal a rögeszmével, hogy XIV. Lajoshoz akar hasonlítani, a modern fejedelmet képviseli! Csipős karikaturája ez a királyságnak egy ropant elmés ember tollából, semmi több.

Egy pillanatra megállok még Ferrante Palla-nál, ennél a bizarr figuránál, mely oly élénk benyomást hagy az olvasó emlékezetében. Ez a Ferrante Palla egy politikai proscibált, halálraítelt tribun, ki lopásból kénytelen tengetni az életét. Ime, néhány kijelentés, melyet a hercegnőhöz idéz és amely összefoglalja történetét. „Amióta polgári kötelességeim teljesítése miatt halálra ítélték, az erdőben élek és követtem önt, nem hogy alamizsnát kérjek vagy meglopjam, hanem mint egy vadember, kit megbüvölt az angyali szépség. Oly régen nem láttam már két szép, fehér kezét... Jegyzékbe veszem azokat az embereket, kiket meglopok és ha valaha lesz valamim, megadom nekik az ellopott összegeket. Azt tartom, hogy a magamfajta néptribün munkát teljesít, mely, tekintve veszélyességét, bizvást megér havi száz frankot; éppen ezért óvakodom is, hogy évenként többet vegyek el ezerkétszáz franknál.“ És a hercegnő ezt a különös tolvajt bizza meg a fejedelem megmérgezésével. A szerződés jelenete hosszú. Mikor Ferrante már beleegyezett és visszavonul, a hercegnő visszahívja: „Ferrante! — kiált fel; — fenséges ember!“ Ferrante visszajön, visszamegy és a hercegnő megint visszahívja: „Nyugtalan arckifejezéssel lépett be; a hercegnő a szalon közepén állt; Ferrante-nak a karjai közvetette magát. Egy pillanat. Ferrante majdnem elájult

a boldogságtól; a hercegnő kibontakozott öleléséből és szemeivel az ajtóra mutatott. Ime, az egyetlen ember, aki megértett, — mondta a hercegnő —, így tett volna Fabrice is, ha meg tudott volna érteni.“ Ilyen az egyik jelenet, melyet Balzac leginkább kiemel, hogy tanúságot szolgáltatson túlaradó lelkesedéséről; igaz, hogy mindig visszatér a Walter Scott-tal való összehasonlításra, ami ma kissé rontja előttünk a dicséretet. Azt hiszem, hogy nem való a jelenetet túlságosan analizálni a tények pontos mivoltára nézve. A fenséges ember-t megint nem látom Ferrante Pallában és ez a sajtóságos tolvaj, kit mintha fogadás vezetne, ez a tribün, ki hercegnők nyakába csimpaszkodik, sokkal inkább kitalálás, semmint valóság. Ami azonban még jobban meglep, az a bámulat, melyet a hercegnőben támaszt. Hogy szerelmet ébreszt, ezen a hercegnőnek nem kellene csodálkoznia. Egy csókjáért vajmi sok republikánus kész volna megölni a fejedelmet, annál inkább, mert ingyen is teljesen hajlandók, hogy megöljék. Igaz, hogy Balzac Itália lelkét látja ebben és én nem ellenkezem, mert oly kérdésbe fog, melyhez már nem tudok hozzászólni. Szerintem Ferrante Palla egyike Walter Scott jó figuráinak. Sőt, Stendhal, itt már nem is a nagy pszichológus; mese-mondóvá válik, ki a képzeletre hat. Éppen ezért Ferrante Palla úgy marad meg az emlékezetben, akár Alexandre Dumas vagy Victor Hugo valamelyik hőse. Egyszerűen csak támogatni akartam azt a véleményemet, hogy a *La Chartreuse de Parme* az én szememben legalább is ugyanannyira kalandregény, mint analista munka.

Ha összegeznem kellene ítéletemet, azt mondanám, hogy e könyvben főként Stendhal szerelmi-elméleteinek alkalmazását látom. Ismeretes, hogy épp oly leleményes, mint amilyen komplikált rendszert állapított meg. Nos, a *La Chartreuse de Parme*-ben erőlködés nélkül meg lehetne találni a szerelemnek mind-

azokat a válfajait, melyeket lajstromba foglalt, a hiúságszerelemtől egész a szenvedélyszerelemig. Mintegy valami széleskörű kísérlet ez és a választás azért esett Itáliára, mert a kísérletet ott lehetett legkönnyebben végrehajtani. Kétségtelenül megtalálható az ideológus is; például Sanseverina hercegnő és Moren gróf között vannak beszélgetések, melyekben a két fél nyilvánvalóan két szócső, amelyen át magának Stendhalnak a gondolatai változtatják egymást. E mellett a személyek folyton hosszú monológokba bocsátkoznak, ebben is megint ugyanaz az agyi gépezet zakatol. Csak éppen, hogy a tények itt több helyet foglalnak el.

Amit szintén meg kell jegyezni, az az, hogy Stendhal, bár úgy tesz, mintha lenézné a külső világot, az első regényíró volt, ki engedelmeskedett a földrajzi és társadalmi környezet törvényeinek. A *La Chartreuse de Parme* előszavában olvasható ez a mélyen találó megjegyzés: „Ugy tűnik fel előttem, hogy valahányszor kétszáz mérfölddel északabra jut az ember Déltől, mindannyiszor új tájéknak és új regénynek van helye.“ A környezet egész törvénye benne van ebben. Hasonlítsuk össze, például, de la Môle kisasszony és Sanseverina hercegnő szerelmét: először is más a vérmérséklet, de aztán bizonyos, hogy a rombolásnak, melyet a szerelem okoz, a különbözősége az éghajlatnak és a társaságnak, melyben lejátszódik, a különbözőségével függ össze. A két művet ebből a szempontból kell analizálni. Stendhal filozófus módjára alkalmazott elméleteket, melyeket mi tudósok módjára iparkodunk alkalmazni. Az ő formulája még nem a miénk, de a miénk az övéből folyik.

Egyébiránt nem szabad azt hinni, hogy Balzac megkímélte a kritikától a *La Chartreuse de Parme*-ot. Összegezem e kritikát. A könyv hiányával van a módszerességnek; a szerzőnek a waterlooi csata nagyszerű

vázlatával kellett volna kezdenie; a könyv tulságosan hosszú eleje nyert volna, ha rövid elbeszélésben összefoglalásra került volna; az egység hiánya folytán az ember nem igen tudja, hogy mi a tárgy, Fabrice-re vonatkozik-e, vagy a parmai udvarra; végül a kibonyolítás más könyv, mint amely kezdődött. Balzac még ezt is írja: „A könyv gyenge oldala a stilus.“ E kifogások találók: A magam részéről ekként foglalom össze azokat: mind a mű szerkezetében, mint a megírás stilusában hiányzik a logika. Mielőtt végzek, ezt kell még megvizsgálnom.

ÖTÖDIK FEJEZET

Lássuk tehát a szerkezetet és a stilust Stendhal regényeiben.

Nekünk, kik a romantizmus többé-kevésbé felázadt gyermekei vagyunk, Stendhal e hanyag szerkezete és pontatlan stilusa nagy gyötrelem. Szabad személyes gyónást tennem? A magam esetének előadásában legalább biztos vagyok, hogy oly területen mozgok, melyet ismerek. Sohasem tudtam Stendhal-t olvasni anélkül, hogy valami kétség fogjon el a forma tekintetében. Az igazság a felsőbbeséges elme részén van-e, ki feltétlen lenézéssel viseltetik a retorika iránt? Vagy pedig azoknak a művészeknek a részén van, kik korunkban oly csengő és oly gazdag eszközzé tették a francia nyelvet? És ha azt felelik, hogy az igazság a kettő között van, melyik az a helyes közélet, amelyhez tartanom kell magamat? Zavarba ejtő probléma a fiatal íróknak, kik iparkodnak, hogy pontosan számot adjanak maguknak irodalmi korszakukról és akiket hevit a szép becsvágy, hogy marandó műveket hagyjanak hátra.

Jól tudom, hogy mit mondanak az egyik és mit a másik táborban? Taine ur, ki Stendhal-lal tart, hallgatással mellőzi a stilus és a szerkezet kérdését. Neki

ha Stendhal felsőbbrendű író, éppen azért az, mert nem hódol a retorikának. A szembenálló táborban nagy írók, kiket szükségtelen itt megnevezni, gyökeresen tagadják Stendhal-t, mert nincs meg nála a latin szimmetria és mert dicsekszik vele, hogy a Törvénykönyv barbár és szivtelen stilusát használja és, némi joggal, megjegyzi, hogy nincs példa, mely azt mutatná, hogy retorika nélkül való könyv nemzedékről nemzedékre megmaradt volna az emberek csodálatában. Mindez kitűnő. Nyilvánvalóan felsőbbrendű szellemre vall, hogy valaki függetlenítse magát a szavaktól és a nyelvben egyszerűen csak engedelmes eszközt lásson; másrészt azonban a művészet, vagy még inkább a nyelv létező valami, a retorika remekműveket hagyott reánk és lehetetlennek látszik ellenni nélküle.

Ime, tehát két ellentétes vélemény, mely között nem tudunk dönteni. Hányszor utáltam mondataimat, undorodva ettől az írói mesterségtől, melyben ma mindenki otthon van! Hallottam kongani az ürességet a szavak alatt és szégyeltem a felesleges jelzők uszályát, a tirádák végére tűzött tollbokrétákat, a fogásokat, melyek szüntelen megisméltődtek, hogy bevigyék az írásba a zene csengését, a plasztikus művészetek formáit és színeit! Kétségtelenül vannak ebben csábító irodalmi különlegességek, oly művészeti kifinomultságok, melyek még ma is elbájolnak; de végül is, meg kell mondani, hogy ez se nem erőteljes, se nem egészséges, se nem igaz abban az ideges izgatottságban, amire jutottunk. Igenis, egyszerűsége van szükségünk a nyelvben, ha a század tudományos fegyvereként akarjuk használni. És mégis, valahányszor újra nekifogtam Stendhal olvasásának, bár ezekkel a gondolatokkal tettem, majdnem rögtön vissza kellett hőkölnöm. Agyammal elméletileg elfogadtam, amikor nem olvastam. Mihelyt hozzányultam, valami kényelmetlenséget éreztem; szóval, nem elégitett ki. Egyszerű szerkezetet kívántam, világos nyelvet, vala-

mi olyasmit, mint egy üvegből való ház, mely látni engedi bévül az eszméket, sőt a retorika megvetéséről álmodoztam, arról, hogy az emberi dokumentumokat a maguk szigorú meztelenségében kell adni. Azonban, határozottan, Stendhal nem volt az én emberem. Valami bántott benne. Csodáltam az elve tekintetében és ellene voltam, mihelyt azt átvitte a gyakorlatba.

Nos, hát megtaláltam, honnan ered kényelmetlen érzésem. Stendhal, az eszmék e logikusa, nem logikusa a szerkezetnek, se a stilusnak. Ez nála a hézag, a fogyatkozás, mely megkisebbiti. Nem csodálatos? Ime, egy elsőrangú pszichológus, ki rendkívüli világossággal bontja szét valamely személy koponyájában a gondolatok szövevényét; megmutatja a lélek mozdulatainak egymásba kapcsolódását, pontosan megállapítja ennek a sorrendjét, rendszeres analízis módszerével magyaráz meg minden egyes lelkiállapotot. És mihelyt áttér a megszerkesztésre, mihelyt írnia kell, ez az egész bámulatraméltó logika egyszerűbe oda van. Derüre-borura füzi egymáshoz jegyzeteit, a toll szeszélye szerint veti oda mondatait. Semmi módszer, semmi rendszeresség, nem tart semmiféle rendet; össze-visszaság az egész és pedig szándékolt össze-visszaság, melyre mintha büszke lenne. Holott a szerkezetnek és a stilusnak van logikája, mely végeredményben nem más, mint a tények és az eszmék logikája. Az egyes tények logikája maga után vonja annak a sorrendnek a logikáját, amelynek megfelelően kell azt előadni; valamely eszmének egy bizonyos személyben való logikája megszabja a szavak logikáját, amelynek megfelelően kell azt kifejezni. Vegyük figyelembe, hogy egyáltalán nem retorikáról, képes és ragyogó stilusról van szó. Egyszerűen csak azt mondom, hogy Stendhal felsőbbiséges elméjében volt bizonyos hézag, vagy ami még rosszabb, bizonyos ellentmondás. Mihelyt a gondolattól áttért a kifejezésre, megtagadta módszerét.

Nem terjeszkedhetem ki hosszasan és főként itt kell beérnem csak odavetett jegyzetekkel. Egyébiránt felesleges bizonyítani a logikus szerkesztés hiányát Stendhal regényeiben; e hiány szembeötlő, főként a *La Chartreuse de Parme*-ban. Balzac, ki annyira lelkesedett, igen jól érezte, hogy a regénynek nincs központja; a tárgy az epizódok kénye szerint fordul és a könyv, mely véget nem érő bevezetéssel kezdődik, hirtelen és épp akkor végződik, mikor a szerző egy új történetbe fogott bele. Ami a stilst illetli, hasonlókép csetlik-botlik. Balzac ítélete itt is nagyon találó. „E műnek gyenge oldala a stilus — mondja —, már mint a szavak összerendezésében, mert a gondolat, mely kiválóan franciás, támasztékot nyujt a mondatnak.“ A szavak összerendezése valójában a stilus logikáját jelenti; s ismétlem, csodálom, hogy nem találom meg Stendhal-nál, ki mestere az eszmék összerendezésének. Nem vetem szemére hanyagságait, a lapátszám való vonatkozó névmást, a kifejezések ismétlődését, hogy ugyanaz a szó tizszer is előfordul egy lapon, sőt még szokásossá vált nyelvtani hibáit se; amit kifogásolok, az mondatainak és szakaszainak illogikus szerkezete, minden módszerességnek megvetése az írás művészetében, szóval az a forma, mely én előttem nem eszmének a formája. Logikus lévén, írjon logikus módjára; ha nem logikus módjára ír és ideológiai rendszerét laza stilusba öltözteti, kényelmetlen érzést támaszt bennem, mert hiányos és valami csikorog a művében.

Saint-Simon-ra hivatkoznak. Azonban Saint-Simon dölyfös inkorrekttségében mestere a nyelvnek. Stilusa zuhatag, mely aranyat hömpölyögtet Stendhal patakja mellett, mely gyakran igen tiszta, de amely a talaj minden zökkenésénél megtörik és zavarossá válik. Egyébiránt nem akarom költő gyanánt mérlegelni. Dicsekszik vele, hogy nincsenek képei, oly jelzői, melyek festenek, nem áldoz se az ékesszólásnak, se a fantáziának. Vegyük tehát annak, ami lenni akar.

Nos, ami nem helyes, az nem világos, ami hiányával van a logikának, az nem áll meg. Engedjük el a retorikát, de ebben az esetben őrizzük meg a logikát.

Íme tehát nekem mi lenne az álomom: birtokában lenni annak a szép egyszerűségnek, melyet Taine ur magasztal, lenyesni összes romantikus tollforgóinkat, józan, biztos, megfelelő nyelven írni; azonban logikus módjára és úgy kezeljük ezt a nyelvet, mint akik tudják a formát, ha már tudósoknak és az eszme logikusainak akarunk szerepelni. Semmi felsőbbrendűséget se látok abban, hogy az ember lubickol a szavakban, mikor más a becsvágya, mint hogy lubickoljon az eszmék között. Ha Stendhal azért írt hanyagul és módszeresség nélkül, mert meg akarta mutatni, hogy az oly erejű pszichológus, mint ő, mennyire kevésbé veszi a nyelvet, csak azt a szép eredményt érte el vele, hogy következtelenné vált és megkisebbitette magát. Azt hiszem azonban, hogy helytelen lenne ebben a metafizikus megvetését látni az anyag iránt; Stendhal egyszerűen képességeinek engedelmeskedett, ez az egész. Amit ifjuságunknak, melyet az irodalmi kérdések szenvedélyesen érdekelnek, végeredményben mondanunk akarok az az, hogy a romantikus retorika gyűlölete ne ragadjon senkit Stendhal ez illogikus stílusára. Az igazság nem ebben a visszahatásban van. Helyes, hogy az ember megalkosson magának bizonyos stílust, de igyekeznie kell, hogy azzal a tudományos módszerrel alkossa meg, mely ma diadalmaskodik. Amiként valamely személy nekünk komplex organizmussá vált, mely bizonyos környezet behatása alatt funkcionál, ugyanugy a nyelvnek is megvan a maga szerkezete, melyet emberi és társadalmi körülmények szabnak meg. Joggal mondták, hogy a nyelv egy bizonyos filozófia; azt is lehet mondani, hogy a nyelv egy bizonyos tudomány. Azzal, hogy rosszul ír, az ember nem nyilváníthatja magát se jó filozófusnak, se jó tudósnek. Tartsuk magunkat a forma tekintetében is ahhoz,

amihez személyeink tekintetében, a logikus analízishez. A bicegő szerkezetű és pontatlan stílusú könyv olyan, mint valami megcsonkított ember. Az álom valamely remekmű, egy regény, amely az egész embert magában foglalja, biztos és világos formában, mely mintegy a pontosan reáilló öltözete.

Mielőtt befejezném, még egy megjegyzést akarok tenni, mely furdalja a bensőmet. Mi az oka, hogy Stendhal személyei nem edződnek be jobban az emlékezetbe? Azt mondják, hogy felsőbbrendű embereknek irt és innen ered, hogy a típusok, melyeket hátrahagyott, kevésbé népszerűek. Ez mond valamit, de nem eleget, mert Stendhal-t ma elegen olvassák, hogy ismeretes legyen. Már pedig bizonyos, hogy se Julien Sorel, se Moren, se Sanseverina hercegnő nem tartoznak meghitt ismerőseink közé, mint ahogy például az öreg Goriot és az öreg Grandet. Ez, mint ahogy kimutattam, nyilvánvalóan onnan van, hogy Stendhal személyei sokkal inkább értelmi spekulációk, mint eleven teremtmények. Julien Sorel nem kelt semmi határozott fogalmat; komplikált, mint valami gép, melynek végül már nem látják tisztán a működését; nem is szólva arról, hogy legtöbbször olybá látszik, mint aki bolonddá tartja a világot. Vegyük hozzá, hogy nem hozza magával a légkörét, hogy éles szögben ütközik ki, mint valami okoskodás. Ezzel szemben az öreg Goriot a maga légkörében mozog, ruhástól látjuk, ahogy járkal, ahogy beszél; az analízis ahelyett, hogy komplikálná, egyszerűsíti; és őszinte és a maga erejéből él. Ezért ragad meg bennünket, ezért nem feledjük el, ha egyszer már találkoztunk vele. Nem különös, hogy Balzac, ki oly zajló és szertelen, végül is az a lángelme, ki egyszerűsít és életet lehel alakjaiba, míg Stendhal, ki oly száraz, oly világos, csak komplikálni tudja alakjait, annyira, hogy tisztára agyvelőjelenségekké válnak, melyek mintha kívül állnának a léten? Ez elvezet a zárókövetkeztetéshez. Stendhal csak

a fajtát tekintette az embernek, hogy pszichológusi kísérleteket végezzen vele. Balzac az egész embert nézte, szerveivel, a természeti és társadalmi környezettel egyetemben és pszichológus kísérleteit kiegészítette a fiziológuséival.

Végzek. Mind Stendhal, mind Balzac nyomában egész csoporttal támadtak furcsa bámulók, kik e két mester műveiben a fantazmagóriás részek, a rendszer tulzásai, a temperamentum dagálya felé fordulnak. Így Balzacból a *L'Histoire des Treize*-t és a *La Femme de Trente ans*-t választják; arról a sajtóságos nagyvilágról álmodoznak, mely merőben a regényíró alkotása, Rastignac vagy Rubempré szerepét szeretnék, hogy felforgassák a társadalmat és ismeretlen élvezeteket izleljenek. Ez a romantikus örület napszurása, mely megbontotta Barbey d'Aureville ur tehetségét. Ami Stendhal-t illeti, benne az emberi gondolat valami rendkívüli alchimistáját látják, ki a lángelme kvintesszenciáját vonja ki az agyvelőkből. Julien és Moren a mélység kutjainak tűnnek fel előttük, melyekbe alámerülnek és Sanseverina hercegnőt naiv perverzítésának varázsa miatt szeretik. E veszedelmes tanítványok szemében minden járókelő roppant egyéniség, a fenségesség ott szaladgál az utcán. Nem beszélhetnek tíz percig valakivel, anélkül, hogy ne utánozzák Balzac-ot, főként pedig Stendhal-t, keresve, mi rejlik a szavak mögött, ide-oda forgatva az agyvelőket és örvényeket fedezve fel. Ez nem képzeldés; ismerék igen értelmes fiatalembereket, kik ekként fogják fel a modern naturalizmus mestereit. Nos hát, ke-
reken kijelentem, hogy agyrémeket kergetnek. Semmi közöm hozzá, hogy Balzac a legnagyobb álmodozója volt a korának és hogy Stendhal felsőbbrendűségének káprázatában élt. Egyedül műveik számitanak és ma csak annyi a jó bennök, amennyi igazságot tartalmaznak. A többi érdekes tanulmányul szolgálhat, de csodálatunk nem fordulhat feléje, különösen, ha a cso-

dálatból azután iskolai szabályok következnek. A világot de la Môle kisasszonyon át látni és Moren-t rendkívüli lángelmének venni, az se nem megértése, se nem szeretete Stendhal-nak. Stendhal mindannyiszor nagy, amikor csodálatraméltó logikája valamely kétségbevonhatatlan emberi dokumentumhoz vezet; de csak piperkőce a logikának, amikor agyonerőlteti alakjait, hogy különössé és felsőbbrendűvé tegye őket. Bevallom nyíltan, hogy ilyenkor nem tudom követni; diplomatikus rejtelmeskedése, feszelt iróniája, ezek a kapuk, melyeket bezár és amelyek mögött gyakran csak fáradságosan kimódolt semmi rejtőzik, idegessé tesznek. Ugyanugy, mint Balzac, ő is mindnyájunk apja, ő hozta meg az analizist, egyetlen volt és elragadó, de hiányzott belőle a nagy regényírók keresetlensége. Az élet egyszerűbb.

(Vége)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOMJEGYZÉK:

Plassans meghódítása	I—III. kötet
Jacques Damour IV. köt. 173. old.
Nais Micoulin	„ „ 215. „
Stendhal	„ „ 253. „

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

